

Bešir Ljušković
VJETAR I RAŽ

IMPRESUM

Bešir Ljušković
VJETAR I RAŽ

Beograd, 2014.

Mom bratu Juki

*Na ovom svijetu je najvažnije da imamo
jedan drugome šta da ispričamo.
Da se pričajući i slušajući dva puta duže živi.*

Ćamil Sijarić

Kadin vir

KADIN VIR

Dolje, ispod grada, gdje se rijeka stišava, ima jedan vodeni vrtlog koji se zove Kadin vir. Zeleno oko ispod kamenitih obrva rijeke. Seoska ljepotica, Kada, za koju kažu da joj nije bilo ljepote u tri sreza, „sveza sevdah,“ zaljubi se u mladića iz susjednog sela.

Kad mladića otjeraše u vojsku, u neku tuđu, daleku zemlju, djevojka poče da vene, da se suši. Svaku noć je sa stijene bacala kamenčiće u vir, brojala talasiće koje su kamenčići pravili. Koliko talasića toliko želja. Njena šaputanja i molitve stapale su se sa šapatom vode. Mjesečina se uvlačila u njenu kosu. Na stijeni, iznad vira, izgledala je kao paučina, i mogla je da se svakog trenutka raspadne od dugog čekanja. A kada mjesec zađe, pod zvijezdama u viru, dugo je gledala njegov lik.

Jedne noći, učini joj se da nijedan bačeni kamenčić nije zatalasao vodu. To je tako rastuži da se baci u vir da svojim tijelom razbije zatamnijelo ogledalo vode i napravi talase. Poslije se voda smiri. A taj vir nazvaše, Kadin vir. Neki su, doduše, predlagali da je ne vade odatle. Neka je, dolje, sa ribama, da se zlati kada se sunce popne iznad Obrova. I da se taj vir ne zove Kadin vir nego Kadino oko. Ali njena majka ne daje.

I dan - danas tu dolaze zaljubljene djevojke. Bacaju kamenčiće u vir da talasima odmjere svoju ljubav. A vrbe, podno vira, tužno spuštaju grane nad vodom, koja nekuda daleko nosi priču o Kadinom viru.

ĆORILO

Jednog ljeta, podjesen, u bašči malog kafića na kraju varoši, svojim dugim koštunjavim prstima uvijao je njenu kosu. Topio se od miline, zaliven blagim predvečernjim suncem. O ponoć sa planine dunu onaj ludi vjetar koji ženama mijenja ćud, a muškarcima sudbinu. Sjutradan sve bi drugaćije.

Jedno vrijeme skupljao je opuške po pločnicima i bježao od mjesećine. Pretvarao se u đavola, pa u anđela, spavao sa slijepim miševima i zmijama, ali ništa nije promijenio.

Usred ljeta nosio je zimski kaput zakopćan do grla i savijenom žicom gurao gumeni točkić iz djetinjstva.

Poslije su đavoli, po varoškom groblju pored potoka, pričali kako se prevrtao u grobu, dok je ona krćmila tijelo po gradskim burdelima.

Sada bi neko rekao da je ljubav slijepa. Ona nas samo zaslijepi svojom ljepotom i vodi nevidljivom stazom, kojoj ne znamo kraj ni početak.

BABOVINA

Sakupi Hamo to malo crkavice što je zaradio dirinčević deset godina po hladnoj i vlažnoj Njemačkoj i u zavičajnoj varoši otvori kafanu. Nabavi muziku i lijepo počeo da radi. Orkestar je imao i pjevačicu. Jedne večeri neki nostalgičar, koji bješe došao iz inostranstava, zametnu kavgu. Drčni mještaniin poteže pištolj i bi belaja.

Hamo poslije toga proda kafanu, pusti bradu, zapusti se i ode u brda na babovinu. A ona bješe zapuštenija od njega. Prišavši svom omiljenom jarcu, Hamo se jadao: „Ovdje su jutra pitoma”, govorio je. „Svako svoju stoku pošteno muze. Niko teškom riječju da te pogodi niti petardu da baci. Samo Bog ima pravo da sudi. Streha je mjera za sve, a zora vakat.”

Onda se izvru na leđa i svojim tijelom prekri cijelu livadu. „Nije li Bog,” zapita se, „ostavio u amanet čovjeku da čuva dušu svakog živog stvora?”

A jarac, koji se tog časa sjeti kasapnice, skoči sa jednog brijega i odletje pravo u nebo.

Hamo je poslije ispio cio studenac i zaspao kraj njega.

EKSKURZIJA

*Mojim školskim drugovima
i drugaricama*

Sakupljali smo izorane perpere i iz njih učili istoriju. Usput smo stidljivo razmijenjivali čežnjive poglede prečutno žaleći blizinu rastanka. Miško i Šuka su sjetno pjevali uz gitaru, a Nada je recitovala Jesenjina i Lorku. Svi su, u nove studentske kofere, pakovali svoju ružičastu budućnost. Radonja i Milija su dogovarali novi dvoboj.

Pred zalazak sunca gorjelo je pola Boke i sva cetinjska brda. Visoko pod oblacima zlatio se Njegošev mauzolej. Bojom Marininih očiju mjerili smo plavetnilo mora.

Žedan kamen čamio je u svom sivilu, čekajući ljetnju kišu. Čeznuo je za kliktajem munje, da ga spoji sa nebom. Prvi put sam, isprobavajući svoju hrabrost, skočio u more. Dolje, pod vodom, dočekaao me je mladi delfin i šapnuo: „Pravi se da znaš da plivaš.”

Ona je sjedjela ispred mene na prvom sjedištu, utonula u svoja snoviđenja. Ja sam gorio od želje da objavim pjesme u „Susretima” i od prvog honorara majci kupim šamiju, a njoj ruž za usne. S tom željom otišao sam u svijet.

Ona je otplovila u veliki grad na sjeveru Jadrana, da nastavi školovanje.

Svi galebovi sa pristaništa odletjeli su za njom. Ponekad mi se učini da čujem lepet njihovih krila, iako nijesam bio na ispraćaju.

To mi u snu šapuće onaj delfin, koji me je dočekaao kada sam prvi put skočio u more, i koji me prati cijelog života, bilo gdje da se skrasim.

RASCVJETALI DRIJEN

Našeg komšiju Rajka pamtim kao snažnog čovjeka, osrednjeg rasta, širokih ramena i jakih ruku. Uvijek crven u licu i nasmijan zračio je snagom i zdravljem. Važio je za jednog od najjačih ljudi u selu. Znao je da po cio dan baca kamen s ramena, samo da bi bar za pedalj prebacio mog dai-džu Zita, koji mu je jedini u selu bio dostojan takmac. Bio je pčelar. Nikada nije htio da kaže tačan broj svojih košnica. U njegov uljanik niko nije smio da zaviri sem njega. Mi smo otprilike znali da ih ima koliko i djece, a to bogami nije bilo malo.

Trudio se da na svaki način školuje djecu. Ko je od njih htio da uči završavao bi školu i ostajao u bijelom svijetu. Ko nije, još ranije je odlazio od kuće. Tako je vjekovima na našoj posnoj zemlji, gdje dobro uspijeva samo bukva i pa-prat.

Ne prođe mnogo vremena, a Rajko, sa svojom sićušnom, kao mrav vrijednom ženom, i sa svojim pčelama ostade sam.

Nema strožeg sudije od vremena. I njemu je vreme, tako jakom i zdravom, složilo godine za vrat. Od reume bješe po-šteden, jer su ga pčele nebrojeno puta pecale, ali je sve češće počeo noću da ustaje. To ga je mučilo i zabrinjavalo, a nije mogao ni da se pošteno naspava. Gorko se iščuđavao šta bi sa njegovim snažnim rukama. Nije ih bilo ni pola, a u njima snage kao u malo jačeg djeteta. Ona njegova vrijednica, Bog dušu da joj prosti, već je otišla. Samoća ga je ubijala i da

nije bilo pčela možda bi i poludio. Najviše su ga mučili često noćno ustajanje i otežano mokrenje. Moralo se ljekaru. Jedna riječ, nečitka, kao sudbina a teška kao zadnja presuda.

Na rascvjetalom žutom drijenu, kojeg je zasadio svojom rukom, odabrao je granu. Iako je bolest učinila svoje, jedva su ga skinuli. A kada su ga ponijeli kući, za njim je sa tog drijena poletio roj pčela. Nekoliko dana su se vile iznad kuće, a onda su se jednog dana izgubile u oblacima.

Na crkvenoj livadi, u Denjačama, skupio se veliki svijet. Sva djeca ne pristigoše. Padala je sitna proljetna kiša. A to kažu ne valja. A šta valja kada stigneš na Denjače?! Čoravi Dragutin stalno je govorio: „Na Denjače ti ništa ne treba.”

Sjutra osvanu sunčan dan. Ona najmalada ćerka sa slabom dušom ne izdrža, ne sačeka druge, ode sama na groblje. Među velikim brojem vijenaca stajao je jedan mali vijenac, od najraznovrsnijeg livadskog cvijeća, okićen pčelama. Njoj se učini kako na jednom mjestu nikada nije vidjela toliko lijepih i živih boja. I začudi je što na njemu nije pisalo čiji je.

MJESEC NAD GOROM

Vraćam se sa kosidbe. Košulja mi miriše na momački znoj i hajdučku travu. U ušima mi stružu pitomi glasovi zrikavaca. Šarov pokraj klade jedva drži napola otvorene oči, mirne i tople kao ljetnje večerice.

Iz mljekara izlazi majka. Lice joj ima boju jomuže. Miluje me pogledom u koji je utkano sve ono što je htjela te večeri da me pita. Moja nana, koja jedva vuče godine, na pragu kuće ispod brijega, opipava vremenom naborane ruke. Okreće ih, podiže prema nebu. Uči dovu za potomke. Čeka rosu, da njom okvasi čelo i suhe ispucale usne.

Djed na kladi, sa sjekirom prislonjenom uz desnu nogu, prazni čašicu koja mu mijenja boju lica. Ono crveni kao one aršlame koje mu padaju na sijedu umornu glavu.

Neka kokoš, baš kao da je pijevac, zapjeva.

„Ne valja, sine”, reče majka.

„Šta ne valja, majko?” zapitah je.

„Ne valja kada pjeva kokoš”, odvrati ona. „Još u nevrime, sluti na nesreću. Što ne vidjesmo koja je da je zakoljemo”, dodade.

Nana još bijaše pri molitvi kada se nad gorom pojavi mjesec.

Oblačak jedan zarudio od mjesečine, tinja kao supraga. Htio bi i jastuk da joj bude.

UKUS PRAZNINE

Putem kroz žita svici su nas pratili treptavim iskrenjem. U rojevima su slijetali na zarudjelo klasje. Tamo gdje ih je bilo više, izgledalo je kao da je žito poprskano kapima mjesečine. Zvijezde su stidljivo škiljile, začuđene što nas dugo nije bilo.

Na putu blizu kuće preskočismo dvije - tri barice ostale od posljednje kiše. Tu je prije više godina bila jedna kruška pod kojom smo se kao djeca okupljali. Zbog posebnog ukusa i slasti ta kruška se zvala medunak. Za behara i u ranu jesen bila je puna pčela. Sada se pod mjesečinom nazirao samo njen natruhli panj.

Zacvili stari katanac. Zapahnu nas ustajali vazduh, pun mirisa memle i praznine. Sa prvim korakom po licu mi se razvuče mreža paučine. Tamo gdje se prosipala mjesečina pretvarala je paučinu u zlatne niti, kojima se mogao i jelek vesti. Malo docnije kada mjesec odskoči, cijelu sobu i sve u njoj preli mjesečina.

„Ovo je stari djedin tronožac. A u ovom krevetu spavali su otac i majka,” reče sestra. Klimnuh glavom da potvrdim njene riječi i zbacim paučinu sa lica.

U drugoj sobi smo se mi djeca redali na tankoj slamarici po starini, pomislih, ali od nekog haruga ne mogah da uđem u nju.

Na davno ugašenom ognjištu, kojega pritiska pepeljasta izmaglica, klata se čađave verige, razvlače vrijeme. Tiskaju se izbljedjele sjenke predaka po zidovima.

Kraj ognjišta je nekada povazan sjedjela starica sa tepihom u ruci i šamijom zavezanom ispod brade. Tespah je imao deset sitnih kuglica. Kada je jedna kuglica otpala, starica je oćorila u jedno oko.

Već poduže, oboje sjedimo na djeđinom bukovom tro-nošću. Mjesec se sve više propinjao iznad mahovinastog krova i sve ga je manje bilo u sobi. Sestra je duboko i bolno uzdisala.

„Ostavi uspomene,“ rekoħ sestri. „One su potamnijela sjećanja, koja nas povremeno zaspu okrepljujućom svjetlošću. Bez te svjetlosti bili bismo vječno u tami.“

Kada iza nas škljocnu zarđali katanac, sestra se bolećivo zapita: „Zašto ćovjek nije kao puž?“ Ne odgovorih ništa, samo joj stavih ruku na rame, pa se, u šarenilu mjesećine, izgubismo u bašći put Džemove kuće.

MURAT I NEDA

Neda bijaše jedna od najljepših maturantkinja u školi. Visoka, vitka, svijetlih smeđih očiju, rumena u licu, uvijek nasmijana sa dugim pletenicama koje su išle ispod pasa. A Murat visok, izrazito krupnih plavih očiju, da ga „očima ne ištetiš.” Bila je to ona ljubav o kojoj se u čaršiji danima pričalo.

Bližila se matura. Svi smo u glavi imali bar po tri fakulteta. Jedino se Nedi zbrkale misli. U njene želje upletoše se tuđi prsti. Slabo i varljivo žensko srce popusti. Pogazi osjećanja. Ode drugim putem...

Kada sve to sazna, Murat htjede da ode u Lim. Ali pošto niko od predaka nije išao u Lim, odustade od te namjere da ne bruka pleme. Više puta je obilazio razne hodže. Išao je u Ostrog i prolazio ispod onog svetog kamenog luka da istjera muke. U rječici ispod kuće po cio dan je pecao ribe i svaku upecanu vraćao u vodu sa jednom jedinom željom. Ali ništa nije pomoglo. Tako iskidane duše zaboravi na upisani fakultet i ode da učiteljuje u jedno zabačeno selo pod planinom. Iako je u selu bio omiljen, društvo su mu pravile samo vjeverice i zečevi. Ponekad bi proturio glavu kroz prozor da čuje pjesmu slavuja. Noću ga je, tek pred zoru, uspavljivao zlokobni huk sove. Kao da mu je taj sovin huk, u tišini dugih noći, promijenio pamet. Jedva je čekao da se završi školska godina. Sa ono malo zarade i sa onim što vrijeme promijeni u njemu, ode u veliki grad i upisa filologiju. Za njega, kao jednog od najboljih maturanata, nije bio problem da je završi

na vrijeme. Dobio je čak i Fulbrajtovu stipendiju za usavršavanje u Americi.

U vremenu koje brzo proletje, povremeno smo se čuli, rijetko gledali. Sticajem okolnosti, poslije mnogo godina vidjeli smo se u njegovom mjestu boravka. Kraj ljeta. Sjedimo u bašči jednog lijepog restorana na Ilidži. Preturamo uspomene iz mladosti. Vidim prija mu naš susret. Razbaškario se, raskopčao košulju i već prazni treću kriglu piva.

— „Kakva ti je to fleka na grudima?” pitam ga.

On se nasmiješi i reče:

„Tu, ispod te tamne fleke, duboko unutra, ima još jedna veća tamna praznina. U njoj je nekada bila Neda, možda je još pomalo ima. Sada je ta tamnina počela da izlazi spolja, na kožu, i ne znam dokle će to trajati. Pogledaj se malo bolje, možda i ti imaš nešto slično,” pogleda me ispod oka, dajući mi savjet.

Pored stola s dubokim naklonom obrete se konobar i upita:

„Plaćate li kešom ili čekom?”

„Plaćali smo i čekom i kešom i dušom, svačim, moj sinko,” odgovori mu Murat i čvrsto riješen da počasti školskog druga, izvadi novčanik.

GLAS

Glas mi je stigao dok sam bio u Rimu.

Sjutradan, na brijegu u rodnom selu, u rukama sam dostojanstveno držao njenu sliku i kvasio je suzama. Tužno su pjevale ptice iz majčine bašče. Onu žutu mačku, koju je najviše voljela, nijesu mogli otjerati s kreveta. Najmlađu sestru, koja je mnogo bila vezana za majku, žene su polivale vodom da je povrate.

Slaba prolječna kiša pokvasi svježu humku, okruženu gomilom svijeta. Moja tetka, starija predvidljiva žena, to loše protumači. Na svježem cvijeću miješale su se kapi kiše i suze. U iskrenju pod slabim suncem skoro se nisu razlikovale.

Poslije mjesec dana na istom mjestu, sličnim povodom bi mnogo svijeta.

Moj otac nije više bio udovac. Tog popodneva cvijeće je imalo posljednju riječ.

STARAC I GOLUBOVI

*Ljubav ne voli voće koje pada sa drveća
koje se suši.*

V. Rali

Sjedio je na drvenoj klupi u parku i prelistavao jutarnje novine. Čitao je samo naslove i podnaslove, ostalo je ostavljao za popodnevni odmor, da ispuni dan. Po stazi ispred njega šepurili su se šareni golubovi. Nedaleko od klupe šumila je voda iz fontane i on je mogao da zapazi kako po njoj plivaju bijeli pjenušavi cvjetovi vode. Slabi zraci jutarnjeg sunca, koji su se probijali kroz krošnje stoljetnih lipa, prošarali su park pa je izgledalo kao da je vjetar preko noći nanio parčice izbledjelog papira. Ljutio se na svoju desnu ruku što mu zbog nje igraju slova, smirivao je. Kožu ruku i lica šarale su pjege koje su ličile na kapi guste prljave vode. Počeo je da upija blagu toplinu ljetnjeg sunca, koja mu je sve više prijala. Nabubrela kapci postajali su sve teži, novine samo što nisu ispale iz ruku. Kao kroz neku ružičastu izmaglicu, poluotvorenih očiju, primijetio je lijepu mladu ženu koja mu se primiče s djetetom u kolicima.

Sa blagim šumom novine se prosuše po njegovom krilu. Nekoliko listova poletješe na travu. On prepozna ženu i sjetno je pomilova pogledom. Odmah poslije toga začu čagrljanje kamenčića kojima su se talasi poigravali. Noge su mu do članaka već bile mokre. Osjećao je kako maslina ispod koje leži, pod vrelin suncem, iskapava zlatne kapi života i vraća ga u mladost.

Privučeni mirnoćom njegovog tijela i blagim usnulim smiješkom na njegovom licu, nekoliko golubova pope se na klupu. Jedan mu stade na ruku opruženu po gornjoj ivici klupe. Već bješe vruće, iako je dan tek počeo odmicati. Bilo mu je toplo spolja i iznutra. Lebdio je u nekom vazdušastom oklopu punom blaženstva, koji bi povremeno bljesnuo i gasio se. Predao se vrelim, mekim usnama mlade žene, koje su ga vratile u prošle trenutke ljepote. Cio taj magični svijet, sve ono što je nekada osjetio, mislio i želio, našlo se sada u njegovoj duši, narastalo i širilo se po njegovom tijelu. A on se u tom blaženstvu ljuljuškao na talasima mekog plavetnila mora i neba.

Godinama se nije pojavljivala, a evo je sada ispod kapaka u tom obećavajućem rumenom svijetu kapilara, nikada ljepša i požudnija. Niz lice osjeti toplinu, kao da se razli kap krvi. Zapeče ga.

Zaškripaše kočnice nekog bahatog vozača. Mrdnu staračka ruka, zašuškaše novine, golubovi prhnuše. Koštunjavim prstima protrlja zamrežene oči i pomisli: kako su lijepe žene kao užaren cvijet, koji čovjeka i u snu zaslijepi.

PJESMA IZ MILET BAŠČE

Slušao sam te u Milet bašči kraj šadrvana, uz tamburicu, dok je miris behara kapao s grana. Kada sam se prepoznavao u ogledalu zore u dert si bacala carske vojnike. Ispod kapa su im ispadale mokre, požutjele fotografije požudnih vjerenica. Te iste zore mi je jedan đerdan ostao u rukama od tamnožutog jantara, što su ga vijekovima, na smrznutu zemlju, iskapavale sibirске jele. Ne znam kako se obreo. Gorom su jezdili svatovi sa zaspalom nevjestom u kočijama od vjetra. Nisam ih vidio, samo sam ih čuo. Ali mi je prijala njihova pjesma.

Slušao sam te po sandžačkim kasabama uz miris taze halve. Zveckali su zlatni belenzuci do pred zoru. Bjehu to vrele zapjenušale noći.

Čuo sam te i na Bašçaršiji. Plakao sam što si mi pobjegla iz Milet bašče. Jedan pijanac se naljutio što plačem. Rekao je da je ona sa Bašçaršije pobjegla sa bekrijama u Milet bašču. Razljutio se kada je primijetio moje krvave ruke, pomislivši da sam budala. Vjetar je i dalje raznosio tvoj miris po sjenovitim balkanskim šumama.

Jedan kovač je zbog tebe odsjekao desnu ruku pa nije mogao više da kuje zlatne burme ni da ih isprobava na prstima stidljivih nevjesta. Kroz prazninu su sijevale žeravice visoko prema nebu, a u njihovim rojevima mogao se vidjeti njegov čađavi lik.

Svoju ljepotu si prosula po vilajetu, sve do Bosfora. Svi su te kupili, a nikada te niko nije pokupio. Pjevale su te be-

krije, lađari, čobani, nevjeste i karavandžije. A ja sam te pratio svuda. Jurio sam za tobom kao kada djevojka juri sreću da je savije u njedra. Kao kada pčelar vitla za pčelom da je spusti na krošnju drveta u svoju bašču. Pala si na jednu rascvjetalu trešnju negdje na jugu, koja cvjeta tri puta godišnje.

Nisam znao ni tvoje ime, ni tvoga oca, ni majku, samo sam pamtio melodiju i po neku riječ, koja iscijedi suzu i rstopi dušu. Pucala je srča, postajala opasno sječivo.

Slušao sam te u Borinom konaku. Vrebao te u suznom ciganskom oku, a ti si izmicala sa šumom svilenih šalvara, postajala neuhvatljiva.

Biljana te utkala u platno, pa te umivala da izvori ne presuše. Poludjeli bi, onda, od rike jelena od riblje ikre, oči bi nam pobijeljele.

Vitlao sam te po starim mahalama, po zadimljenim krmama, provjeravao čija si. Bila si moj gospodar i sluga, ali nisam želio da te prisvojim. Jer ako te prisvojim mogao sam onda da te izgubim. Ovako si ti moja i svačija. Moja onoliko koliko te volim, a svačija onoliko koliko te neko drugi želi. Iznikla si po drevnim kaldrmama raznih balkanskih varoši. Spojila „kuso i repato”, pametno i blesavo. Postala si dio vječnosti. Može li više ?

PLESAČICA

U jednom pabu u Londonu, usred bijelog dana, uvijala se kao zmija. Dim cigareta rastvarao se u vlažnom dahu požudnih muškaraca i pretvarao se u gustu srebrnosivu izmaglicu. Mogle su se vidjeti samo crvene kape konobara. Nije znala odakle je rodom. Sumnjalo se da je s Balkana.

Indus, bogati trgovac šarenom robom sa Pikadilija, htio ju je za kobru. Trljajući ruke, sanjao je da izvode ples po trgovima Indije, očaravajući radoznale turiste. Frulu je već imao sakrivenu u turbanu. Jedva je čekao da zasvira i pokrene njeno zmijoliko tijelo.

Debeli Arapin, naftaš, namjeravao je da je preobrazi u kamilarku. Da mu bude ruža vjetrova i svojim plesom crta dine po pustinjskom pijesku. Da mu magičnim pokretima izmuza naftu iz vrelih peščanih dubina.

Omaleni Škot, kvrgavih nogu, želio je da na njenom nagom tijelu isproba svoju kariranu suknjicu. Da joj ponekad na grudima pritiska gajde i, namirisani pivom, na njima zaspe. Da se izgubi u njenoj kosi koja ga je podsjećala na zlatna škotska ječmena polja.

Vlasnik zamka iz Seven Ouksa, potomak neke kraljevske loze, blijed i pjegav, žute kose, mjerkao ju je za pastirku košuta. Seven Ouks, Sedam hrastova, gradić nedaleko od Londona, pun je zamkova izniklih po bregovima, bogat drevnim hrastovim šumama sa nepreglednim golf terenima. Gledao sam kako košute na tim terenima izluđuju pse londonske gospode, zaključane u jaguarima i mercedesima.

Svi su je, zaneseni svojim željama, odvodili nekuda u neki svoj svijet, a ona je uvijek ostajala tu, u pabu.

Nedjeljom, uz pivo, Boro i ja smo odlazili da je gledamo. Meni se posebno sviđao dijamant na njenom pupku u kojem su, kao u plavom okeanu, svjetlucale djevojačke tajne.

Svi su željeli tu zanosnu plesačicu iz paba, a ona je samo željela da uživa u nevinoj igri svoje mladosti.

SJENKE

Kao da je sišla odnekud s oblaka, potpuno tiho, nečujno. Činilo se da su je anđeli poslali sa nekom važnom porukom. Imala je oči boje irisa sa sitnim plamičcima pritajene vatre, vlažne i pune neke skrivene tuge. Usne su podsjećale na plod vočke raspukao od kiše. Lice joj je sijalo kao sunce u podne. Jutro, zbog nje, bijaše veselo i lijepo, izgledalo je kao da je svanulo zauvijek.

Prišla mu je sa sunčane strane, pa nije znao da li se ta svjetlost prosula sa njenog lica ili sa onog zlatnog tanjira što lebdi na horizontu. Potpuno je bio zasljepljen naletom te očaravajuće svjetlosti.

Nosio ju je kao dragi kamen duboko u sebi. Taj kamen raspršavao je njegovu tamu, zračio iznutra tiho, ali jako. A on, tako svijetao od njega, mogao je cijo grad da osvijetli. Ni silne kiše, koje su oblaci slali na njega, nisu mogle da ugase tu svijetlost.

Tražila mu je zlatni vjenčić i dva anđela u kolijevci od srme. Takvu želju nije mogao da joj ispuni. Rekao je da bi od tog vjenčića izgorio. Za njim bi izgorjela i ona, pa bi oni anđeli ostali sami u kolijevci, dovijeka.

Umjesto toga, molio je da jedno drugom budu sjenka. Da oba bića budu treptaji sjenki što se prate kroz vrijeme a ne sustižu. A ljubav, njihova ljubav, da se pretvori u vječnu svjetlost, jer bez svjetlosti nema sjenki, a bez ljubavi svjetlost izgori u sopstvenom sjaju.

Poljima će, znao je, s vjetrom prohujati godine. Njihove sjenke će uhoditi jedna drugu, kao što plod uhodi cvijet, kao

što lišće uhodi grane. Zapisano je da nikada niko nije uspio da zgazi svoju sjenku, a srce jeste.

A veliki Crnjanski bješe ushićen stihovima slavnog Valtera Rajlija: „Ja želim da se uzdignem, ali se bojim pasti.“

KRIN

*Ljubav se zadobija čitavim svijetom očajanja,
a sa jednom igračkom je izgubljena.*

V. Rali

Cijele noći njen mobilni telefon nije mirovao. Ona je kopnila sa plamenom svijeće, topila se sa mirisom voska. Kiša nije jenjavala. Blijeda zora bila je još blijeda sjenka njene duše.

U sami osvit zore opet se oglasi telefon. Hrapavim glasom punim potmulih drhtaja on je rekao: „Odlazim, nema me. Sudnica je svečano okićena.“ Bacila je telefon kroz otvoren prozor. Kiša je i dalje punila oluke ledenim zvukom nebeskog plača. Kroz nabubrele kapke vidjela je crveno nebo na horizontu i na njemu veliko crveno sunce. Ispod njega brodili su tamnomodri ždralovi i nestajali u daljini.

Zaspala je. Tri dana se nije budila. Pored nje, na stolu, ostalo je bezbroj praznih šoljica kafe. Ni na jednoj od njih nije bilo karmina. Neke su bile pune crnog taloga, gustog kao katran.

Kada se probudila i spustila pogled na prozor, ispod njega – baš na onom mjestu gdje je pao telefon – bješe iznikao krin. Imao je jedan žuti i jedan bezbojni cvijet. Onaj bezbojni, raspao se sa prvim udarom vjetra, onaj žuti isprale su kiše.

Narednog proljeća, iz starog krina izrastao je mladi, sa bijelim cvjetovima. Vjetrovi su raznosili njegov miris po okolnim baščama. Ona je gledala kako topla proljećna kiša rosi bijele cvjetove i u njih unosi novi život.

Sjedjela je u bašči i posmatrala kako mladi krin promiče iznad krova. Gore u granama kruške pokušavala je da uhvati zlatne niti sunca i da njima izmjeri dužinu krina. Vjetar je pomjerao grane i kako je vrijeme promicalo, zlatne niti su se pretvarale u strjelice, koje se nisu dale uhvatiti bez ožiljka.

FOTOGRAFIJA

Često čovjeku život udijeli kraj koji ne zaslužuje, pa neke slučajnosti postanu neizbježna sudbina.

Već po ko zna koji put prelistavam Selimovićev roman „Derviš i smrt“. Zadržavam se na podvučenim pasusima. Na kraju knjige, ispod samih korica, stara fotografija sa mature i studen u grudima kad god je vidim. Zagledam lica svojih drugova. Mnogih ne mogu ni da se sjetim, neki više nisu ni živi. Pogled mi se zaustavlja na prvom licu sa lijeve strane. Hana, krupna, lijepa djevojka, široke duše, kao nebo. Mnogima je bila rame za plakanje. Ja je najviše pamtim po tome što mi je donosila prve ljubavne poruke od jedne svoje rođake, dva razreda mlađe.

Udade se odmah poslije mature. Poslije godinu dana saznaše da će im doći njihova vila, ljepotica, princeza...

Prvi buket, veliki i lijep, donese muž. Poslije se nađe mnogo cvijeća na jednom mjestu. Mladi su ga nosili, a ošamućeni njegovim mirisom, nisu ni znali kuda ga nose.

Čim članovi gradskog orkestra, u crnim frakovima, završiše pjesmu „Tiho, noći, moje zlato spava“, on se podbulih i zakrvavljenih očiju, odmah uputi u obližnju apoteku da kupi dječje pelene i cucle. U kuću se, uprkos dječjem plaču, useli mukla tišina, praznina ispuni svaki kutak.

Onda su gore, po okolnim brdima, šume mnogo puta listale i u jesen svlačile svoje živopisno ruho.

Skidajući ruž sa svojih mladih obraza, koji su joj ostavljale gospođe zrelih godina, slušala je jednu te istu rečenicu:

„Ista si majka“. Nju je to strašno rastuživalo i plašilo. Ja sam vješto izbjegavao da je sretnem. Ojsećao sam da bi tada tuga u njoj narasla do neba, a i u meni.

STARAC I GOLUBICA

Sa slabim zracima sunca, koji su se rasipali po vrhovima visokih krošnji drveća, starac došeta pod orah gdje se često odmarao. Sjeo je na staru drvenu klupu, štap i slameni šešir spustio kraj sebe. Gore, poviše oraha, nalazila se velika šuma, a ispod stoljetni park sa visokim stablima lipa i kedrova. Tamo preko, na brijegu, zasut suncem uzdizao se bijeli grad.

Pošto obrisa znojavo čelo, starac primijeti kako na orahovu granu ispred njega sletje golubica. Posmatrala ga je sitnim prodornim očima. Starac se uplaši tog pogleda iz kojeg kao da su sipale nevidljive strjelice. Mahnu rukom da je otjera, golubica se ne pomjeri. On podiže štap, ptica je ne pomjerajući se uporno gledala u njega.

„Dobro, de, sjetio sam se“, obrati joj se pomirljivim tonom. „Nemoj više da me šibaš tim plamenim očima, molim te.“ Starac je govorio nježno i učtivo kao da je ta golubica princeza najplemenitijeg roda. Zatim je uronio u svoja potamnijela sjećanja i iz njih počeo da izvlači zlatne niti od kojih su mu gorjele suzne i sjetne oči. „Sjedio sam na ovoj klupi,“ nastavljao je, „a ti bi kao oblak odnekud sletjela i spustila mi glavu na krilo. Tada bi se u meni uždilo hiljadu plamenčića, od kojih mi je gorjela utroba. A one noći kada sam čuo plač djeteta, ti nisi bila kraj mene. Pipao sam u tami po mokrom jastuku i tražio te. Svuda je bila samo praznina. Čini mi se da i sada čujem taj plač, koji mi puni bubne opne i sljepoočnice,“ jedva su se micale uvele starčeve usne.

Golubica ga je i dalje netremice gledala. Spuštala se s grane na granu i već mu bila sasvim blizu. Kao da je htjela da mu sleti na čelo. Ali, sada je imala ružne, buljave oči sove. Starac se uplaši tih očiju, zamahnu štapom, golubica odletje.

Tamo preko, na gradskim zgradama, zlatila su se stakla na oslabljenom predvečernjem suncu. Starac je zabio štap u zemlju i grudima se naslonio na njega. Osjećao je kako mu snaga niz taj štap silazi u zemlju i više se ne vraća. A zatim lako, nikad lakše, počeo je da se penje uz neke nevidljive stepenice. I što se više peo prema nebu, sve mu je bivalo lakše. Osjećao se kao da lebdi. Sada su i te stepenice i ta šuma, i sve oko njega lebdjeli i odlazili ka nekoj novoj nepovratnoj svjetlosti. Ta svjetlost je brisala cio njegov život. Kao kad prevučesh krpom preko zamagljenog prozora. Nestajao je u nekoj nestvarnoj bjelini, dalekoj i pustoj. Samo je golubica, kao posljednja zemaljska svijeća, tinjala negdje iznad njegove glave i bivala sve dalja i dalja. I ona će da zgasne i nestane kao posljednji dokaz njegovog postojanja. Starac kanu kao kap rose s lista. Dah vjetra zamrsi njegovu sijedu kosu na već prohladnoj glavi. Na klupi osta šešir, u travi štap.

Kada je noć odmakla, u šumi iznad klupe, začula se sova. Dolje drumom, kroz noćnu tišinu, tutnjali su teretni kamioni. Zora se budila da završi priču o orahu, starcu i golubici.

MJESEČAR

*„Kao smrt su verne ljubavi bez nade“
Jovan Dučić*

Svježi planinski vjetar razvijavao je mjesečinu preko golih zlatiborskih bregova i visokih raštrkanih borova. Kroz prozore se mlazila ta ista mjesečina i ispunjavala sobu, koja je mirisala na pritajenu čežnju i borovinu. Ljubičasti cvjetovi gujine trave nehotice su skrivali noćnu igru leptira.

Njegova tamna silueta šunjala se po sobi kao crni panter, koji se približava žrtvi. Učini mu se da je dželat iz „Hiljadu i jedne noći,“ ali nije želio da usmrti svoju žrtvu, nego da zajedno nestanu u nečemu što je besmrtno. Učini mu se, isto, da je iglica bora, onog pod prozorom, i da se dolje u travi pretvara u veliku braon šišarku od koje nebo zatreperi. A kada ga mjesečina zasu sa svih strana, on zaboravi na sve, shvati da je ponajviše mjesečar i stade da zatvorenih očiju prelazi žudni ponor između dva obla brvna. Na tim brvnima lebdio je kao pauk upleten u mrežu, kao ptica na jakom vjetru, kao raspršen rumeni oblak. Na krilima te bezbojne vatre poče da osjeća bol slatkog umiranja. A znao je da će istinski živjeti dok rumen zore ne otrese noć s borovih grana, dok mu se ne probude opijena čula. Znao je da će ta noć „vijeka vrijedna“ samo prividno umrijeti, jer sve što dušu iskreno dotakne, postaje široko i vječno kao sama duša. Znao je i da će mu ta vječna noć biti tihi žar pod lijevom sisom, grč pod jabučicom. Božji dah koji će prazninom lutati, prateći ga kao crni cvijet nošen vjetrom, iznikao na nekom bezimenom pepelištu.

Sjećajući se prethodne noći, zagledan u bor ispred prozora čiji miris smole mu je punio nozdrve, učini mu se da je cio svoj život ispio u jednom gutljaju.

Izašli su na terasu kada je zvijezda Danica gubila svoj posljednji sjaj. Trebalo je da otputuje, ali on više nije znao ni kada ni kuda. Jedino što je u tom trenutku mogao da osjeti bila je njena bliskost i huk borovine. I on se, zagledan u rumeni horizont, prepusti toj čaroliji ispraćajući noć.

SKITNICA

Pritisla omorina. Kipi na sve strane. Popodnevna vreolina omamljuje. Žene, obučene u lagane haljine, svojim jedrinama ljujaju ustreptali vazduh. Sjedim u automobilu kod jedne od gradskih autobuskih stanica i čekam prijatelja. Pod teškim autobuskim gumama ugiba se razmekšali asfalt. Miriše katran.

Ispred, vidim skitnicu u pocijepanom dugačkom zimskom kaputu i kratkim pantalonama. Bos je. Savijenom žicom tjera mali točak skinut sa nekog dječjeg bicikla. Priblizava mi se. To isto radio je i Hujdur u našoj čaršiji, kada sam bio mali. Za njim je trčala gomila golokrake čaršijske djece. Ali Hujdura je bio naš. Njega smo svi znali. Znali smo i to da su on i Rako Mali bili sklonjeni nekoliko dana kada je naša varoš bila počastvovana posjetom predsjednika. Hujdur je tih dana svima pričao kako se u pritvoru dobro najeo i naspavao. A stare žene su govorile da je to sevap.

Skitnica, koji se primicao mojim kolima, ugledao je parče suhog, točkovima smoždenog hljeba. Brzo ga je zgrabio, za tren strpao u usta i progutao. U tom trenutku, učini mi se, da to nije bio skitnica koji je izgubio put, nego pastir iz persijske bajke koji je u pustinji izgubio sve koze, ubrao kaktusov cvijet i zaputio se da traži svoju zauvijek zaspalu dragu. Ili neserečni ribar, koga je zapljusnuo talas, pa mu se u zadnjem trenu sa kukice otkačila zlatna ribica. Ovlažiše mi oči. Zavukao sam ruku u desni džep pantalona u kome, otkako su mi ukrali novčanik, uvijek držim sav novac. Pru-

žio sam mu sve što sam imao, a nije bilo baš malo. Pogledao me je ukočenim pogledom i otišao, ne okrenuvši se. Pratio ga je roj muha.

Potpuno nijem, gledao sam u one rascvjetale mrvice hljeba na asfaltu. Činilo mi se da su piskale, čulo se čak do neba. Više ništa nijesam čuo samo taj pisak. U narodu se vjeruje da zgažene trohe hljeba tuguju i pište. I moj djed je govorio da je čuo taj pisak, ali da to svako ne može da čuje, samo onaj koji je nekada bio gladan.

Ispunjen radošću davanja, učini mi se da se zanihah i pođoh putem obasjanim purpurnim suncem. Ulični drvoredi išli su mi u susret. Kad se nađoh ispod jedne stare lipe, primijetih onog skitnicu kako me odozgo gleda i to jednim jedinim okom. Ono drugo držao je u ruci sa parama, koje sam mu prije toga dao. „Hoćeš li da ti dam ovaj točak,“ obrati mi se, „drugo nemam, ali žicu ti ne dam.“ Tresla me je neka topla groznica, dok me je kao Kiklop strijeljao jednim okom.

Neko me lupi po ramenu. „Izvini prijatelju, uključio sam klimu, izgleda da me je uspavala,“ trgoh se pomalo bunovan.

Svi prosjaci i sve Ciganke moju majku su zvali Bika. Tako su je zvala i unučad. Stari Ciganin Fejzo, glava bar dvije - tri čerge, došao joj je na dženazu sa gomilom lijepo obučene djece. Ne zna se koliko ih je bilo. I da su htjeli da ih prebroje nisu mogli, stalno su bili u pokretu.

STUDEN U LUBINI

Bio je tada običaj u našem kraju, da „vječiti“ studenti, koji godinama studiraju, dođu sa nekom diplomom, prilijepe je na čelo i izađu na korzo. Za njima gomila tetaka i strini kao u Zoni Zamfirovoj, vrebaju žrtvu. A žrtve su najčešće bile lijepe, mlade maturantkinje, koje su polaskane ponudama diplomca i pritisnute željama roditelja, prekidale dalje školovanje i stavljale tačku na svoju slobodu, mladost i budućnost. Diplmci su potom zakopavali svoje uspomene po starim studentskim sobama. Zatrpavali staze bivših ljubavi opalim lišćem, i zaboravljali sve za jednu jesen, pravdajući svoje grijehove teretom provincijskog mentaliteta.

Isprati me Beograd opojnim mirisom lipa. U indeksu spakovah gorčinu minulog semestra. Usput su mi breze, razigrane dahom vjetrova, ličile na majku i sestre koje su jedva čekale da me vide. Ćirom savladah šargansku osmicu sa punim nozdrvama gareži. U toplom ljetnjem predvečerju dočeka me zavičaj mirisom pokošenih trava i pjesmom drozdova koji su se vraćali iz berbe divljih trešanja.

Smiri se radost mog dolaska. Prođe nekoliko dana, kad se jedno veče pred kuću naslika Slobo bilder, kome sam cijele godine u Studenjaku davao “bon više.” Predloži mi da prošetamo i odemo na piće. S obzirom da dva-tri dana nijesam uopšte izlazio iz kuće, rado prihvatih.

Sjedosmo u bašči jedinog hotela u čaršiji. Bašča prostrana, lijepa, puna svijeta i to ponajviše mladih školaraca. Gledam Slobove nabrekle mišice i na njima žutu majicu koja

samo što nije popucala po svim šavovima, dok mi priča o propaloj brucoškoj ljubavi iz Studenjaka. Malo docnije slučajno pogledah desno od našeg stola i istog trenutka mi se smrači pred očima. Sjetih se da sam poslednje pismo od nje dobio za novu godinu. Jedva sačuvah prisebnost. Slobo, dobro poznajući me, ipak primijeti: “Šta je,” veli zaštitnički, spreman da skoči.

U grlo kao da mi je neko bacio šaku pijeska, jedva progovorih: “Eno je, treći sto od našeg sa desne strane, sjedi sa dva mladića. Onaj manji joj je brat, a onog glavatog ne poznajem. Ali slutim...” “Šta slutiš?” nadima Slobo mišiće. “Slutim i siguran sam da će da je udaju za njega,” rekoh.

Zaškripa sto, razmakoše se stolice, skoči Slobo kao lud: “Sve ću ih pobiti !” viknu.

Sačuvah prisebnost, smirih ga da ne pukne bruka. Predložih da sa soka pređemo na pivo.

Žamor baštenskih gostiju stopi se sa bubnjanjem u mojoj glavi u kojoj mi se motalo njeno, kao smrt blijedo lice i plave krupne oči, koje kao da su htjele nešto da mi kažu, a nijesu nalazile ni prostora ni vremena. Kasnije je iz tog mučnog trenutka iscurio stih:

*“Neka studen suknu kroz lubinu,
zalajaše zvijezde na sudbinu.”*

Vidio sam je poslije toga nekoliko puta, ali nikada više ni riječ nijesmo progovorili. Ipak, bilo mi je žao kada sam saznao da je s ponosom čuvala sva moja pisma, uprkos udaji. Shvatio sam taj njen gest kao dug prema jednoj bezazlenoj, nevinoj đačkoj ljubavi.

Slavuji i kiša

ŠEMSOVA ČESMA

Na ulazu u naše selo, kud prolazi put za Bihor, bila je jedna pitka voda, koja i danas postoji. Ljeti hladna kao led, a zimi topla. Kako izvire ispod upletenih bukovih žila, zove se Bukova voda. Iznad Bukove vode, na vrhu sela, u velikoj bijeloj kući, živio je seoski čudak Šemso. Imao je duh mudraca i lude. Veliko stado ovaca lično je nadgledao, jašući konja, dok su ih čobani i seoska djeca čuvali. Za ovcama je, bez obzira na doba godine, sam kuhao kahvu i uvijek ispijao svježju. Nije volio ni da mu žene prelaze put. Smatrao je to baksuzlukom. Većina žena u selu znale su za to, pa su ga iz poštovanja, sa sudovima na glavi punim vode, sačekivale da on prvi prođe put.

Šemso unajmi majstore da po njegovom meraku opreme Bukovu vodu. Napraviše santrač, pa iz njega izvedoše lijepu česmu kroz koju je slobodno tekla voda u drveno korito, a iz korita dolje po travi. Nije dao da se česma zatvara.

„Neka uzme koliko god kome treba, ali neka teče, tako joj je Bog ostavio”, govorio je Šemso.

Usput dade da se na kamenoj tabli iznad česme napiše: „Ovu česmu podiže Šemso, da se žedni napiju, a gladni okrijepe.” Mještani su ga nagovarali da na česmu postavi svoju sliku, ali on ne htjede. On nije bio kao Lutvo kamenorezac. Lutvo je na svakoj ploči stavljao sliku, a ostalo je sve bilo ispod ploče. Šemso je opremanje te česme platio vunom. Držao je da su pare haram.

Koliko li je samo ta voda žednih napojila, znojavih umila i dušu im svojim biserima hladnim okrijepila! I ni-

kada, čak ni u vrijeme najvećih suša, nije presušila. Pričalo se da ako se nevjesta prije izlaska sunca tri puta zaredom umije tom vodom, skoro će postati bremenita. A djevojka, koja na česmi zaboravi đerdan, brzo će se udati. Samo su je ptice sa korita rijetko pile, bješe im mnogo hladna. One su je čekale dolje, niže, kada se razlije po ševaru i po vrućini kupale se u njoj.

Seljani s bujnom maštom pričali su, poslije Šemsove smrti, kako su ga vidjeli ukraj česme, svake noći ispija kahvu dok njegov sedlenik pase zelenu travu, a svud okolo su njegove ovce. Drugi su pak govorili da su Šemsa vidjeli za ljetnjih dana kako na runima vune leti ispod samoga neba i puši lulu. A vjetar ga ljuljuška kao na lađi.

NEJAKI VOLOVI

Avdo, moj pradjeda po majci, došao je od kolašinskog kraja, poslije Berlinskog kongresa, kao izbjeglica. Tamo gdje je živio imali su svega i svačega, ali sve je popljačkano i popaljeno. U naše selo stigao je poslije nekoliko godina napoličenja po okolnim selima. Na maloj livadi, za koju jedva sakupi nešto para, napravio je savrdak i skupio to malo roblja što je još ostalo. Kad se davranisa i stade na noge, sam iskopa temelj za jednu kućicu, slomivši pri tom tri - četiri krampe, jer je bio izuzetno krupan i snažan čovjek. Ovu priču mi je više puta pričao moj djed po ocu, uvijek sa novim ushićenjem, ne mijenjajući ni jednu riječ.

Nekako se potrefilo da je japiju morao vući odozdo uz livade. Volovi slabi, skoro junad, tek se zabičili. Avdo prgav, kao i svi Kolašinci. Zakači jednu poveću gredu, onu što se stavlja za vjenčanicu koja ide po zidu, cijelom dužinom kuće. Volovi nejaki, stenju, posustaju, s mukom savladavaju uspon. Kada se primakoše uz onaj brijeg ispod savrdaka, volovi potpuno zanemogoše. Ljutio se Avdo, vikao na volove, kleo ih, podizao zadnji dio grede da im pomogne, ali nije vrijedjelo. Pošto polomi držalo sjekire o volovske zadnjice, planu, pusti volove iz jarma, prebaci vlačeg preko ramena i sam izvuče gredu. Volovi nekud pobjegoše.

Gore, kao lejlek, pored klade, stoji žena i pita ga: „Gdje su ti volovi?”

„Volovi, jel?” dodatno planu Avdo. „Što ne pita jesi li se umorio, nego gdje su ti volovi,” zareža potom kao vuk, te i ona dobi svoje.

Taman što je sjeo na kladu da odahne, odnekud pristiže onaj slabiji vo, jedva noge vuče, i poče da mu liže znojavo čelo. Avdo, uz blagi smijšak, zavuče ruku u džep i pruži mu grumen soli. Vo je lizao so iz njegove ruke i posmatrao ga krupnim očima punim tuge.

Utom izbi žena iz savrdaka sa iftarom. Avdovi umorni prsti osjetiše blagu toplinu taze pite i on se preda njenom mirisu.

AGO I NJEGOVI KONJI

Izraste Ago, takoreći preko noći, u pravog momka. Njegov otac Hamo, što bi rekli seljaci, patrgao je s konjima. Uvijek je ispred kuće i u štali imao po tri - četiri rage i svaka je bila na prodaju. Kada se Hamo preseli na onaj svijet, Ago nastavi očev posao sa mnogo više ljubavi i umijća. Ali, ipak, naslijedi njegovu naviku da samo kupuje i prodaje mršave, iskulučene, jeftine konje. No, on svoju ljubav prema njima nije držao ravno njihovom izgledu. U svakom od njih on je vidio rasnog vranca, krilatog jabučila, putalja, brnjaša. Vjernog druga koji je učestvovao u slavnim bitkama, noseći na leđima junake, ratne barjake i kićanke, gazio krv do koljena. Nosili su oni nesrećne i bolesne, azgine svatove i vruće nevjeste. On je u njima mogao da vidi ono što drugi nijesu mogli. Njihovu dušu i srce. Koliko je to srce i koliko ono može da isprti.

Sjeo bi tako na livadu, okupio djecu oko sebe, pričao im kako je juče pazario jednog vitkog brnjaša. Takve ljepote nema na svijetu. Pola glave mu bijelo a pola žuto. Oči su mu duboke, žute, pune vatre. Muhe ne smiju da im priđu. Potom bi izvadio duhan i polako, meraklijski počeo da savija cigaretu od izgužvane novinske hartije. A onda bi dodao kako taj brnjaš ima ramena kao dva brda, a sapi široke kao planina. Noge su mu kao japija. Kad duhne na široke nozdrve, cijele jaslje isprazni. A miran, miran kao jagnje. Možeš da ga jašeš koliko hoćeš.

Kada bi primijetio da su nam se obrazi od uzbuđenja zarumenili kao trešnje, on bi se nasmijao od sveg srca i polako,

izazivajući u nama još veću znatiželju i nestrpljenje, pokazivao rukom: „Eno ga gore, u ornici ispod šume, pase.“

Mi otrčimo gore kao bez duše. Provjeravamo je li brnjaš baš takav kako ga je Ago opisao. Kad, nešto nam se ipak ne slaže. Boja jeste ista i bijelu mrlju ima, ali ništa od snage i veličine ne pristaju onom opisu. Mišići mu jedva naznačeni. Oči bez sjaja, kao na kipu na gradskom trgu. Nazire se da je nekada bio lijep i snažan, ali više, brate, nije. Zina, najmlađa među nama, koja je mnogo voljela konje, zaplaka se.

Odjurismo u trešnje.

Neki od tih konja često bi završio u potoku. Ago nam je, doduše, pričao kako je preko noći morao da ih proda nekim momcima, trebalo im je za svatove. Govorkalo se da ako Agovi konji nose nevjestu, ta nevjesta rađa mušku djecu. Poslije nekoliko dana, psi lualice otkrivali su njegovu tajnu, raznoseći konjske kosti po seoskim livadama.

Ago nije imao ništa osim svoje konje i dvije - tri mršave koze. Živio je u čatmari, bez patosa, oblijepljenom skorelim blatom. Više je posvećivao pažnje konjima nego sebi. On je mogao ostati i gladan, ali konji su uvijek imali obrok. Za njih je imao pristojnu štalu, a on je u toj kućici spavao zajedno sa kozama. Za velikih mrazeva, poneko jare bi se uvuklo kod njega u postelju i tu zaspalo. Uz škrgut kozjih zuba, i njihov topli dah, Ago je svake noći sanjao svoje konje kako lete iznad sela, visoko gore ispod neba. A cijelo selo izašlo pa im maše. Divi im se. On jaše čas alata, čas vranca, čas šarca i svakom od njih na gubicu navlači zobnicu zrelog ječma, žutog kao dukat. Od tog ječma konjima se po cijelom tijelu zlatila dlaka, a griva se prelivala u zlatne talase. U blaženstvu sna Ago nikako nije bio siguran da li se seljani dive njemu ili njegovim konjima. Bodrio je ljude da ih posma-

traju što duže. Da im se dive što više. Da im pjevaju pjesme kao da su narodni junaci. A njemu je tada dolazila neka čudna snaga, da je imao sablju pripasao bi je.

Pod blijedom svjetlošću mjesečine, koja se probijala između rasušene čatme, moglo se vidjeti njegovo nasmijano lice ozareno snom, dok mu je jare, koje je spavalo sa njim, grickalo dugačke, sijede brkove, požutjele od duhana.

MARA I KRILATI OBLAK

Mara Mrgudova nije bila sasvim čiste pameti. Ni luda da pravi gluposti ni dovoljno pametna da uradi sve kako treba. Ali za ono što je cio život radila, više joj pameti nije ni trebalo. Tih desetak ovaca, koje je čuvala u jošju ispod kuće, za nju je bilo taman.

Djeca su se sa njom često poigravala, pogotovu ona nestašna, sklona đavolucima. Za lijepa vremena posjedali bismo oko Mare i šalili se. Često bismo u tim šalama i pretjerali, sve dok ne bi naišao njen hromi otac Mrgud i potjerao nas vitlajući kosijerom za nama. I što nas je on više tjerao od nje, Mara nas je sve više privlačila.

Mara nije govorila. Takoreći bijaše nijema. Poneku jedva izgovorenu riječ mogli su da razumiju samo njeni. Inače je bila lijepa, visoka djevojka. Dok smo jednog dana sjedjeli sa Marom u hladovini visokih joha, naiđe odnekud Čefoje, koji je bio poznat po nestašlucima. Jednom je odvezao Vukićevu kravu i ugnao je u njegov kukuruz. Kada je ovaj vidio kako je krava nagrdila kukuruz, on u bijesu htjede da je ubije. Tek shvativši da je to njegova krava, uzdržao se.

Sjede, elem, Čefoje pored Mare i poče nešto da je pipka po leđima i vratu. Ni Mara ni mi ne obratismo na to posebnu pažnju, jer je on to često radio. Mara potom osjeti da joj nešto hladno klizi niz vrat. Pogleda i ukoči se: zmija bjelouška uvlačila se u razdjeljak između dojki i zamicala prema stomaku. Nesrećnica skoči, izbeči se, vrisnu i istrese zmiju iz njedara, potom glasno i čisto, opsova Čefoju mater. Kako

Mara progovori, mi zanijemismo. Čekali smo šta će dalje da kaže. Ona i nama svima na isti način opsova majku, još glasnije. Zgranusmo se. Toliko godina nijema, sad, vidi, psuje! Najmlađa među nama, Ljubica, čija je kuća bila najbliža, otrča. „Majko, majko, progovorila Mara Mrgudova!“ Tako se o tom slučaju pronese glas po cijelom selu. Njeni se obradovaše, ali sa malo brige, misleći da bi i njima mogla da kaže nešto što im ne bi prijalo.

Opadalo je lišće sa joha pod kojima su plandovale Marine ovce. Opadalo pa listalo. Planina se svaki čas presvlačila, kao mlada djevojka. Mara je pričala kako gore u planini ima momka, koji po cio dan, i ljeti i zimi, kosi livade. Jednog dana sići će dolje da je odvede. Mi smo se tome, šta bi drugo, smijali.

No jedne noći Mara usni onu zmiju bjeloušku kako joj niz grudi klizi prema stomaku. Kada bi pri pupku, pretvori se u vilu. Mari bi milo, od te miline narastao joj stomak i tijelo.

Sjutradan, pred izlazak zvijezda, dok je Mara prikupljala ovce po livadi, odozgo od planine naiđe jedan bjeličast oblak. Ličio je na veliko ovčije runo. Mara se začudi odakle oblak na tako čistom nebu, ali ne imade vremena o tome da razmišlja. Jer, iznad jošja oblak se zaustavi i iz njega izletje bijeli krilati konj sa momkom na leđima. Mara mu se nasmiješi, okrilati s momkom pa zajedno odletješe put planine.

Tamo ih dočeka tor pun ovaca i bijele mjesečine. Mara se obradova tome pa zausti da broji ovce, a ono momče je zaustavi: „Stani,“ veli, „da ti prvo maknem tu zmiju iz nje-dara.“

BAJRAMOVE ŽENIDBE

Po selu se pronese glas da se Bajram Sadov oženio, po deveti put. Neki su ga osuđivali što često mijenja žene. Drugi su ga pravdali kako želi djecu, a ni jedna od njih ne može da rodi. Bajrama pritom niko nije ni pominjao, niti pomišljao da on, možda, ima neku falinku. Doduše, njemu nije ništa falilo, osim što je rano ostao bez zuba, pa je bio ružan kada se smije. A imao je običaj da se često smije. Ostalo mu, kažu, od majke. I ona se stalno smijala, ili plakala. Trećega nije bilo.

Prva žena mu bješe, govorili su, premlada i nezrela. Druga je u djetinjstvu preležala neke bolesti, pa je to uticalo na porod. Treća je, dok je kao mala čuvala ovce, srela vuka i od straha izgubila glas. Nedjelju dana nije govorila. A kada je najzad progovorila, mucala je. I tako redom, za svaku, selo je imalo neko opravdanje što nije rađala.

Deveta mu bješe Delva iz susjednog sela. Plaha žena, govorili su za nju. Krupna i jaka, dva čovjeka joj ne mogu ništa. Dobre duše. Nije dijete moglo proći pored nje, a da mu ne pruži makar jabuku. Ali znala je i šamar da privali nekom muškarcu koji bi je uvrijedio. Kosila je, kopala, stezala snoplje i sve poslove radila barabar sa muškarcima, ne dajući im ni malo pardona.

Ali i sa njom Bajrama poče da muči ista muka. Ni od nje ništa. Jednog dana dok su okopavali kukuruz u njivi u pristranku, prebaci on to Delvi i to onako dosta grubo i uvri-

jedljivo. Naljuti se Delva, rihnu ga u grudi i Bajram se otoktrlja niz njivu. Jedno vrijeme su izbjegavali i da se pogledaju.

Bilo je poodmaklo proljeće, početak ljeta. Trava pristigla za kosidbu. Delva se vraćala sa vode puteljkom između šume i livada. Srete je komšija Beho. Zvali su ga Beho „palamar“ zbog nezgrapnog rasta i dugačkog ružnog nosa. Pomože joj da spusti sudove, da se odmori. Ništa se ne ču i ne vidje, sem što iza njih ostade povaljana trava kao da se tu pogolem konj valjao. Kada joj se stomak poznade, Delva se preseli kod Beha. Beho to jedva dočeka.

Bajram počavi u licu, prodade imanje i preseli se u drugo selo. Kada su Delva i Beho izrodili puno djece, komšije pričahu kako je Bajram tražio da mu daju pola te djece. Govorio je da je tu djecu rodila njegova žena i da on ima pravo bar na pola te djece. Ali Beho jednog dana pobjesni, pokaza mu zube, a i koljena.

Bajram se osuši. Pio je samo kozije mlijeko, misleći da ono može da ga izliječi. Jednog prohladnog i kišnog dana Bajram zaspao. Uzalud su ga komšije budile cijelog dana. Dođe i hodža. Izuči mu neku dovu i kaza komšijama da ga ne bude.

„On sada sanja žene koje je otjerao,“ reče im.

Iste večeri selom protutnja neka strašna grmljavina i sruči se velika kiša.

ZEKAN

Vraćam se iz škole putem pokraj rijeke. Na ledini kraj česme, vidim, pali Cigani. A nije ih odavno bilo. Raširili dvije - tri stare i iskrpljene čerge. Po rijeci se brčkaju golozubi dječaci. Njihov starješina i najstariji među njima, krupni brkajlija Džimso, naložio vatru i kalajiše tepsiju. Sofija, Džimsova žena, pored njega peče kahvu. Na ledini iza čerge pase nekoliko mršavih, iznemoglih konja. Cigani drugačije konje i ne drže. Učini mi se da jedan od njih liči na Zekana, mog ljubimca, koga sam već oplakao kada ga je djed ostarjelog, iznemoglog i slabog prodao Ciganima. U prvi mah nisam bio siguran je li to on. Primakoh mu se, pomazih ga po vratu. On jedva podiže glavu, onjuši mi ruku i bolećivo me pogleda, dajući znak da me je poznao. U meni sve uzdrhta. Tresao sam se kao prut. Tuga za mojim zekanom nanovo me preplavi. Sjedoh pored njega, zaplakah. On me je njušio po kosi, a njegove tople žvale curile su po mom golom vratu.

Sjetih se kako sam ga noću, po mjesecini, tražio po livadama da ga napojim i odvedem kući. A on bi, čim čuje moj glas, zarzao da mi se javi. Jahao sam ga preko livada i kroz zarudjela žita. Kada je trčao, zemlja je tutnjala pod njim. Od vjetra za njim, trava bi polegla, mlade stabljike raži lomile se u struku. Bio je mali, bujne grive, veselih očiju i okruglih sapi. Najljepši konj koga sam ikada vidio. A sada, sjenka...

Dan je odmicao, bližilo se večer. Trebalo je kući. Pomazih ga po vratu i podoh. On krenu za mnom. Ja od čuda za-

stadoh. Opet pođoh, on opet za mnom, a svi oni Cigančići u čoporu pođoše za njim. Jedan od njih, ponajviši od te djece, poče da lupa u neki bubanj kao da ispraćaju mladu. Ja se opet vratim, vratiše se i konj i djeca. Sjednem pored njega i plačem. Onaj Ciga i dalje udara u bubanj. Nervira me. Kao da mi udara po glavi. Ispade kao da ja pjevam, a on me prati. Dođe mi da mu onaj prsli bubanj bacim u rijeku. Odjednom Džimso skoči, baci na ledinu tek kalajisanu tepsiju, priđe Zekanu, uhvati ga za povodac i reče gledajući me onim žutim, od dima zakrvavljenim očima: „Evo ti ga, vodi ga. Ne mogu više da te gledam kako plačeš“.

Niz brk mu sletje nekoliko suza. A ja malo zbunjen, malo srećan, odvedoh Zekana kući. Zvuk one tepsije, koju je Džimso ljutito bacio, titrao je u vazduhu i pratio nas sve vrijeme uz put. Dok smo zamicali, ispod vrba se žutio rasvjetali rosopas pun pčela i ostajao tu u hladu da dočeka novu rosu.

Kod kuće sam Zekanu kradom davao jaja da ojača. Nije vrijedjelo. Njegova griva, skovrdžana i teška, nije mu dala glavu da ispravi. Dlaka na njemu, poprimala je potmulu bjeličastu boju, sličnu prozirnoj izmaglici.

Kada je prvi snijeg pao, on se stopio sa sniježnom bjeelinom. Nestao je. Odlepršao je sa ždralovima, a ja sam dugo spavao sa njegovom grivom ispod glave i batom kopita u ušima.

Kada je Džimso došao da ga ponovo traži, djed ga je mrko pogledao, pogledom koji je govorio da ne bi bilo dobro da se sretnu ponovo i gurnuo mu u naručje džak neoprane vune.

PROSIDBA

Tri mladića, tri brata u punoj snazi. Imanje bogato, nema na njemu čega nema. O Mladencima su, svake godine, palili vatre na brežuljcima imanja. Razrojavali su žarovnice, koje su progorijevale tek spuštene veo sutona i dizale se visoko prema modrom nebu, a oni su, skačući oko vatre, uzvikivali: „Toliko nam pčela, toliko nam koza, toliko nam ovaca!“ I bješe tako, bogatstvo se uvećavalo. Otac, koji bješe najzaslužniji za to, posmatrao ih je iz prikrajka, zadovoljne i mirne duše.

Prođe nekoliko godina, a otac se razbolje i pade u postelju. Sinovi rasparčaše imanje, podijeliše se. Onom mladšem, za koga smatrahu da je malo „ravne pameti,“ ne ostaviše skoro ništa. „Sve će doći na svoje,“ izgovarao je od nekog naučenu rečenicu i tjerao zvijezde praznim nebom, na podsmijeh svoje braće i seljana. Braća se u mnogo čemu nijesu slagala, ali u jednom jesu: sva trojica bjehu zaljubljena u istu djevojku iz sela.

Djevojka bješe vrlo lijepa, ali i izbirljiva. Svakome je proscu našla mahanu. Kažu da je i neke vjeridbe raskinula. Pričalo se, ali je to bila mala tajna čitavog sela, da je bila kratko vrijeme udata, pa su je vratili, jer navodno nije mogla da rađa.

Bješe vrijeme žnjetve i svilanja kukuruza. Mirisala su taze požnjevena strništa prekrivena divljim golubovima, koji su vrebali opale klasove.

Braća se uputiše kroz selo da svi zajedno, a svaki za sebe, prose djevojku. Prolazeći pored svoje njivice kuku-

ruza, onaj najmlađi ubra jedan klip i zavuče ga u džep pantalona. Dva starija brata to i ne primijetiše. Kad stigoše na djevojčinu kapiju, pas zalaja, ali onjuši samo onog najmlađeg. Lijepo ih dočekaše. Posjedaše na sećiju i po starom običaju poče posluživanje. Služila ih je lično njihova miljenica. Prvo ih je poslužila lokumom i sokom od divljih ruža, a onda kahvom. Služeći momke, krišom ih je merkala.

Onaj najstariji imaše veliku glavu, široka ramena i lijepe brkove. Na srednjem joj se svidješe oči. Kada dođe do onog mlađeg, njega i ne pogleda. Odmah uoči kako njegov desni džep na pantalonama bješe vidno narastao. Pomislila je da je u taj džep strpao sve svoje bogatstvo.

Čim popiše kahvu, momci počеше da se hvale. Onaj najstariji reče da ima nebrojeno mnogo stoke, krupne i sitne. Onaj srednji se, pa, hvalio kako ima ogromne njive i livade. Najmlađi se nije imao čime pohvaliti, sem dobrom dušom i veselom prirodom. Ali i on dodade da ima jednu njivicu kukuruza, koja rađa kao da se nalazi u Misiru. Kukuruz je viši od najvišeg čovjeka, klipovi ogromni, puni svile, koja niz stablo pada do same zemlje. Noću vile dolaze te beru tu svilu, od nje prave vodicu i izmivaju kosu da im osvileni.

Dođe vrijeme da se ide kući, no djevojka nije bila kupila šolje. A bješe običaj da ne dira šolju ispred momka koga odabere. Vrijeme se oteglo, momci postашe nestrpljivi. Najzad se djevojka pojavi. Momci se promeškoljiše, sećije zaškripaše. Neizvjesnost je kiptila na sve strane i ispunjavala sobu. Djevojka pokupi šolje ispred starije braće, a ispred onog najmlađeg ostavi. Njeni roditelji se začudiše. Starija braća se zглеdaše i odoše.

Kada najmlađi brat i djevojka ostadoše sami, on izvadi iz džepa onaj klip kukuruza. Još ga oguli i reče: „Vidiš kakav

je. Evo ti da ispečeš!“ Pošto djevojka vidje šta je bilo u džepu, onesvijesti se. Prije nego što počese da je rose kapima hladne vode, ona je u mislima otkazala već zakazano vjenčanje.

Onaj ko je u ovoj misli našao banalni razlog djevojčine odluke, biće da se -kako to obično biva - prevario. Jer djevojka, sita iskustva sa sumnjivom vrijednošću svakog bogatstva, samo bješe pomislila kako bi mogla biti srećna sa ovim momkom, čiji čitav imetak bješe stao u jedan narasli džep.

Iste večeri momak se isjekira, zapali onu njivicu tek isvilalog kukuruza i zaputi se nekim putem koji se nigdje nije završavao.

SLAVUJI I KIŠA

Ragib bješe koštunjav i visok starac, živih, plavih očiju. Živio je skromno od malog imanja u kući čatmari, na brijegu kraj potoka. Imao je burnu i slavnu mladost. Služio je asker sedam i više godina. Prešao pola Turske. Bio u Galiciji, na Jedrenima, na Plevni, na Akropolju. U askeru je bio veliki junak. Zarobio mnogo neprijateljskih vojnika. Služio cara i cesara. Dobio mnoge medalje, odlikovanja. Kad završi asker, nudiše mu da bude oficir, da nosi pozlaćenu sablju. Da komanduje silnom vojskom. Da predaje raport pašama i da divani sa njima. Nudili mu i čardak na Bosforu, sa bezbroj odaja. Da ga služe najljepše žene u carstvu. Ali Ragib ne prihvati ništa od toga. Čak i uniformu vrati. Ponese samo dve-tri fotografije u uniformi i jednu zlatnu tabakeru, koju mu je poklonio jedan ranjeni vojnik na umoru.

Kada bi mu trebalo nešto novca, išao je u nadnicu, ali se nikada nije ponašao kao nadničar. Naprotiv, kao nadničari su se ponašali oni koji su ga unajmili. Iako je bio slab radnik, svima je bilo čast da im Ragib radi. Kad vidješe kakav je Ragib junak bio u askeru, nisu ga ni zvali više da nadniči. Zvali su ga samo na slavlja ili uveče na sijela da im priča zanimljive priče iz askera. A on je tako lijepo pričao da bi oni zaboravili na svoje svakodnevne muke. Pričao je uvjerljivo da nikada nisi mogao znati šta se tu zbilja dogodilo, šta nije. Izgleda da mu ruke nisu bile baš najčistije, pa je izbjegavao da priča o svojim ratnim podvizima. Više je pričao o ženama.

„Eh, kakva bješe ona mala crna Grkinja. Zavučesh joj ruku u njedra, kao da si zavukao između dva puna topla mjeseća. Bože mili, ne znah koja je mjesečina bila jača, ona gore sa neba, ili ona dolje pod smokvom. E, tad mi je duša izgorela. Zato se i vratih u ovaj nevidbog.“

Zanijet sjećanjima i snovima, Ragib je zamišljao kako je njegova seoska kućica palata na Bosforu i da je u njoj bila ta mala Grkinja. Pa bi, tako, sjeo na sećiju ispod čađavog prozora i ispred sebe stavio tronožac. Na njemu tanjir sira i čokanj rakije. Sva ljepota svijeta nalazila se tu, u toj njegovoj „palati,“ i na tom tronošću, u pitomom vazduhu koji mu je nekom silnom milinom punio pluća.

Zetovima i ćerkama nije davao da mu dolaze zimi. Govorio im je da dođu ljeti, kada je lijepo vrijeme. A onda bi za njih prostro ponjavu po travi. Glavu bi im pokrивao orahovim lišćem, da ih zaštiti od rose. Govorio im je kako se od mirisa orahovog lišća dobro spava. Sanjaju se samo lijepi snovi. Kada pospu, on bi sjeo pod šljivu na malu drvenu klupu. Na grubo sklepanom stolu od bukovine, žena mu Belka, znala je šta da prinese. Ostao bi tu dokle bi ga mjesec pratio. Iza leđa mu je bila divlja ruža, ona što lijepo miriše, od koje se pravi šurup. Kad ruža precvjeta i stigne jesen, mirisale su jabuke. Dolje ispod kuće, popadale bi s drveta, pa onako zrele i žute u travi pod mjesečinom, liče na prosute dukate.

S vremena na vrijeme dolazili su mu ljudi da sjede, da razgovaraju. Naročito zimi, da skrate noći. Znali su da Ragib uvijek ima zanimljivih priča. Uz turšiju i vruće krompire rado su ga slušali. Pitali bi često kako ne osta tamo, u toj ljepoti, u toj vili na Bosforu. Da živi kako dolikuje slavnemu askeru. A Ragib bi, pripaljujući cigaretu koju je već dugo

držao iza uha, govorio kako je palata onamo gdje ti je srce i duša. Gdje si slobodan kao ptica. Gdje prvi put udahneš vazduh - tu ti je nafaka.

„Ne bih ti ja dao ovu moju kućicu ni za kakvu palatu,“ govorio je. „A ove moje livade ljepše mirišu od svih stambolskih bašča. Ni one slavuje u šumi, kraj izvora, što me svakog jutra bude, ne bih ni za šta dao.“ Pripovijedao je kako je njemu mjesto tu ispod one šljive i ruže, pored perunike. Samo tu, nikud dalje. Neće on ni u seosko groblje. Da je htio u groblje, kaže, on bi ostao tamo. Tamo su groblja velika kao naši gradovi. Ali on hoće baš tu, zbog ruže, zbog perunike, zbog slavuja i zbog potoka.

Bješe rano proljeće. Sunce, koje je izlazilo preko puta Ragibove kuće, nekoliko dana zaredom crvenilo se kao krv.

Kada ispuniše njegovu želju, slavuji iz šume preseliše se na šljivu. Svako jutro pjevali su tihu, otužnu pjesmu, dok je kiša padala po staroj drvenoj klupi.

RUŽIN GRAB

Iznad seoskih imanja, gore prema planini, nalaze se velike šume. Prošarane proplancima i ispresijecane potocima, uljepšavaju cio taj dio sela. U njima najviše raste grab, bukva i hrast. Ima i onog sitnijeg drveća kao što su lijeska, kun, žežljika i jasen. Ta šuma je godinama sječena. Njome su se grijala sva sela odatle do čaršije. U jesen su škripala kola prepuna drva, zaglavljivala se u blatnjave puteve, pucale su osovine i točkovi. Razrovani putevi jedva su stizali da se bar malo poravnaju do sljedeće jeseni.

U toj šumi, iznad imanja, gdje se u rano proljeće, prvo zabijele krošnje divljih trešanja, rastao je jedan grab čudnog oblika. Zvali su ga Ružin grab. Pored njega prolazio je kolski put za izvlačenje drva. Kažu da je taj grab dobio ime po Ruži, lijepoj seoskoj djevojci, koja je imala samo majku. Jednog ljetnjeg hirovitog dana, dok je čuvala stoku, Ruža je sjedjela na kamenu ispod graba. Zagrmjelo je. Prije nego što je sijevnulo, i čuo se ogroman prasak, grab je bio raspolavljen, a Ruža na mjestu mrtva. Poslije tog udara, grab se, na čuđenje seljana, nije osušio nego se, naprotiv, raširio i razgranao.

Nakon ćerkine smrti, Ružina majka danima je dolazila pod taj grab, sjedjela na onom istom kamenu, oplakivala mezimicu. Dok je ona dolje, pod tim grabom, tiho naricala, na grabu bi se skupilo mnogo nekih sitnih šarenih ptica. Ni jedna ne bi pjevala. Kad bi Ružina majka ustala i one bi se podigle. Letjele bi u krug iznad graba, praveći vijenac od svojih krila, išaran živopisnim bojama.

Jednog proljeća, kada je šuma bila sva izlistala i zažutila se od jagorčevine, ispod žila tog graba izvuče se neka pogana zmija i ujede Ružinu majku za nogu. Nesrećna žena pokuša da se pridigne i stane, ali mogla se podići samo do one račve koju je grom napravio na stablu graba. Tu je bespomoćno sjedjela, drhtala i razmišljala da li će dočekati večer da vidi kako sa neba pada njena zvijezda. No, začudo, poslije nekoliko sati, Ružina majka se potpuno oporavi i bez ičije pomoći ode kući. Po selu se pronese priča kako taj grab ima iscjeliteljsku moć, koja mu je ostala pošto ga je grom rascijepio. Bolesni počеше da pristižu i smještaju se u rascjep graba. Šumski putevi se utabaše. Grab se proču nadaleko po svojoj iscjeliteljskoj snazi, pa mnogi pohitaše i iz drugih udaljenih sela. Stizali su oni što jedva hodaju, sa bolovima u leđima i reumom u cijelom tijelu, ali i oni što s pameću ne bjehu sasvim čisti. Poslije njih počеше da dolaze i nerotkinje, pa se oni stariji čobani razvrzmaše po šumi i oko graba. Bilo je i smiješnih slika: nekada bi se, na primjer, u onoj račvi zaglavila i neka podeblja žena, pa su je seljani, pošto sama nije mogla da se izvuče, izvlačili i na drvenim kolima tjerali kući. Bješe naravno i đavolastih čobana, koji bi se nekoj nesrećnici privukli sa leđa i glasno viknuli: „Zmija!“ Žena bi skočila i kao leptir sletjela niz šumski put. Onda bi sjela na prvu livadu kraj puta da se odmori i svakom ko bi tuda prošao pričala kako joj je poslije sjedenja u toj račvi graba mnogo bolje. Sada su joj, govorila je, noge lake kao pero. Od sramote zmiju nije pominjala. Tako se glas o ljekovitosti graba sve više širio. Drvosječe su gledale u njega kao u sveca. Niko nije smio ni da mu primakne sjekiru, kamoli da ga posiječe.

Čudna je bila ta naša šuma. Samo stotinak metara od tog graba, dolje niz put, izvirao je jedan mali izvor. Od njega je

niz put žuborila voda, prelazeći sa jedne strane puta na drugu, onim tragom koji su napravili točkovi drvenih kola. Nikad nije presušivao. Izvor se zvao Macanovac i bio je obrastao gustim čestarom, jer su ga drvoseče zaobilazile zbog legende o njemu. Kažu da je dobio ime po nekom Macanu, snažnom čovjeku iz sela, koji je, dok je kresao bukvu iznad njega, upao u izvor i nikada ga nisu našli. Pričalo se da u tom izvoru ispod bukovih žila, postoji neka rupa i što potrefi u tu rupu, više ne izađe. Zaglavilo bi se tu poneko tele ili ovca i niko ih više nije tražio.

Ali razlog zbog čega su taj izvor seljani sa strahopoštovanjem pazili i čuvali, bijaše priča da je nastao od silnih suza, koje je Ružina majka isplakala za djetetom. Tako su ga i ljudi i životinje zaobilazili, samo su ptice dolazile da se tu napiju vode.

SREĆA NIJE PTICA

Poslije tri kćeri, rodi se Josu sin. Dadoše mu ime Veljo, po djedi. Učini se veliko slavlje. Ali radost u kući ne potraja dugo. Sin Veljo se rastom razvijao normalno, ali je sa pamću nešto zaostajao. Uz to slabo je čuo i govorio.

Kako je rastao, to se sve više uočavalo. Sredina je, na žalost, surov sudija. Vršnjaci su ga ismijavali, a njihove majke, kad nešto zgriješe, prekorišvale su ih riječima: „Bog te ubio, gori si od Velja Josova.“ Porodica je trpjela, trudila se da ga skloni s ulice, da ga zaštiti. U tome su posebno prednjačile sestre. Ali što su više nad njim bdjele, on je sve češće bježao na ulicu pa bi porodica bila izložena neprijatnostima. Mnogo mučnih i neprespavanih noći Joso i njegova žena ostaviše pod jastukom. Veljova majka ne izdrža dugo.

Sestre se poudavaše, Joso osta da sam vodi brigu o sinu. Ponajviše zbog toga ode ranije u penziju. Potom shvati da bi i za njega i za Velju bilo bolje ako odu na seosko porodično imanje, koje je održavala Josova neudata sestra.

Na imanju se Joso više posveti sinu. Pokušavao je, koliko je mogao, da ga bar nešto nauči da radi. Veljo je od svega toga fizički ojačao i ništa više. Duševno je i dalje zaostajao. Pored svega, mucao je i slabo čuo. Bješe sklon svakvim ispadima, pa se na njega moralo stalno motriti.

Njegova tetka, vješta i promućurna žena, nađe mu neku vrijednu i bistru siroticu iz sela. Puče glas da se Veljo Josov oženio. Za komšije, a i za one koji su podalje stanovali, bješe to tema za podsmijeh i svakojake priče. Seoski man-

gupi trljali su ruke i govorili kako će sada Velju trebati pomoć.

Prođe nešto više od godine, Velju se rodi sin. Poslije dobi drugog, i trećeg. I oko svakog je kolala ista priča, puna sumnje i podrugljivih šala. Sinovi vremenom stasaše u vrijedne i pametne momke.

I tu bi se priča o Velju završila da ipak ne bi nešto drugačije. Veljo je sve manje govorio. Sve više je uveče sjedio ispred kuće i posmatrao mjesec i zvijezde. Kraj njega su začuđeno prolazili seljani, željni priče i podsmijeha.

Rijetko bi pogled spuštao na zemlju. Ponekada bi izgledalo da ćutanjem opšti sa nebom, sa nekom silom, samo njemu znanom i bliskom.

Sinovi htjedoše da mu izbrišu sve nepravde i poniženja koje je trpio u djetinjstvu i mladosti. Kada se malo obogatiše, učiniše ga dobrotvorom. Naučiše ga da sirotinji dijeli novac, žito i druge namirnice. I još mu, kao ktitoru, sagrađiše crkvicu kraj samog groblja.

Sa Veljom se sada moglo razgovarati samo na kućnim slavama, pa i tu kratko. Samo onoliko koliko bi njemu bilo po volji. Iz prikrajka skoro uvijek je motrio neki od sinova da mu da mig kad je dosta. Sinovi bi na slavu pozivali sve rođake i skoro cijelo selo. Uvrh sobe, na čelu sofre, sjedio je Veljo i primao čestitke. Obučen u novo odijelo sa crnogorskom kapom, okružen pažnjom porodice, djelovao je dostojanstveno i važno kao da su ga zavladičili.

Kad god bih prolazio pored njihove kuće i vidio Velja tako mirnog i dotjeranog, sjetio bih se jedne izreke moga djede: „Koliko uzbrdica, toliko nizbrdica.“ Sreća nije ptica, pa da svaki put prhne i odleti. Ako ujutro nestane sa rosom, uveče će te dočekati pod mjesecom.

U Veljinom veličanju seljani su pretjerivali. Kada bi, na primjer, Nikolica Mali iz Gornjeg zaseoka došao na slavu, on bi još na pragu skinuo kapu, poklonio se slavljenu koji je sjedio u pročelju (a koliki je bio nije se morao ni poklanjati) i počeo glasno da nazdravlja: „Neka ti je srećna i berićetna slava, domaćine Veljo. Naš dobrotvore, junače, zvijezdo rođena, majko sirotinjska, odabrani među ljudima, sokole sivi što je cijelo nebo tvoje.“ Veljo bi tada gledao pravo i dostojanstveno preko svijuju, tamo u vrh kredenca, u onu vazu sa suhim cvijećem. Ne bi ni trepnuo, niti bi se povio, samo bi pružao ruku i primao čestitke.

Kad se Veljo oprosti od ovog svijeta, svi gosti koji nastaviše da dolaze na slavu, zamišljali su ga kako sjedi na onom praznom mjestu i dočekuje ljude. Kako gleda kroz prozor krupnim, ispitivačkim očima. Posmatra zvijezde i na njima vidi svoje sinove, kako kao plamteći zmajevi lete nebom sa onom crkvicom na rukama, a on skida kapu i maše im, i ponekad primijeti kako ga škiljave Josove oči posmatraju sa one kruške ispod prozora.

ZARUKA

Očeva sestra Selima, rano je ostala bez majke. Nije je ni zapamtila. Odrastala je uz snahu, moju majku, koja je pazila kao da je njeno rođeno dijete. Ni po čemu je nije odvajala od nas. Dok sam bio mali, mislio sam da mi je Selima starija sestra, a ne tetka.

Kada Selima malo odraste i zadjevojči se, dadoše joj da čuva ovce. Ja sam joj pomagao. Ovce smo često čuvali zajedno sa komšinicom Altom, koja je bila Selimina vršnjakinja ili nešto malo starija od nje, ne sjećam se više. Imali smo po nekih desetak ovaca. Nisam znao kao i svako dijete, kako to „vrijeme prolazi,“ kako teče. Za mene je to bilo kao kad duhne vjetar pa stane ili kada naiđe jak pljusak kiše pa prestane. Ali sam dobro primjećivao kako su njih dvije odrastale i kako su, nekako odjednom, stasale u prave djevojke, zdrave i vesele. Selima bješe crnka. Imala je krupne grahoraste oči i veoma lijepo lice. Kasnije, kada sam odrastao, shvatio sam da moja tetka Selima, pored toga što je bila lijepa, imala je i dušu anđela.

Kako Selima i Alta stasaše, oko njih počеше da se vrmaju seoski momci. Od mene nisu ništa krile, jer su mislile da još ništa ne razumijem. A ja sam čitao njihove poglede i tačno po pogledu znao ko je čija simpatija. Kad se livade zabrane, o Đurđevdanu, a šuma olista i zažuti se od jagorčevine, ovce smo istjerivali u šumu. Ljeti bi u šumi, na proplancima i ledinama pored puteva, bilo dovoljno trave za ispašu, a šuma je bila puna izvora i potoka, raj za stoku.

Jednog ranog ljeta dok smo Selima, Alta i ja sjedjeli na ledini u Okapčinama, iz šume kao vuk bahnu seoski momak Šerif, sin udovice Hankije. Na ramenima je nosio pokrupno bijelo jagnje sa crnom mrljom na brnji, a u ruci korpu trešanja. Ovce se od njega uplašiše i razbježaše. Samo onaj ovan što nosi zvono ne mrdnu, osta kao ukopan. Okrenu se prema Šerifu, podvi glavu, isturi rogove i poletje pravo na njega. Šerif se vješto izmače. Jedva su ga Selima i Alta spriječile da ga više ne juri. Ja sam bio veoma zbunjen Šerifovim dolaskom, posebno zbog onog jagnjeta što je nosio na ramenima. Reče kako mi imamo jednu ovcu koja je ostala bez jagnjeta, a to njegovo jagnje je ostalo bez majke, pa ga je donio u naše ovce da ne skapa od gladi. Njih dvije su ćutale i nešto se očima dogovarale. Meni se svašta motalo po glavi, i te ovce i njegovo jagnje, i te trešnje, i ništa mi nije bilo jasno. Zapamtio sam samo kako Alta reče: „Hairli, hairli!“

Na korpu s trešnjama, koja je stajala na travi nedaleko od nas, sletje krupan šumski golub, gigaš, kako smo zvali tu vrstu golubova. Imao je sjajne zlatne oči i dugačke noge boje mjeseca; po njima neke bijele pruge, kao da je prstenovan. Pogledao nas je zlatnim očima, uzeo grozd najkrupnije trešanje i vinuo se u visinu. Kad je taj golub odletio, zavladala je prava šumska tišina. Čuo se samo kos kako u obližnjem grmu pretura po suhom lišću. Alta zapjeva neku pjesmu u kojoj se pominje majka. Selimi se prosuše suze niz rumene djevojačke obraze. Šerif je ležao na travi pored onog jagnjeta i milovao ga. Poslije se okrenuo prema meni, pogledao me blagim zelenim očima i rekao mi je glasom punim zadovoljstva da sam porastao. To je neobično prijalo mojoj dječjoj radoznalosti.

Kasnije sunce prigrinja, ovce zađoše u šumu i ono jagnje za njima. Gore iznad vrhova bukava udari neki jak vjetar i na ledini se iznenada obrete bijeli konj. Šerif đipi na konja i vinu se ispod oblaka. Čini mi se da je za njim jezdilo krdo konja. Njih dvije su odozdo sa ledine gledale u nebo i mahale za njima. Obje, nekako istovremeno, uzdahnuše. Djevojački uzdah, kao blag vjetar, prostruja kroz šumu i izgubi se.

Alta stopama izmjeri svoju sjenku i primijeti kako je podne blizu, i kako je vrijeme da tjeramo ovce kući. Selimi se, primijetih, ne ustaje, nešto joj se ne ide kući. Najzad, ipak, nabra čelo, zaveza maramu preko njega, kao što to obično čine starije žene kada ih pritisnu brige, pa sve troje pođosmo za ovcima. Zvuk zvona sa brnjaša odjekivao je šumom i gubio se dolje niz potoke.

Tog dana, Selima i Alta ne zapjevaše, kao što su to obično činile kada bi potjerale ovce kući.

VJETAR I RAŽ

Žita tek isklasala, kosidba u jeku. Jutro mokro, nabreklo, puno rose, miriše na svelu pokošenu travu. Majka uletje u sobu i reče mom djedu Muharemu, koji je ispijao posljednji gutljaj jutarnje kahve, da nema Selime. „Kako nema, grom te ubio?“ vrisnu djed. „Nema“, kaza majka. „Mora da je pobjegla, udala se.“ Djed pocrne kao da mu se sva ona kahva izlila po licu. Zavlada muk.

Ne prođe mnogo kad na vrata bahnu komšinica, Stanka Jovanova, i još sa praga zavika: „Neka ti je srećno Muareme, udade ti se ćerka!“ I zajedljivo dodade da je djevojci vakat, a Šerif nije loš momak. Djed još više pocrnje. Ličio je na onaj Stankin crni iskrpljeni džemper. On se primače majci i bijesno, ali tiho zapovjedi da Stanki skuha kahvu, a poslije neka ide da je njegove oči više ne vide.

Vijest o tetkinjoj udaji mnogo me rastuži. Teško mi pade i pomisao da ću ubuduće morati da čuvam ovce sam. Dan se otegao, sporo odmiče, ne liči na one prethodne. Nikako da se smrkne.

Sjutra osvanu izmaglica, koja se sa prvim zracima sunca rasprši. Oko podne, gore na brdu Šiljak, gdje se nalazila Šerifova kuća, začu se harmonika i pjesma. Majka zaplaka i prosu punu štrugljaču vode po avliji, Selimi za srećan put. Kokoške se razbježaše. Šarov zacvili kao da žali za njom. Djed se nekud izgubi. Nestade sa onom izmaglicom, koju je ispilo jutarnje sunce.

Kad prosu vodu, majka se malo smiri. Kao da joj je sa tom vodom otišao i dio muke. Čučnu nasred avlije, izvadi iz krila šaku - dvije ječma i baci kokoškama. Praznim pogledom zurila je prema Kurilu, sasvi mirna. Vjerovatno je razmišljala kako je odgajala tetka Selimu kao da je njena. Nije je odvajala od svoje djece. A sada je odjednom otišla. Nema je. Malo docnije, na moje zaprepašćenje, opet zakuka, skoči i poče da viče gdje su joj djeca.

Moja mlađa braća, Juka i Džemo, imali su četiri ili pet godina. Juka je bio stariji od Džema petnaest mjeseci. Uvijek su išli zajedno. Nisu se razdvajali. U bijelim dugim haljinicama do peta, ošišani do glave i klempavih ušiju izgledali su kao dva bijela pitoma zeca. I kada bi kakvu štetu učinili, nikada nijesu htjeli da priznaju čija je to bila ideja i ko je prvi počeo. Kaznu su dijelili bratski.

Majka se dosjeti. Preko potoka dozva Islamovicu, koja joj reče da su nedavno prošli pored njene kuće. Znajući kakvi su đavoli njih dvojica, nasluti gdje su otišli. Oni će po svoj prilici biti jedini nezvani gosti na svadbi. Čekala je samo da moj otac dođe iz čaršije i plane kad čuje za to. Naviknuta na svakakve jade, spremala se da i to izdrži.

Cio dan su moji djed i otac sjedjeli u bašči ispod šljive i gledali gore u Šiljak, odakle je dopirala svadbarska muzika. Onako iznenađeni i postićeni, ljutili su se kako ih je Selima obrukala što je pobjegla. Ja nikako nisam mogao da razumijem toliku njihovu ljutnju, jer koja se god djevojka u selu udala, skoro svaka je pobjegla. One iz siromašnih kuća bježale su zbog siromaštva, a one iz bogatijih zato što im nisu dali da se udaju za koga su željele. Bruku Seliminog bještva još više su potpalili Juka i Džemo. Upalili komšijski

bijes i inat. Moj otac je palio cigaretu za cigaretom, a djed mrmljao nešto sebi u bradu. Iz tog mrmljanja izdvojila bi se poneka psovka ili kletva i kao opasna osa zujala po bašči. Nisu ni jeli. Majka nije smjela ručak ni da im pomene.

Dan se bližio kraju, sunce je slabilo. Iz Šerifove bašče i dalje se čula harmonika i pjesma. Ponekada bi se iz te pjesme izdvojio prepoznatljiv, piskavi Altin glas. U grudima mog djede i oca bijes je i dalje rastao. Majka se zabrinuto šetala po avliji i lomila prste. Zajedno smo strahovali kako će Juka i Džemo da prođu kad se vrate.

Kasnije mi je tetka Selima pričala kako su se proveli na svadbi. Tetki je bilo milo kada ih je ugledala, ali je brinula kako će to primiti djed i otac. A oni, djeca kao djeca, sjedoše na sećiju u vrh sofre, gdje bi trebalo da sjede glavne zvanice, stariji ljudi i bliža rodbina. Nisu znali da to ne smiju. Sjedjeli su tu i ponašali se kao odrasli ljudi, kao neki važni gosti. Nisu znali za red i običaje. Samo su znali da tetka Selima pravi najbolje pite i kolače i da treba da se najedu i nagledaju šarenog svijeta na svadbi. Najviše su željeli da vide tetku u nevjestinskom odijelu, okićenu i dotjeranu. Tetka htjede da ih odvede u bašču kod ostale djece, ali stari midžo, Šerifov stric, ne dade. Čim se najedoše, oni odoše i sami.

Dan sporo odmiče, kao gladna godina. Svrake kriješte po šljivama. Izmakao sam se na kraju bašče da ne slušam to dosadno kriještanje i da braću mogu vidjeti kada naiđu kroz Grabovu vodu, tamo gdje počinje naše imanje. Smišljam kako da im pomognem, ali ne mogu ničeg pametnog da se sjetim. I ja znam kako je bruka da bilo ko iz kuće ide na svadbu odivi koja je pobjegla, pa makar to bila i djeca.

Najzad ugledah Stanku Jovanovu kako se pomalja na onom brijegu iznad potoka. Za njom idu njih dvojica, kao dva kućeta. Pripili joj se uz noge, jedva se vide. Odmah mi laknu. Znao sam da će Stanka, kao starija dobrodušna žena, bar malo da ih zaštititi. Ona je isti amanet imala i od tetke.

Primijetiše ih djed i otac. Ded stavio štap na krsta i šeta, ne savija se. Otac pripremio brezovak, podugačak, vitak. Mene uhvatila tuga. Dođe mi da stanem ispred njih, pa neka bije po meni. Prodoše kroz pšenicu. Ostalo im je da uzanim putem prođu još kroz raž, koja se nalazila u njivi blizu kuće. I dalje Stanka pred njima, oni za njom. Jedva se vide. Da ne idu, da se ne mrdaju, ne bi se ni primijetili. Ovamo pri kraju žita, iznad kačare, gdje počinje bašča, sačeka ih otac sa brezovakom u ruci. Onako bijesan pojuri ka njima, ali se ispred njega ispriječi Stanka. Mršava i crna, sa širokim suknenim kaputčetom, koji joj je visio niz ramena, ličila je na strašilo.

Otac zamahnu brezovakom, Stanka uhvati za prut i viknu: „E, nećeš bogami, ne preko mene žive! Djeca su to, šta znaju ona!“ Otac tada sasvim poludje. Stanka je i dalje držala prut i pokušavala da ga istrgne iz očevih ruku.

Odjednom, uskovitla se neki gadan vjetar i zamrsi dugačku raž, koja potpuno prekri put i djecu. Ustalasano klasje ošinu oca po licu, oči da mu istjera. Stanka je i dalje stajala pred njim, djeca se nisu vidjela, kao da ih je ona ustalasana raž progutala. Tu, iza očevih leđa, ohrabrena Stankinim postupkom, začu se i majka.

Onaj vjetar, sve jači, dalje kovitla raž. Sada pređe i na bašču, pa na krov kuće. Poče da obara lemežđe i skida slamu sa krova. Djed shvati taj vjetar kao neki grijeh i kao kletvu. Uplaši se da mu ne odnese krov, pa povika na oca da djecu

ostavi na miru. Vjetar se poslije polako stišavao, raž se savila preko puta i prekrila ga. Djece nigdje.

Kada se spusti akšam, one svrake se razbježaše. Rosa rumenog oblaka orosi žita. Noć se uvuče pod naše jastuke. Napolju ostadoše skupljači mjesečine. Ni harmonika, odozgo sa Šiljka, nije se više čula. Samo su cvrčci tamburali dugo u noć.

OPROŠTAJ

Pokušavam da napišem priču o smrti mog djede, koja mi u glavi stoji ogromna kao planina, ali čim izađe iz pera, nekako se smanji i postane beznačajna, pa ne dolikuje djedi i mojim predstavama o njemu. Možda pomalo na to utiče i moja griža savjesti što mu ne stigoh na dženazu, ili neke druge, nehотиčno upletene nevažne stvari. Tek kako god priču da uobličim, nisam njome zadovoljan. A, opet...

Moj djed bi navio kapu, kliknuo i zapjevo čim bi vidio kako je pšenica u zrnju nalila i kako se otežano klasje njiše na dahu vjetra. Kako kukuruz, zelen, nezadrživo peri prema nebu. Smrkao bi se samo kad bi se nebo smrklo, kada bi zagrmjelo pa pljusnula jaka kiša ili udario grad. Tada se ničeg nije plašio. Trčao bi u njive sa motikom u ruci da mu voda ne odnese ljetinu. A onda bi se mokar i umoran, misleći da će ga Bog tu bolje pogledati, skupio u tim porovima i u njima proveo noć.

Rastao sam uz njega. On je bio moj prvi životni učitelj. Ni od koga, ni prije ni kasnije, nisam čuo toliko pametnih pouka, izreka i poslovice kao od njega. Mnoge od njih su me, uz njegov prekorni pogled, pratile cijelog života. Jednu posebno pamtim: „Slušaj sinko,“ govorio bi, „nemoj nikada da učiniš ono što ne bi želio da tebi neko drugi uradi.“ Ja sam dugo mislio da je to izreka moga djede, sve dok nisam našao da je to jedna od Kantovih filozofskih misli. Poslije sam se čudio kakve veze ima moj djed s Kantom, kada nije imao ni dana škole.

Te godine čitavu sedmicu bio sam razapet između Cetinja i Budve. Danju smo doktor Đorđije, Jovica i ja, regrutovali cetinjske momke za vojsku, a noći smo provodili u Budvi. Jovica je oko opštine, sa službenicima iz vojnog odsjeka, jurio moreplovce kritičnog godišta, koji su vješto padali u nesvijest odlažući sve za sljedeću godinu. Nastojali smo da odmah poslije završenog posla krenemo prema Budvi i tamo stignemo prije zalaska sunca. Ja sam, kao lirska duša, posebno volio da posmatram taj veliki bakarnozlatni tanjir kako nestaje na morskoj pučini.

Poslije pola noći vraćali smo se na Cetinje da prespavamo i započnemo novi dan. Odozgo sa Brajića, gdje su se skoro mogle dotaći zvijezde, u bljesku svjetlosti vidjela se Budva. Izgledalo je kao da je tu, pored mora, neko zaboravio bisernu ogrlicu, koja se u zatamnjenom ogledalu vode preslikavala još raskošnija i veća.

Dok je Jovica, okorjeli neženja, prepričavao sočne priče o lijepoj Banjalučanki koja je došla u Budvu da se provede i pocrni na suncu, ja sam brojao lisice i košute koje su zaslijepljene farovima Đorđijeve „bube,“ uplašeno pretrčavale put.

Poslije nedelju dana kada sam se vratio u Podgoricu, rekli su mi da je moj djed otišao na onaj svijet. Šest mjeseci prije toga dobio je moždani udar i ostao nepokretan, ali sve to vrijeme nijednu noć nije proveo sam. Uvijek je pored njega bio neko od porodice. Nekoliko noći kraj njegovog uzglavlja proveo sam i ja, na svetoj straži, gledajući kako me bespomoćno strijelja sitnim plavim očima, koje su polako gubile sjaj. Kraj kreveta stajao je drenovi štap, koji je počeo da nosi u isto vrijeme kada je prvi put izgovorio svoju poznatu uzrečicu: „Eh, starosti, najgore oružje.“

Lijevom rukom, u kojoj je imao još malo snage, uzeo bi štap i tri puta lupi o patos, dajući znak da mu nešto treba. Odmah bi se tu neko stvorio.

Majka mi je uplakana pričala, kako je nekoliko trenuta prije nego što se razdvojio sa dušom, kucnuo samo jednom, kao da je time htio da stavi tačku na svoj napaćeni život.

Kada sam mu poslije nekoliko dana stigao na grob, groblje je bilo utonulo u neku mučnu tišinu. Tada sam jasno čuo njegove riječi: „Zakasnio si sinko, zakasnio, ali ja ti opraštam jer sam te mnogo volio.” Proganjan grižom savješću što mu nisam stigao na dženazu, skoro svaku noć sanjao sam ga. Kad bih se probudio, činilo mi se da me njegove oči posmatraju sa plafona, zidova sobe, kroz navučene zavjese zajedno sa zvijezdama. To me je dosta opterećivalo, pa sam se požalio majci. Ona mi je savjetovala da sirotinji dam nešto za njegovu dušu. I davao sam. Dajem i danas. Prestao sam da ga sanjam tek kada sam jednog dana, vozeći kroz kanjon Morače opsjednut njime, zamalo sletio s puta. Ali nikako ne mogah oprostiti sebi što mu ne stigoh na dženazu.

A moj djed Muharem, kakva slučajnost, sahranjen je na groblju u Lješnici, iznad prašnjavog puta, kojim je često prolazio i Bulatovićev Muharem, koji je u njedrima krio svog „Crvenog petla” i sokolio ga da poleti u nebo, u slobodu, i da sa sobom ponese i njega, čuvajući ga, tako, od poniženja.

ŽETVA

Kada se naša vršnjakinja Zina udade, svi bijasmo pomalo tužni. Mislili smo da je poranila. Tek joj je bilo sedamnaest. Ali, kad izlistaju vrbe djevojke zamezgraju, napupe, ošinite zatalasanom mladošću donose nagle odluke i čine neočekivane stvari.

Na novi dom teško se navikavala. Pomagala je svekrvi u obavljanju svih poslova i, što se ono kaže, bila joj uvijek uz koljeno. No svekrva bijaše baksuzna žena i ništa joj što je Zina radila nije bilo po volji. Zina, mlada i neiskusna, brzo posta rob te svekrvine zlobne naravi, zbog koje je sve više ispaštala. Često bi, potjerana tom unutrašnjom srdžbom, pomišljala da joj priđe, da vrisne, kao što je to radila nama drugarima, da jednom sve razjasni, pa puklo kud puklo. Ali, čim bi se srela sa njom, čim bi im se sudarili pogledi, sve te riječi koje je odavno smišljala u sebi i spremala se da ih izbacila kao otrovne strelice, nestajale su i ona nije nalazila snage da ih izgovori.

Stiglo, tako, vrijeme žetve. Zlatila se pšenica na njivama. Rodila i za ljude, i za ptice. Na mjestima gdje je malo polegla izbili su bokori divljih makova, pa je njiva ličila na ćilim. Zinina svekrva pozva komšinice na mobu. Prethodnog dana zajedno umijesiše nekoliko tepsija pita i ukiseliše dosta mlijeka, da se ne obrukaju.

Sjutradan kad rosa izgubi sjaj, poče žetva. Poređaše se žetelice. Dibu, koju držahu za najvrijedniju, staviše na početku postati. Iz poštovanja prema žetelicama, svekrva stade

na pretposljednem, a Zina na posljednjem mjestu. Tek da se zna gdje je kome mjesto.

Dan odmiče. Upekla zvijezda. Ne zna se da li vrelina više izbija iz zrelog žita ili sa užarenog neba. Kipi znoj. Djeca ne stižu da nanesu vode. Kada malo prehladi, počeše i vezioi. Kovrljali su se teški snopovi, kao da ih je neka nevidljiva ruka sijala za njima. Žetelice se uplašise. Šta ako vezioi započnu staru igru „vezivanja“, da u snop vežu prvu žetelicu do koje stignu, onu zadnju u postati. Znoj ih još više obli. Pohitaše stalno se okrećući za sobom.

Kad malo sunce popusti, začuše se ptice u gaju. To Zinu, koja bješe tužna, malo razveseli. Još kao dijete slušala ih je. Čak je i svaku ponaosob mogla da razlikuje. Kako se veće bližilo, vezioi se pomamiše. U žetelice se uvuče nemir. Jedno vrijeme su se uzdržavale, ali ne dugo, jer su se vezioi sve više primicali. Odjednom Diba, ona što je prva na postati, jaka i vragolasta, planu. Poče da odmiče uz njivu i da ostavlja ostale žetelice. Utihnju pjesma koja se dotad orila i miješala sa šuštanjem bačenih rukoveti. Čuo se samo reski zvuk oštih srpova. U Zini proradi nešto, što je nosila u sebi još od rođenja. Pokulja iz nje sav onaj prezir koji je trpjela od svekrve i ostalih ukućana otkako se udala. Zaboravi Zina da ne bi smjela da ostavi svekrvu iza sebe. Da zapravo ne bi smjela ni korak ispred nje. Ali kako kad je Zina u svemu uvijek bila prva. Taj osjećaj je bio jači od nje. Suknu, ostavi ih iza sebe, najmanje za konopac. Baho sakati, neki dalji muževljev stric, što je sve to posmatrao odozgo sa sklada, čestita joj i pruži testiju hladne vode. Još veli: „Halal ti vjera, snaho! Ovakva nije dolazila u naše pleme.“ Kad stiže na vrh njive, svekrva pade. Počeše da je polivaju hladnom vodom. Jedva je povratioše. Niko nije znao

da li joj je pripala muka od vreline ili od onog što je Zina uradila.

E, taj konopac, za koliko je Zina umakla ostalim žetelicama i svekrvi, sada joj je visio nad glavom. Vrijeme je proćicalo zajedno sa onim potocima dolje ispod lugova. Zina je sve više tamnila u licu i bivala sve škrtija na rijećima. Za vedrih noći sjela bi na kladu i brojala zvijezde kao jagnjad, brisala znojavo lice, misleći kako po njemu kapa neka topla mjesećeva kiša. U glavi joj se kao ringišpil vrtila ona trudnoća što je ne iznese do kraja. U ustima je osjećala gorćinu čajeva koje joj je svekrva kuhala da joj ublaži mućninu.

Bješe ljeto pri kraju i rujevina počela da rudi. Istjera Zina ovce na proplanak iznad potoka, pokraj jednog malog vodopada i sjede na stijenu. Sunce već napola bješe zamaklo i ukliještilo se između dva brda, samo što nije skliznulo iza njih. Slabi zraci prosipali su se po vodopadu i kapi vode pretvarale u zlatna zrnca koja su padala dolje u potok. Zina poče glasno da nariće i kune sebe. Onaj njen omiljeni ovan, koji je pasao iza njenih leđa, osjeti da ga Zina poziva na igru „tuk, tuk“na koju ga je još ranije bila naućila, zaletje se i gurnu Zinu u leđa.

Ću se samo jedan prigušeni krik, koji se utopi u šum vodopada. Muk i tama zališe šumu i noć zavlada.

SUDBINA

*Postoji cvijet koji samo noću miriše, kad spavamo
i sanjamo najmilije. Danju taj cvijet krije svoj
miris duboko u kruni.*

Iz persijske bajke

Kada čovjek čeka prinovu, još jednu dušu u kući, trebalo bi da grije sunce, da kopne oblaci i ptice pjevaju, ali njemu nije bilo tako. Mučila ga je neizvjesnost i strepnja. U bolnici u kojoj je trebalo da se porodi njegova supruga, ležao mu je i bolestan otac. Sakijeve misli i nade uplovile su u tu zgradurinu, gore na brijegu, na Medanovićima, koja je ličila na hladni, memljivi zamak pun misterije i strahova.

Jutro bijaše pravo jesenje sa slabom maglom dolje u kotlini koja je polako nestajala uz bregove raspršena jutarnjim suncem. Idući na posao, prisjeti se sinoćnog sna. Na pragu mu se pojavio prosjak, sav u ritama. Ali to ne bješe pravi prosjak, nego puki siromah, bez obje ruke, sa čudnim očima, punim sjaja i neke prikrivene tuge. Saki, naviknut na davanje prosjacima i sirotinji, što bješe uobičajeno u kućnoj tradiciji, pruži mu za sreću jedan zlatnik, jer sreća mu je bila potrebija nego ikada. Bezruki siromah mimikom pokaza da mu u džep ubaci zlatnik, ali Saki je i dalje držao zlatnik na otvorenom dlanu ispred njegovih očiju. Kada zlatnik zasia punim sjajem, siromah s naporom počeo da mrda onim suhim, kratkim patrljkom jedne ruke koji je virio iz ramena. Na licu mu je bio vidljiv grč. Pošto mrdnu nekoliko puta, patrljak izraste u pravu ruku sa šakom i prstima. Siromah

odmah prihvati novčić. On još više zasija u njegovoj ruci, izgledalo je da je cijela ruka zlatna. Poslije se otvori prozor, udari promaha i siromaha nestade.

Oko podne iz bolnice javiše Sakiju da je dobio sina. U obližnjoj kafani pucala je i cijepala se nova karirana košulja. Zveckale su čaše, pljuštale čestitke, iskrila se sreća u očima. U toj razdraganom galami zazvoni telefon. Saki ustade da se malo odvoji od veselog društva ne bi li bolje čuo sagovornika. Ali, ne pomjeri se. Vijest ga presječe, istog trenutka skljoka se za sto. Uroni glavu među ruke, zarida. Za tren mu kroz glavu prođe cio život, od prvih dječjih radosti do posljednjih mučnih i teških dana. Pomisli kako su došli dani koji se nikako ne mogu izbrisati, koji se moraju bolno premostiti. Shvati da je to uput na neki drugačiji put, put koji nije očekivao, kojem se nije nadao.

Salko, najstariji među prijateljima, pomalo pobožno reče: „Dobra Jukina duša morala je da nađe smiraj u nevinnom tijelu, u svojoj krvi.“

Odozgo sa Medanovića udari jak vjetar noseći crn i težak oblak. Od tog vjetra kafana se zatrese. Čaše popadaše po stolu i stadoše same od sebe da pucaju. Cika srče ispuni prostoriju. Smrknu se i navali pljusak. Ne potraja dugo, pljusak se stiša. Kiša nastavi da pada ravnomjerno. Svu noć je padala miješajući se sa suzama Sakijevih najmilijih.

Sjutradan osvanu, isprano i sunčano nebo. Prve zrake sunca Saki je posmatrao crvenim i mutnim očima punim pijeska. Mislio je kako život uvijek igra na granici moći i nemoći. Počinjao je da vjeruje u sudbinu.

JABUKA KRAJ PUTA

Rasla je uz sam put, koji je vodio gore prema planini. Kažu da je bila Amirova. Zasadio je tu njegov djed. Imala je stablo koje se na metar od zemlje račvalo u tri tanja. Grane su joj bile nagnute prema putu, činilo se kao da će svakog trenutka krenuti za nekim prolaznikom. Na nju se mogao popeti svako, čak i malo dijete. A kako je tek rađala! Ni najstariji mještani ne pamte da je neke godine omanula. Mrazevi i slane ništa joj nisu mogli. U proljeće, kad sve rascvjeta mirisala je na puškomet. Plodovi su joj bili žuti, krupni i sočni. Kada bi popadali po ledini, pod mjesečinom su se sijali kao prosute zvijezde.

Nikom nije bilo jasno zašto druge jabuke, u njenoj blizini ne rađaju kao ona. O tome kako ona rađa svake godine, ispredale su se razne priče.

Govorilo se da se pod tom jabukom, u njenom hladu, porodila neka trudnica i da jabuka od tada stalno rađa. Drugi su pak smatrali da je tu duboka podvodna zemlja, koja joj posebno odgovara. Da ispod jabuke postoji čitavo podzemno jezero, pa je zato jabuka uvijek bujna i zelena.

A što ima krupne i žute plodove i o tome je postojala priča. Kako je tu, ispod jabuke, jedan siromašni seoski momak svake večeri čekao svoju voljenu. Danima je nadničio da zaradi, uštedi i kupi jedan dukat koji je htio da joj pokloni za vjenčanje. Da taj dukat ne bi izgubio, on ga je jedne večeri, zakopao u zemlju ispod jabuke, ali ga nikada više nije našao. Voljena mu, nažalost, nikada nije došla. Kažu da

se boja tog dukata ulila u plodove jabuke pa su one zbog toga tako žute. Tražeći dukat, momak je na kraju i sam požitio, i nestade nekud sa vjetrom.

A stari Šemso, mudar čovjek i svjetski putnik, često je govorio djeci okupljenoj ispod jabuke: „Ona ne rađa za njenog gospodara, za jednog čovjeka. Rađa za sve one koji prođu ispod nje. Za đake, putnike, prosjake, siromahe, za one što jašu konje pa mogu i sa njih da uberu, za umorne i gladne, za visoke gorštace sa planine što su željni župskih jabuka; za djevojke koje su ih čuvale u njedrima da im nje-dra mirišu.“

One visoke grane, koje idu prema nebu rađale su za ptice da se oslade, za mjesec da se nadmeću sa njegovim sjajem.

A mi, đaci, mislili smo drugačije. Da ona rađa svake godine samo za nas, koji se gladni vraćamo iz škole, po kiši blatu i mjesečini. I sigurni smo bili u to, iako stari Šemso nije govorio tako. Držali smo da je to narodna jabuka. Da je ona tako berićetna, što je svačija, ponajviše putnika namjernika, što je niko ne može prisvojiti samo za sebe. Jer samo ono što se nesebično daje, vrijedno je i vječno.

Bilo je i bezobzirnih putnika koji bi je samo za jedan njen plod gađali kamenjem, mlatili mlatačima, lomili joj grane, gulili stablo, ali ona je uvijek ostajala dostojanstvena, sa pomalo razigranog bijesa u granama, kada vjetar puhne. Ličila je na skromnu sirotinjsku majku, koja samo daje a ništa ne uzima.

LALA

Lala, najmlađa od pet Zitovih kćeri, stasa skoro za jednu zimu. A kada stiže proljeće, rascvjeta se i ona sa njim. Poraste, raskrupnja se, a njeno tijelo, koje je do juče imalo izgled djevojčurka, poprimi obline zrele djevojke. Samo joj struk ostade dečji, tanak i vitak. Na licu su se isticale krupne crne oči, uvijek pomalo vlažne.

„Kad prije stasa ono dijete?” čudile su se starije žene u selu i zagledale je onako ljubomorno ispod oka, a svaka ju je priželjkivala za nekog svog, odmjeravala priliku.

Puteljkom podno livada, pored potoka i jošja, svakoga dana vraćala se Lala iz škole. Nekada prije, nekad poslije podne. On bi privilegao u travi, nevidljiv merkao njeno mlado tijelo kao kad vuk merka jagnje. Polako joj se svakoga dana približavao, da pripitomi njenu divlju mladost, da je na nešto namami, strpljivo, koristeći svoje lukavstvo.

Lala, tako mlada, slabo je što znala o odnosu između muškarca i žene. Ona se još uvijek čudila kako su joj grudi porasle i nabujale. U predvečerje jednog dana, kada je sunce izišlo iz potoka i zalilo okolna brda, uvuče je on u jošje. Prosu se rumen sa njenih obraza i oteče sa nejakom vodom potoka da se nikada više ne vrati. Zaboravi Lala školu, majku, oca i sestre kao da joj vrane mozak popiše. To su trenuci kad žensko potpuno poludi. Kada se začori u nekoga i zaboravi na sve ostalo.

„Prevari je onaj probisvijet, stariji od nje, iskusniji,” jaidikovali su njeni, ali im ništa nije pomagalo. Rodi Lala bli-

zance, kao dvije zlatne jabuke. Čim prohodaše, onaj ibliz od svekrve otjera je, bez djece, od kuće kao pseto. Ni krivu, ni dužnu. Digla po selu priču kako spava do podne, kako ne zna ni kahvu da skuha, kako mora djecu da joj čuva.

Primiše je njeni u kuću. Šta će, svoji jadi. Danima niko sa njom nije govorio. U kući bi samo prespavala. Preko dana je najviše išla sa čobanima i čuvala stoku. Prosipala tugu i suze po sjenokosima. Krila se od svijeta.

Poslije izvjesnog vremena, kada djeca malo poodrastuše i počеше da se igraju u bašči pred kućom, Lala, više vođena majčinskim instinktom nego nekim smišljenim postupkom, odabra novo mjesto da je bliža djeci. Po cio dan je sjedjela gladna i žedna pod jednom granatom divljom trešnjom dolje kraj potoka. Odatle je lijepo mogla da vidi djecu kako se igraju u bašči. U početku joj se to činilo dovoljnim, ali kasnije poželje da ih vidi izbliza, da ih dotakne i zagrlji kao svaka majka. A oni nisu ni znali šta je to majka. Posmatrala ih je odozdo kroz suze. I nekada, kroz te kristalne suze, učinilo bi joj se da su veliki i da su odjednom porasli. Da će odande da strče dolje do potoka i vide majku, da je zagrlje i poljube. A čim bi kristali suza pali u travu, ona je opet vidjela svoju dječicu, голу, bosu i gladnu. Često bi pošla uz livadu, nekad bi stigla i do pola, ali uvijek je odozgo, niz strminu, skakala nekakva bota pravo na nju. Ona je jedva uspijevala da se skloni ispred tog pobjesnjelog kamena i obeshrabrena vraćala se pod trešnju. Tamo su joj jedino društvo pravili drozdovi koji su dolazili na trešnju da se oslade. A ona stara rospija odozgo je poručivala: „Predeš li potok, noge ću ti prebiti, ruke ću ti polomiti,“ siktala je kriještavim glasom punim mržnje.

Jednoga dana, dok su se djeca igrala ispod kuće, izmakla se stara gumena lopta i počela skakutati niz livadu, sve dolje do potoka. Zaustavila se u grmu jedne johe. Djeca su strčala za njom, uzela loptu i sjela kraj johe. Ona je odmah kao vučica preskočila i potok i bacila se na njih. Grlila ih, ljubila, stiskala, htjela je da opipa i osjeti svaki dio njihovog tijela. Da im kaže da su oni njena krv i meso. Dio njene utrobe.

Djeca su se odjednom uplašila. Nisu znala ko je ona. Počela su da plaču i vrište. Njoj se činilo kao da su se radovala njenim poljupcima, pa joj je još bilo mило. Čvrsto ih je stiskala uza sebe, puna čemera i neke neopisive slasti što osjeća njihovu blizinu i dodir. Odjednom je počela da osjeća udarce svuda po tijelu. Podigla je glavu i ugledala bivšeg muža, razjarenog i bijesnog, onog zbog koga je ostavila sve u životu. Ubrzo je pobjegao sa djecom.

Kada je pala noć i mjesečina poprskala trešnjine grane, češljala je svoju bujnu, prije vremena prošaranu kosu, posljednji put. Tek što se ćuk oglasio gore iznad Vikova, ona na trešnji odabra pogodnu granu.

Ujutru, kada su je skinuli, bila je sasvim hladna. U zgrčenim šakama držala je parčiće dječije odjeće.

Pričalo se po selu da ta trešnja nikada više nije ni cvjetala ni rađala, a ni drozdovi je više nisu pohodili.

A majka mi je često govorila. „E moj sinko, svako žensko je proketo. Proketo po sto puta. Jeste, jeste... Ništa me nemoj gledati.”

A ja bih, onda, skrenuo pogled u stranu.

GANO FIFIN

Pored glavnog puta u selu čamila je jedna kućica više otkrivena nego pokrivena, oronula, sa malom baščom i nešto voća okolo. Mi, djeca, najviše smo zapamtili veliki orah što je granama natkrivao cijeli put kojim smo prolazili za školu. One grane nad putem bile su naše.

Svako od čeljadi, koja su živjela u toj kući, bilo je na neki način „obilježeno”, imalo je neku osobenost. „Kako ih bog nagrdi,” čudile su se žene u selu i držale da su rođeni pod nekom kletvom.

Glava kuće godinama je bio paralizovan i nepokretan.

Žena mu Fifa, mala, mršava, kao sjenka, muzla je jednu kravu i trudila se da nahrani sve u kući i da još prodajom mlijeka uzme nešto za so i gas.

Najmlađa ćerka je bila gluhonijema i rijetko je izlazila iz kuće.

Najmlađi sin bio je hrom, ali dobar samouki obučar. Uglavnom je krpio obuću seljanima i skromnom zaradom pomagao u preživljavanju.

Drugi sin po redu bio je normalno građen, ali je imao tanke živce i začas bi se posvađao i potukao sa nekim. I bez obzira kako da se ta svađa ili tuča završi, on bi poslije toga plakao. Trebalo mu je dosta vremena da se smiri. Kada mu neko od njegovih ne bi učinio nešto po volji, on bi se popeo na veliku krušku ispod kuće, gore među gustim granama šćućuren kao puhać, i ne bi silazio dokle god ne bi dobro ogladnio. Majka ga je, ispod kruške, molila da siđe. Plašila

se da mu ne pukne grana. Ali, mora mu se priznati, bio je odličan crtač. Naše selo a i ostalih nekoliko, uz njegove karte prekraćivali su duge zimske noći.

Najstariji sin Gano, koga su zvali Gano Fifin, bio je najobičnija lijenština i neradnik. Nikada se nije ženio. Po cio dan je stajao na raskrsnici ispred kuće i sačekivao prolaznike. Nije moglo proći ni mlado ni staro, ni muško ni žensko a da Gano bar malo ne popriča sa njim. Često je, pazarnim danom, kada dolje putem pored rijeke prolazi puno svijeta, silazio u jošje i posmatrao mlade seljanke kada gaze rijeku. Nosile su na glavi sud sa mlijekom ili korpu sa voćem za pazar, pa jednom rukom držale to što nose na glavi a drugom zadizale suknje da ih ne pokvase. Bijele, jedre noge zdravih seljanki ostavljale su za sobom bisere vode, a Gano je uživao u blijesku tih bjelina. Još kada bi u nekom trenutku ugledao onu busiku između, bila bi to za njega već idila.

Naročito je volio da se šegači sa seoskim mangupima koji su ga smatrali pomalo „navedenim.” Oni su mu pričali razne priče, pa i one vruće, u čemu je Gano uživao sa nekim posebnim sjajem u očima. Začas bi objesio donju vilicu i klembereći se tako, ne bi je po pola sata zatvarao. Za to vrijeme se pomjerao s noge na nogu, meškoljio i obavezno desnu ruku držao u džepu. Seoski mangupi su ga sve više potpaljivali i uživali u toj priredbi. Mi, djeca, smo sve to stidljivo posmatrali sa brijega iznad puta. Onda su ti isti mangupi danima pričali po selu kako Gano svakoga trenutka može da skine petoparac sa koljena. Muškoj djeci koja su slušala te priče ličilo je to na neku bajku, pa su često i sama fantazirala o tome. U svom neznanju gledali smo u Gana kao u vanzemaljsko biće, mada je malo i podsjećao na tako nešto sa onim buljavim očima na vrh glave i dugačkim

oštrim nosom. Vrebali smo da vidimo tu njegovu desnu ruku koju je rijetko vadio iz džepa. Neki su maštali kako će se i oni, kao Gano, igrati petoparcem kada odrastu. Prevarili su se. Kada odrastoše, vidješe koliko je lažova i mangupa tada bilo u našem selu. A selo je važilo za vrlo pošteno.

FRULA BEZ CIPUNA

Otkako sam ga znao, Bašo je meni uvijek izgledao isti. Jednako star kao kad sam ga vidio prvi i posljednji put. Osrednjeg rasta, snažnih, nezgrapnih ruku kao medveđe šape. Zajedno smo sa njim čuvali stoku. Kad bismo ga nešto naljutili, bejžali smo da mu ne padnemo u ruke. Pošto je na nogama bio nešto sporiji, uglavnom smo stizali da mu umaknemo. Imao je gustu, riđu bradu. Nikada se nije brijao, izgleda da je to za njega bilo bacanje vremena. Takođe je imao bujnu, gustu kosu na kojoj su mu zavidjeli mnogi seoski momci, posebno oni koji su počeli rano da je gube. Uvijek je nosio kapu, zimi neku vunenu, a ljeti kačket. Na širokom, isturenom čelu isticale su se jake obrve ispod kojih su se jedva nazirale sitne plave oči. Malo je bio tvrd na ušima, pa ga je bilo teško dozvati. Pričao nam je da je, kao mali, ubio daždevnjaka koji je pisnuo i da je od toga piska malo ogluhio. Tako tamo u narodu vjeruju. Zato nije dao da diramo daždevnjake kada izađu poslije kiše.

Živio je sa starijim bratom i njegovom porodicom. Dobro su ga pazili. Cio život je čuvao stoku, uglavnom goveda. Bašova goveda su bila najbolja i najdeblja u selu. On nije imao čime da se ponosi u životu, ali time se svakako ponosio. Oko goveda je sve znao, ama baš sve. Da teli krave, da spasi neko goveče kad se zadavi jabukom, da pusti krv govečetu kada zakrvija...

Bješe bremenita jesen, ono kada voće sazri pa plodova ima na sve strane. Jutro već odmaklo. Sjedimo sa Bašom u

livadi. Dolje, malo niže, goveda pasu otavu što ne bješe za kosidbu. Naiđe neki malo jači vjetar, zaljulja grane, jabuke popadaše i počеше da skakuću niz blagu strminu livade. Jedno june, ono najbliže, pojuri prema njima. Uze jednu, pa drugu, kada bi treća, june podiže glavu i poče da uvija vratom, a na usta mu poče izlaziti pjena. Bašo skoči i dok stiže do njega, ono se već izvru. Zinulo, usta mu puna pjene, zakovrnulo očima i omlitavilo. Mi se prepadosmo, skočismo na noge, gledamo u tele i ne dišemo. Bašo zasuka rukav i gurnu desnu ruku junetu duboko u usta, ali je izvuče praznu i balavu. Jabuka bješe daleko zamakla. June sve mlitavije, a oči mu bijele, beživotne. Na nozdrve mu izlaze mjehurići pjene, ali sve ređe i ređe. Kleknu Bašo, podiže mu vrat i namjesti svoje koljeno i onom jakom pesničeti- nom poče da udara u onaj dio vrata gdje se nazirala guka od jabuke. Udari nekoliko puta jako i malo protrlja prema stomaku, kad june odjednom skoči i izbaci veliki klobuk bale iz usta. Bašo ga udari po leđima i viknu: „Bježi, za- malo ne ode za zimnicu.”

Ničega se nije plašio. Bio je pravi junak tih prostranih gustih šuma kuda smo javili stoku. Nije se plašio ni šumskih duhova, ni zmija, ni huka sove, ni zavijanja vukova pred zoru u dugim hladnim zimskim noćima. Jedino se klonio daždevnjaka da mu ne udari na ionako oslabljeni sluh.

Lijepo je svirao frulu. Imao je veliku metalnu frulu bez cipuna koju je uvijek nosio za pojasom. Seoska posijela se bez njega nisu mogla ni zamisliti, jer ako Bašo ne bi došao, jednostavno, posijela ne bi ni bilo. Za nuždu je svirao po si- rotinjskim svadbama. Znao je da svira samo trojanac i još jedno kolo, ali dovoljno da se seoska omladina dobro iskače, a bogami i stariji koji su za to imali merak.

Pravio je lijepe kotare i sepad. Bašova sepad su bila poznata u našem selu i u okolni.

Nekoliko ugojenih goveda i stara metalna frula bez cipuna bili su sva njegova idila u prostranim livadama i visokim hrastovim šumama gdje su se rastakali bistri potoci i širio miris mahovine i divljih jagoda.

Tako Bašu cio život prođe sa govedima. Ni roda, ni poroda. Ni kučeta, ni mačeta. Da li je tako moralo da bude, zna samo „onaj odozgo.”

Godine su odmicale, goveda je bilo sve manje, a seoba stanovništva iz sela u grad sve veća. Poslije smrti Bašovog brata bratovljeva djeca koja su bila poodrasla, a neka izučila i zanate i škole, preseliše se na periferiju jednog primorskog grada. Na primorju je bilo mnogo lakše naći posao. Sa njima se preseli i Bašo. Bila je to za njega neka vrsta zaslužene penzije, ali on to nije shvatio tako.

Bašo nikako nije mogao da se privikne na tu primorsku varoš u koju se doselio zajedno s porodicom. To nije imalo nikakve veze sa njegovim Brezovicama, selom na sjeveru Crne Gore. Tamo gdje je mirisalo more, masline i smokve i svima bilo toplo i prijatno njemu je bilo hladno oko srca.

U njegovim Brezovicama, oko kuće su bile prostrane livade i nabrekle njive, ovdje, na periferiji primorske varoši, bilo je šipražje i drača sa ponekom orohnulom kamenom kućom. Iako su se dolje put mora bijelile moderne primorske kuće, to nije moglo da popravi sliku njegovog okoliša. Tamo gdje su iznad njegovog sela bila prostrana brda, ne baš tako visoka, puna bujnih šuma i proplanaka koji su mirisali na

jagode, ovdje, u primorju, bila su visoka i gola brda, nadnesena nad morem, kao da će svakog trenutka da se sruše u njegove dubine. Ta brda su za njega predstavljala nepremostivi bedem prema kraju iz koga je došao. I on je patio za tim bivšim krajem u slutnji da ga više nikada neće vidjeti.

Gore visoka kamenita brda, dolje more. Osjećao se kao u nekom procijepu. Za njega, koji je navikao na široko prostranstvo livada, tu je bilo sasvim tijesno. A i starost ga je sve više pritiskala. Otkako su se doselili u ovo primorsko mjesto, nekako se još više pogrbio i smanjio. Kao da je sa gubitkom tog prostranstva izgubio snagu i moć. Ubijalo ga je i to što nije imao šta da radi, a mogao je još da čuva stoku, da uradi nešto u polju ili oko kuće. Sve se svelo na besciljno lutanje oko stare, iznajmljene kamene kuće.

Ne poznajući okolinu, u početku je bio vezan za kuću. Ali, malo pomalo, kako je vrijeme prolazilo, Bašo je sve češće izlazio i odvajao se od kuće. Lutao bi tako uzanim kamenim sokacima ograđenim divljim i pitomim narovima. Uzgred bi ubio i po neku zmiju kojih je u tom kamenjaru bilo dosta, i to onih opasnih. To za njega nije bilo ništa, obična igra. U tim šetnjama često bi zalutao.

Kako su dani prolazili, a pošto promijeni i klimu i mjesto, sve slabije se snalazio. Počeo je pomalo i da zaboravlja. Njegovim, nekada jakim rukama, sada je bio potreban i štap. Kameni sokaci koji su uglavnom vodili gore prema brdima već su mu postali napor. Otkrio je da dolje neposredno ispod kuće prolazi pruga. U trenucima bistrog uma bilo mu je jasno zašto mu ukućani ne daju da ide u tom pravcu. Ali se njemu to baš činilo zgodno, prostrano i ravno. U prvi mah ga je podsjećalo na široku džadu koja je išla iznad seoskih imanja i vodila gore u visoke gajeve. Po prvi put mu se uči-

nilo da je našao nešto što ga podsjeća na zavičaj. Kasnije je umislio kao da su šine dvije dugačke grede između kojih šeta, kao što je to činio kada je bio dijete. Drveni pragovi između šina su ga podsjećali na srčeve direke od kojih je bila sagrađena njihova stara kačara. Sve ga je to mamilo da se, kad god može, iskrade i šeta prugom. Ali Bašo nije shvatio da se, u bilo kom pravcu da pođe, udaljava od kuće, pa bi se često izgubio. Tako su ukućani morali da ga traže, nekada čak i noću. No, ni to ne potraja dugo.

Nekoliko trenutaka pošto je čuo posljednji pisak lokomotive, ležao je u šipražju glavom okrenutom prema moru. Kupine, koje je toliko volio, nisu još bile zarudjele, sem onih poprskanih njegovom krvlju. More se i dalje talasalo i zapljuskivalo obalu kao da se ništa nije desilo.

Poslije bi malo tuge i plača, dok plaha morska kiša ne spru prašinu sa nišana i ne spljeska suhu primorsku zemlju. I sve se stiša.

VESELIŠTE

Kada se inženjer Kujo zaputi niz planinu sa svojim pomoćnikom, dan bješe uveliko naveo, a sunce počelo da tone iza planinskih vrhova. Umorni od cjelodnevnog basanja po planini, premjeravanja, ucrtavanja i bilježenja, teško su se spuštali niz planinske padine. Noć ne bješe baš pogodna za putovanje. Debeli oblaci prekrivali su mladi mjesec, koji bi tek po neki put, jedva proturio blijede zrake kroz pocijepane oblake. Po mirisu munje i potmule tutnjave, bilo je jasno da se sprema nevrijeme. Poslije sat i nešto više hoda, stigoše u jedno podplaninsko selo i zaustaviše se ispred male seoske kuće iz koje su se čuli dječja pjesma i smijeh. Kroz mali zamagljeni prozor nazirala se slaba svjetlost petrolejke. Ne zove se ovo selo badava Veselište. Možda su im sve kuće ovako vesele, mislio je u sebi inženjer Kujo. „Ne možemo dalje, ima još puno da se ide do sela,“ reče on svom pomoćniku i ne čekajući njegov odgovor zakuca na vrata neugledne kuće: „Ima li bujrum, domaćine?!“ viknu Kujo. Pošto se niko ne javi ponovi još jednom, ali glasnije. Njegov pomoćnik čkiljio je kroz tamno prozorče, kroz koje nije mogao ništa da vidi.

Kada se stiša dječja graja, začu se suh, hrapav pušački glas. Postariji suhonjav, visok čovjek sa starim kačketom na glavi i cigaretom zalijepljenom na donjoj usni, otvori vrata: „Ima, ima, vazda ga je u ovoj kući bilo,“ reče pokazujući im rukom da uđu. Čim Kujo i njegov pomoćnik s vrata ugledaše gomilu djece, zastadoše, ali se više nije moglo nazad, jer je

domaćin navaljivao da ih uvede. Uđoše u sobu punu djece i bukovih tronožaca. Ispod onog prozorčeta nalazila se stara sećija. Djeca se skloniše u kraj sobe, a domaćin Kuju i njegovom pomoćniku ponudi da sjednu na sećiju. Djeca se sasvim utišaše radoznalo posmatrajući neznance, a dolje u izbi čulo se kako domaćica muze kravu.

Kuju reče kako njih dvojica okasniše, a ravnice nigdje na vidiku, još dodade da se sprema nevrijeme. Domaćin ih zamoli da noćas ne idu dalje i dodade kako ovdje ima mjesta za sve.

Kad se gosti malo otkraviše, domaćin ispriča kako on i njegova porodica imaju svega i svačega. Puno ovaca, goveda, koza, pčela, svega u izobilju. Imaju i zečeva u šumi iznad kuće, pa ih djeca hvataju, kuhaju ih ili peku. Govorio je kako zimi kada napada snijeg, srne dođu pred vrata, pa neku vehne i osuši djeci za zimmicu. Tada domaćica uđe u sobu, sa dvije šolje toplog mlijeka, domaćin začuta i izvini se gostima što za večeru nije ništa ostalo: „Sve su djeca pojela,“ reče, „ne branimo, neka im je nazdravlje.“ Onda nastavi kako se tu nekada živjelo. Prolazile razne vojske i zla vremena. Činilo se da domaćin sa pričom neće skoro prestati. Djeca pospaše po rasušenom podu, gdje se koje zateklo. Onako umorni, slušajući priču, gostima su se oči sklapale, a glava padala prema grudima. Primijetivši da se Kuju i njegovom pomoćniku spava, on otvori vrata od susjednog sobička i pokaza im dva vojnička gvozdena kreveta sa iskidanim šustama koje su virile ispod njih. „Ovdje ćete,“ reče. „Tu vam je toplo, kao majci u srcu,“ pa lagano za njima zatvori vrata.

Ujutro gosti rano ustadoše. Jedva prodoše između djece koja su spavala na oskudnim prostirkama, prostrtim po pa-

tosu. Ispred kuće, za starim stolom sklepanim od loše ote-sane jasikovine, čekao ih je domaćim sa dvije šolje hladnoga mlijeka. Bješe rana jesen, šumarci oko kuće iskićeni najraz-ličitijim bojama. Kujo i njegov pomoćnik radoznalih očiju tražili su to bogatstvo o kome im je domaćin pričao prošle večeri. Od svega toga na dnu male bašče, vidio se samo stari kokošinjac i po bašči nekoliko kokošaka.

Kad spazi znatiželju u njihovim očima, domaćin nastavi priču od sinoć. Potvrđivao je ono što im je prethodne noći rekao, naglasivši da oni to bogatstvo nemaju danju, nego samo noću. Kada pospu, oni sve to sanjaju i u tome blagu uživaju kao da je istinsko. Zaspu praznih stomaka pa je sve što sanjaju lijepo i lako na snu. Kada ujutro ustanu, djeca bar do podne vjeruju u ono što su sanjala i raduju se. Zimi, kad se noći oduže a dani okraćaju, taj imetak je još veći. Me-rače u tim svojim snovima po cijelu noć i ujutru kada ustanu. Tako sve do popodne, a popodne se spremaju za nove snove, da uživaju u onome što usnu. Ono što ne usnu oni i ne znaju da nemaju. Što bi rekao narod: „Niko ne uze tuđu nafaku.“

Kada Kujo i njegov pomoćnik pođuše, domaćin izađe da ih isprati. Za njim pođe žena, a za njom sva ona djeca, kao pilad za kvočkom. Dugo su im mahali sa brijega ispred kuće dok nisu zamakli niz dolinu.

NOĆ KOJA NEMA IME

Kada je tog ljeta, moj mlađi brat Juka počeo da čuva goveda, bilo mu je svega devet godina. Jedva smo čekali da se uveče vrati sa paše i dotjera stoku. Brinuli smo.

Jedno veče goveda dođoše, Juke nema. Djed poveza volove, pažljivo prebroja krave i junad, pa kad vidje da su sva goveda na broju, unervozio se. Poče zabrinut da šeta po avliji. Majka je u savrdaku varila tek pomuženo mlijeko. Mlađa sestra, Nusreta, tarkala je vatru, a obje su pazile da mlijeko ne iskipi. Djed, nervozan, sa rukama na krstima, šetao je između savrdaka i kuće, lomio se da li da kaže majci. Ne izdrža dugo. Kad ču da se Juka nije vratio, majka zanijeme. Izade ispred savrdaka pa podižući glavu skloni krpu s čela i zagleda se u nebo iznad gajeva. Niz lice joj potekoše suze i zablistaše na slaboj mjeseci. Nusreta je već plakala. Istrčашe na kosu iznad kuće. Rosa već bješe okvasila travu. Selo počelo da tone u uobičajeni noćni smiraj. Čuo se samo molećivi lavež pasa, koji su tražili okasnjelu večeru. Zvjerali su praznih očiju gore u one šume u gajevima čije je konture ocrtavala mjeseci. Ljepotu ljetne noći zamijenili su strahovi i neizvjesnost.

Djed poče da ga doziva: „Jukaa! O, Juka!“ Njegov prodorni glas lomio se preko potoka i šume ka Okapčini. Mogao se čuti gore do onih kosa, koje se spuštaju prema Zatonu, ali dalje nije. Šetao je zabrinuto i otpuhivao. Malo docnije uze kosijer u ruke i poštavajući se njime, ćutke se zaputi gore u šumu. S vremena na vrijeme čulo se kako do-

ziva Juku i kako njegov glas odzvanja u noćnoj tišini. Nusreta je neprestano hodala po kosi i piskavim, dječjim glasom dozivala brata. Majka zovnu komšiju Paša, najstarijeg čobanina u selu, da ga pita zna li nešto o Juki. Ništa nije znao.

Vika i dozivanje uznemiriše komšije, koji počеше da se okupljaju. Prvi stigoše Pašo i njegov stariji brat Suljo, za njima Nekovica i Stanka. Možda bi došao i Neko da nije bio „gluh kao motika,“ pa ništa nije čuo. Iz zaseoka preko puta stiže tetak Šerif i njegov stariji rođak Ćerim. Malo kasnije pojavi se i Radojko, iako je njegova kuća bila podaleko, ili je čuo dozivanje ili mu je neko javio. Majka i Nusreta i dalje su plakale. Džemo, nešto mlađi od Juke, koji je povremeno išao sa bratom da mu pravi društvo, jecao je šćućuren uz stablo šarenike. Usplahirene komšije, okupljene na kosi iznad kuće, počеше da nagađaju. Nekovica je svaki čas odvezivala i podvezivala šamiju, mrmljajući tiho kako je ljeto vruće i kako ima svakakvog mahluka. Ćerim, stariji omanji čovjek, koji nikada nije skidao ćulaf sa glave, veli kako je Juka volio da se penje po drveću i sakuplja ptičja jaja. Plašio se da dijete nije palo s drveta. Odozgo sa kosa, i dalje se čuo djedov glas, ali znatno slabiji. Tetak Šerif na krilu je držao uplakanu Nusretu, milovao je po kosi i tješio govoreći kako će Juka brzo doći.

Nijem, gledao sam u tu prostranu šumu gore prema kosa. Bila je mirna i sablasna. Samo se čuo glas ćuka, kako zloslutno odliježe kroz noćnu tišinu. Viknuh nekoliko puta Jukino ime, ali osim glasa koji se vraćao, ništa se drugo nije čulo. Nije se više čuo ni djed, vjerovatno je bio zamakao iza kosa. Radojko, pribran čovjek, pokušavao je da smiri situaciju. Povremeno bi se galama i žamor stišavali, čulo se samo

kako Nusreta jeca. Oglasi se Stanka, veli kako su Zatonci pogani i kako su joj nekoliko puta izbili Jovana. Stara komšinica Naza, učila je dove i preturala neke kamenčiće po rukama. Ja opet ne skidam pogled sa tamnih šuma, čini mi se kako će Juka svakog trenutka, kao zvijezda repatica da izleti iz te šume, zasija i sleti tu među nas.

Kad sasvim slučajno pogledah dolje niz bašču, učini mi se da se neko miče. Bilo je još daleko pa ne mogah razabrati ko je. Ne prođe puno vremena primijetih odraslog čovjeka i dijete koje ga prati. Preplašen, u prvi mah pomislih kako to neko vodi Juku. Ali se začudih odakle Juka stiže odozdo, kada bi trebalo da se pojavi odozgo, iz gajeva. Čim se priđošlice primakoše, vidjeh da su to moj daidža Bećo i Džemo. Daidža je na glavi nosio zeleni lovački šešir sa velikim orlovim perom a o ramenu lovačku pušku. Bećo priđe mojoj majci, zagrlji je i reče: „Nemoj, Čamka, da plačeš, molim te, naći ćemo ga.“ Zatim potjera ljude da traže dijete. Mora da su ga Zatonci odveli. Gomila se uskomeša. Neki se uputiše za Bećom, neki su još oklijevali. Utom, Nusreta, valjda u strahu, vrisnu kao guja: „O, Juka!“ Pošto glas odjeknu gore ka kosama, začu se Juka „Evo, sad ćemo!“ Komšije poskakaše. Svi zanijemjesmo. Čulo se samo kako one starije žene šapuću: „Eh, Bogu fala, Bogu fala.“

Odjednom preko mjeseca se navuče neki crni oblak i on se ugasi kao fenjer. Odozgo s kosa udari jak, hladan vjetar. Ljudima poskida kape, ženama šamije. Kad vjetar s mjeseca skloni onaj oblak, noć sinu kao dan, pred nama se ukaza Juka kao najblistavija zvijezda. Oči su mu sijale kao da je u njima bilo hiljadu malih svijeća. Iza njega, u pocijepanom džemperu obojenom orahovinom, išao je Vešo Jelenin i vodio izgublenu kravu.

Mnogo godina kasnije, na Loznicama ispod Obrova do-
zivali smo Juku. Ali on se nikada više nije odazvao. Naša
uzaludna dozivanja gubila su se uz Obrov, gore prema nebu,
i uranjala u neke tamne oblake pune tuge.

OLUJA

Skoro sat vremena Fila, uz naćve tijestavih ruku, sluša potmulu tutnjavu koja dolazi od planine Lise. Povremeno baci pogled na počadele oblake koji nose puno neizvjesnosti, straha i neke naslućujuće tuge. Iako su je cijelo jutro skomljele uši, malo se iznenadila. Grmljavina je po njenom sudu poranila. Obično te plahe letnje kiše, praćene iznenadnom olujom, poćinju kasnije, oko ićindije. A tek bješe podne. Čobani prignali stoku. Kosidba već pri kraju, ozima žita iskla-sala i zarudjela. Za nedjelju će i žetva. Kukuruz uzletio prema nebu. Musava seoska djeca mirišu na šumske jagode. U rukama nose pune krbulje mirisnih plodova za svoje be-zube bake.

Omorina pritisla, teško se diše. Fila iziđe pred kuću, stade na kladu. Zagleda se ka Lisi, odakle dolazi tutnjava. Ućini joj se kako tu huku nosi veliko crnilo na nebu, koje skoro bješe stiglo do Sokolovca. A kada dođe do Sokolovca, nema više pomoći. Pravo ide na naša imanja. Ne stiže ni da uđe u kuću, da provjeri jesu li sva djeca unutra, kad se najednom smraći. Kroz crni oblak bljeskale su munje kao vatrene zmije, palacale sa sto jezika. Praštalo je i sijevalo sa svih strana. Kao nebeske strjelice, počeše da udaraju krupne, rijetke kapi kiše. Zatim ljuljnu vjetar. Ubrzo kišu zamijeni grad. Ledeni orašćići prekriše avliju. Ona se zabi-jelje. Uzalud je Fila, po starom obićaju, u avliju iznijela sofru i na nju poredala posuđe i kašike, oluja je bivala sve

snažnija, grad sve krupniji. Skamenjena pod strehom, svakog časa je pod jezik stavljala novu gradušku, koja se topila dok je ona učila dovu. Oluja je i dalje bjesnjela. Stoka iz tora pobježe sva u izbu. Iz kokošinjca se oglasiše preplašene kokoške.

Odozdo iz bašče izniče Muharem, njen muž, zgrabi motiku ispod strehe i bez riječi zamače preko Brežđa u njive. Oluja je lomila voće. Stare šljive cijepale su se napola, lemezde letjelo s krova. Dok su munje sijevale na sve strane, Muharem se nosio sa vodom. Odvrćao je na drugu stranu, niz puteve, da mu ne nosi zemlju i usjev. Redao je kamenje, nanosio sječeno granje, poturao noge i ruke, ali ništa nije vrijedjelo. Stihija je bila jača, noseći sve sa sobom. I da se ne uhvati za jednu šljivu, voda bi i njega odnijela. Ostao je bez motike, bez kape i ogrtača. U borbi sa mutnom nabujalom vodom pod bljeskom munje primeti Ćerima, kako u njivi pored njegove, leži u porove. Pokušava tijelom da zaustavi vodu kako mu ne bi odnijela zemlju i ljetinu. Čim munja smetnu, Ćerim nestade.

Poslije nekog vremena, koje se Fili pretvorilo u vječnost, oluja se stiša. Kiša nastavi da sipi. Padala je cijelu noć, Fila je na ognjištu ložila vatru. Kažu, u takvim noćima je ne treba gasiti. Vatra štiti od nesreće. Ako se ugasi, to je kao kad se život prekine. Mislila je kako su došli oni zlokobni sati kada nevjeme za čas zбриše cijelu ljetinu. Kada nestane sve ono što su cijele godine radili. Naiđu godine koprive i gladi, pa život cijele porodice zavisi od tih nekoliko sati pobjesnjelog neba.

U sumrak, kad se oluja bješe istunjala, a nebo izbistrilo, stiže Muharem, sav mokar i kaljav.

„Učini li šta?“, upita ga Fila.

„Ništa“, reče on. „Spodbi mi voda motiku. Jurio sam je dolje do u Satavke. A tu zaboravih na motiku, na porove i njive, kada vidjeh onu šarenu Čerimovu košulju kako viri iz blata. Čini mi se da je sa njom virila cijela šaka, ali nemadoh snage da priđem.“

Ujutro, kada osvanu vedar dan, Muharem i Fila izađoše pred kuću. Dugo su gledali u nebo gore iznad Sokolovca, odakle je naišla oluja. Po njemu se nije moglo reći da se juče išta desilo. Trebalo im je vremena i hrabrosti da pogledaju dolje u zemlju, u bašču i u njive. Sve je bilo uništeno. Sva letina smlaćena. Voće polomljeno. Muharem se zaledi kada vidje da gore, u bašči, nema ždrijepca, koji je bio sinoć tu, zavezan za krušku. U onoj mucu na njega je bio potpuno zaboravio. A to mu bješe ljubimac, za koga je bio vezan kao za člana porodice. No ni kruška ne bješe cijela, raspolovila se na dva dijela. Odjednom osjeti kao da su se sve one jučerašnje graduške sledile u jednu santu leda koja mu pritiska grudi i ne da mu da diše. Njegove nemirne oči nemoćno su sijevale pokazujući da je već bio u sličnim prilikama više puta u životu. „Odnijela oluja ždrijepca ili se uplašio i pobjegao u šumu, pa ga pojeli vuci,“ govorio je Fila, koja je stajala skamenjena ispred njega.

Sljedeće noći, kada ga svi oplakaše, onaj ždrebac zahrza iznad kuće. Muharem izletje na prag. Za njim Fila, a iza nje sva djeca. Poslije nekoliko trenutaka zbunjenosti i iščuđavanja, uživali su u nevjerovatnom prizoru. To više nije bio onaj ždrijebac mrke boje, nego veliki bijeli konj. Lijep da ljepšeg nikada nisu vidjeli. Hrzao je i udarao prednjim nogama u zemlju. Mjesečina se odbijala od njegovih sapi, skoro da se u njega nije moglo gledati. Dok su Fila i djeca stajali skamenjeni, Muharem mu priđe ne bi li se uvjerio da

je to stvarno konj, a ne neko priviđenje. Kad mu se sasvim primače, konj ga onjuši po kosi i ponovo zahrza. Djeca se obradovaše i udariše u smijeh, koji se kroz noć razlijegao niz bašču i miješao sa mjesecinom. Muharem ga pomilova po grivi i u tom trenutku primijeti kako iz njegove grive, upleteni, vire tri poveća scolika dukata. Podsjećali su na motiku bez ušiju. Muharem ih opipa da se uvjeri jesu li to pravi zlatnici, kad mu onaj jedan zlatnik ostade u šaci. On raširi šaku, zlatnik još više blijesnu, kao da je munja sijevnula. Uplašena djeca skočiše u stranu. „Taman ćemo sa ovim preživjeti ljeto,“ pomislio je Muharem.

Na jesen, odveza se i drugi zlatnik. Njemu bi jasno da će sa njim istjerati i zimu, a s proljeća, kada otpadne i onaj treći, izdržaće se do sljedeće ljetine.

ZLATNA ČESMA

Izvirala je iz onog prla iznad rijeke, podno velikog brda. Odmah ispod izvora nekada je prolazio pešački put, glavni put za čaršiju sa te strane rijeke. Odvajkada je na tom izvoru ispod johinih grana, prekrivenim žbunjem i koprivama, bila drvena česma, kojom je i ljeti i zimi tekla voda istom snagom. Ubrzo poslije postavljanja česma dobi bakarnozlatnu boju. I bilo od kog drveta da su je pravili, ona je uvijek tako izgledala. Zbog toga ovaj izvor zovu Bakarna voda. U trenucima kada sunce obasja česmu, ona zasija i dobije neki čudnu, zlatnu boju, pa cijela česma izgleda kao da je od zlata. Voda sa tog izvora ima metalni ukus i miriše na pokvarena jaja.

Ovom vodom narod je ranije vidao oči. Mnogo slabovidog svijeta dolazilo je na ovu česmu. Pričalo se da su mnogi slijepi od nje progledali. Ljudi su vjerovali kako je to sveta voda, čudotvorna i svemoćna. Lakovjermi su pričali da tu vodu svake noći posjećuju sveci i anđeli, pa zato ima takvu moć. Drugi, skloni sticanju imetka, mislili su da ta voda protiče kroz neko zakopano zlato, te radi toga ima takvu boju. Još su se potajno nadali da će ga ona jednoga dana, listić po listić, izbaciti. Najuporniji su se noću peli na visoke joha iznad česme, motreći da se u česmi ne pojavi zlato. Da voda, koja curi sa česme u travu, ne počne da se uvija u zlatne pletenice. Pred zoru bi zadrijemali i sanjivi i bunovni popadali dolje u koprive. Otriježnili bi se

sa prvim suncem. Vlasnici imanja u blizini česme htjedoše da je zgrade, prisvoje i naplaćuju. Narod se tada pobuni i ne dade im.

Bilo je i drugih priča vezanih za ovu vodu. Jedna je ipak posebna. Na obodu čaršije (a česmu je od čaršije razdvajala rijeka), u jednoj staroj kućici živjela je lijepa, skoro slijepa djevojka, sa starom majkom koja je odavno izgubila vid. Djevojka je vidjela kao kroz maglu. Koliko da ne udari u banderu ili drvo. Pomažući joj ponekada da pređe preko puta, u nju se zaljubi jedno stasito komšijsko momče. Svakog dana pred zalazak sunca on je tu djevojku vodio na česmu. Nekada je ona sama prala svoje bolne oči, a kad bi se desilo da na česmi nema nikoga sem njih dvoje, onda bi je on umivao. Spuštao bi ruke sa njenog lica niz grlo sve do njedara da ih orosi tom svetom vodom, da ih oberičeti, a ona bi se uvijala i smijuljila. Djevojka je imala toliko lijepe i krupne oči da su joj se svi divili. Ali bile su nekako prazne, bez sjaja. Mladić je vjerovao da će njene oči jednog dana zablistati i da će ona progledati. Da će joj se otvoriti bijeli dan u kom će ugledati njega, cvijeće, ptice u letu i one ribe pod vodom u rijeci ispod kuće.

Bješe mjesec kosidbe, vazduh nabrekao od mirisa pokošenih trava. Nebo je tada svjetlije nego ikada, prepuno zvijezda. Dolje ispod česme ljuljuškala se rijeka, noseći svježinu planinskog vazduha i miris otopljenih snjegova. Njih dvoje su sjedjeli na travi kraj česme. Ona bješe naslonila glavu na njegovo rame. U jednom trenutku podiže glavu, zagleda se u nebo, skoči od sreće i vrisnu: „Nisam znala da su zvijezde ovako lijepe i da ih ima toliko.“

Momče se ukoči. Pa kad shvati da je progledala, skoči i zagrli je.

Čitavu noć presjedje na ivici kreveta, gledajući u prozor njene sobe u kojoj je tinjala slaba svjetiljka. Blag noćni vjetar ponekad bi nanio miris divljih ruža iz njene bašče. Jutro stiže ranije nego obično. Ličilo je na svečano, bajramsko.

Dolje na rijeci, dovikivali su se splavari, potiskujući zaglavljene balvane. Pratili su ih na daleki put, niz uvijek zagonetne riječne brzake.

UKUS RANOG HLJEBA

Tih nekoliko godina moga djetinjstva bile su uistinu gladne godine. Imalo je dovoljno mlijeka i ostalog smoka, ali hljeba ne bješe ni za lijek. U mom sjećanju zapisano je kako jedne godine bješe velika suša, druge voda sve odnijela, a koja je nevolja treće godine snašla tu posnu zemlju, više se i ne sjećam. Tada mi je postalo jasno zašto je moj djed gledao na hljeb kao na dar zemlje i sunca, kao na božji dar. Nije dao da se korica baci ili da se mrvica hljeba zgazi. To je smatrao velikim grijehom.

U vrijeme gladi seljani su se snalazili kako su znali i umjeli. Jedne noći moj bi djed, odmah poslije prvih pijetlova, pojahao konja i otišao u čaršiju da stane u red ispred pekare i domogne se bar jednog „kilaša.“ Druge noći bi otišao Neko ili Suljo. Treće Radojko, i tako redom. I sve je zavisilo od toga koliko je te noći ispečeno hljebova i koliko su oni imali sreće. Nekada bi donijeli po dva-tri, nekada petšest, a najčešće bi se vraćali praznog džaka. Hljeb su dijelili na ravne časti. Gladnih očiju i stomaka, zvjerali smo prema drumu, hoće li se neko od komšija pojaviti sa hljebom. A najčešće smo se morali zadovoljiti kašom od krompira u koju je bilo nekoliko kašika kukuruznog brašna.

Tog ljeta, u njivi iza kuće, u prisoju, sazrijevala je raž. Ali sporo, čini mi se, nikad sporije. Pri vrhu njive, gore, gdje je zemlja bila plića, raž bješe dobro zarudjela. Svakog dana djed je po rosi odlazio da provjeri jesu li zrna raži očvrsla i sazrela. Kao glavi porodice bijaše mu povjerena ta važna

obaveza. Ali i njemu se to oteglo više nego nama, pa je počeo da gubi strpljenje. Vrativši se jednog jutra iz njive, reče mojoj majci i ocu da bi možda moglo da se požanje nekoliko snopova, omlati i odnese u vodenicu. Potom sve troje zajedno odoše u njivu da, kao neka komisija, izvrše zajedničku procjenu i potvrde djedino mišljenje. Kad omlatiše i sakupiše raž, zaključiše da je suviše mekana te se ne može mljeti. Naza, najstarija žena u selu, savjetova im da raž osuše u tepsiji na vatri kako bi se mogla samljeti. Cio dan su je sušili. Onako prigorjela, više je ličila na prženu kahvu nego na žito. Sestra i ja smo s radošću gledali djeda kako s obramicom žita zamiče niz Hakijine livade, dolje put vodenice, željuci da se sa brašnom što prije vrati.

Dočekasmo i taj čas. Ali to što majka ispeče od novog brašna na sve je više ličilo nego na hljeb. Imalo je koru hljeba, ali sredina između dve kore ne. Najviše je ličilo na mrku ilovaču, bez ukusa i mirisa. Majka se pravdala kako je koristila sve svoje umijeće u miješenju hljeba, ali da nije pomoglo. U usta nekako i uđe, ali kroz grlo neće nikako. Topili smo ga mlijekom i kajmakom, miješali sa sirom, solili, šećerili, ali ništa nije pomoglo. Ta bezukusna masa nije se mogla progutati. Sestra je razočarano plakala što joj se nije ispunila želja i nadala se da će se jednog dana najesti pravog domaćeg hljeba, onog što majka mijesi. Da li je Stanka Jovanova uspjela da od one šerpe brašna, koju joj djed odnese, nešto napravi i obraduje djecu, ne sjećam se. Ukus tog ranog hljeba nagovijestio je da će glad te godine još potrajati, sve dok cijela njiva ne sazri kako treba.

Poslije tog nazovi ručka, praznog stomaka i još praznije duše, sjeo sam pod veliku granatu jabuku koju smo zvali šarenika. Njena sjenka se spustila do pola njive. Dolje ispod

njive, oko kuće, Stanka je galamila na gladnu djecu, koja nisu htjela da se smire. Sunce je gubilo sjaj i tonulo iza Gradine. Kad sunce sasvim zađe, raž bješe potpuno oborila klastove. Kao da se postidjela. Sve svici, bubamare i druge krilate bube, koje obično u to doba godine popadaju po klastovima raži, bijahu nekuda odletjele. Moja tetka Selima reče kako ne sluti na dobro kada na žitu nema bubamara i kada nema šta da ti sleti na dlan.

Tu ispod šarenike, uz cvrčke i pijuk ćuka koji se čuo odozdo iz Stankinog gaja, zaspao sam. Probudila me je potmula grmljavina koja je dolazila od Kurila. Pobjegao sam u kuću. Sjutradan kada sam ustao i pogledao u njivu iza kuće, zanijemio sam. Sva ona raž u njivi, spljeskana kišom, bila je potpuno polegla. Ne sjećam se da li je kasnije uopšte požnjevena, ali i dan - danas mi se čini da osjećam ukus tog ranog hljeba.

DVA POBRATIMA

Moj djed Muharem, starina, osrednjeg rasta, sitnih plavih očiju i oštrog pogleda bijaše pravičan, ljut i prijek čovjek. Živjeći ponajviše u siromaštvu, pravda i poštenje bili su jedino u čemu nije oskudijevao. Šiban vjetrovima života, obrete se jednog dana u selu Rastoka. Mala svastikina kuća od čatme, oblijepljena blatom i pljevom i prekrivena slalomom, bješe skromno utočište za izbjeglice. Ispod kuće nalazila se jedna mala livada, puna gladiševine, koju ni konj nije htio, pa je tako ostajala po livadi sve dok je snijeg ne pokrije. Podno livade potočić jedva se provlači kroz ševar. Preko puta Živkova kuća, velika, bijela, na spratu. Muharema i Živka povezivao je isti odnos prema obrazu, pa začas postadoše dobre komšije.

Taman što bješe svanulo i Muharem stao na prag, preko potoka ispred kuće malo jače se nakašlja Živko. Muharem pogleda u tom pravcu i vidje Živka kako mu maše sa obje ruke. Po pokretu ruku shvati da ga priziva. Ne časeći, Muharem preskoči potok. Živko ga zagrl i tiho mu reče da ide u trap. „Šta ću u trap, Žiža, treba li ti krompira?“ začudi se Muharem. „Kakav krompir,“ gurnu ga Živko u trap. „Zar ne vidiš iznad kuće komite?!“ Na ulaz u trap brzo baci naručje slame. Bilo je to u vrijeme bezvlašća.

Komite se, nažalost, ne dadoše zavarati. Nasrnuše pravo na trap, izvukoše Muharema. On, onako prgav i ljut, gađa onog jednog pravo u lice žabom što je bješe uhvatio dolje u trapu, dok mu se ljigala pod nogama. Komite se pomamiše,

prisloniše ga uza zid kuće i uperiše puške. Živko skoči i stade ispred njega. Raskopča košulju na širokim maljavim grudima i viknu. „Prvo mene, pa njega!” Oni se zgledaše, pa zatim odložiše puške. Ne smjedoše na njega. Žiža bješe u ovom kraju na visokom glasu i imao je jako pleme iza sebe.

Kada, neki mjesec kasnije naiđoše neke druge komite, koje nisu ni čuli za Živka, njega pojede noć. Zaturio mu se svaki trag. Zuckalo se da je negdje u zatvoru, ali niko nije znao ni gdje ni u kojem. I jedini koji ga je pronašao, odnio mu brašnjenik i nešto para, bio je njegov pobratim Muharem. Nađe ga čak u Skadru, kako čami u memljivom podrumu neke stare tvrđave. Ono malo para, koje je Muharem danima krio, ušivene u vunenom prsluku, pomogoše Živku da se oslobodi iz kazamata i ugleda slobodu.

Muharem je o tome rijetko pričao. Samo bi svojim unucima, ponekad, u dugim noćima pred spavanje, pripovijedao kako je danima i noćima pješačio po bespuću da nađe svog pobratima. Poslije nedjelju dana hoda preko planina i gudura, pored mnogo straža, krvavih nogu, stigao je do nekog starog grada opasanog zidinama. Sa jedne strane grada nalazilo se zeleno jezero, koje se nekuda produžavalo u rijeku i gubilo u ravnici. Sa druge strane spajale su se dvije velike rijeke. Jedna je nosila bijelu, a druga crnu vodu. To ogromno vodeno ogleдалo, koje se sa svih strana zastrašujuće blistalo oko grada, gubilo se u daljini i stapalo sa nebom u beskrajno plavetnilo, po kojem bi noću plovio žut mjesec. Muharem nikada nije prestao da se čudi tolikoj vodi koju je vidio na jednom mjestu i plašio se ljudske bespomoćnosti pri toj vodenoj sili.

I kada bi, onako uživljen u priču, uzdahnuo, mi smo već bili u prvom dječjem snu u kojem su na vrancima jahala dva pobratima, gazeći vode nebeskog i zemaljskog vira.

KAČMORKA

Mom drugu Ramizu

Adem, ubogi samac, živio je u selu Rasovu u jednoj maloj čatmari kraj puta. Sem neke dalje rodbine, jedne mršave krave i velike granate kruške, kačmorke, drugo ništa nije imao. To njegovo parče zemlje, sa tom kruškom i kućicom, nalazilo se preko puta starog seoskog groblja u koje se više niko nije kopao, pa je bilo obraslo svakakvom travuljicom, u kojoj su carovali cvrčci i skakavci. Pričalo se kako po tom groblju noću šetaju duhovi, ali Adem za to nije mario.

Cio Ademov život odvijao se oko te mivke. Moglo se slobodno reći da je on živio za tu krušku i od nje. Posadio ju je još njegov djed, kada je on bio dijete. Zajedno su rasli, stasali i starili, istina on mnogo brže. Nikako nije mogao da zamisli svoj život bez tih mirisnih, slatkih plodova. Kruška mu je bila neraskidiva veza sa tim parčetom zemlje na kojem je rođen i gdje je odrastao. Rađala je svake godine. Adem je govorio kako ona ima velike i razgranate žile, koje idu ispod puta, čak do ivice groblja. Ali ne idu u groblje. To nikako! Jer da te žile idu tamo u groblje, on te kruške nipošto ne bi jeo. O njoj se brinuo kao da je neko čeljade. U rano proljeće kresao je njene grane, uklanjao suharke i krečio stablo da se gore ne penju mravi i bube koji mu štete plodove.

Prva uživanja pod kruškom počinjala su kada ona izbehara. Onda bi Adem sjeo na mladu travu ispod kruške i meračio u mirisu behara i brujanju pčela. Ta ravnomjerna zuka

pčela, podsjećala ga je na šum vode, pa se tu osjećao kao ispod nekog šadrvana. Poslije duge i snjegovite zime, svako proljeće pod tom kruškom bilo je za njega početak novog života. Ispod kruške, u toj baščici, bio je potpuno srećan. Onda bi behar počeo da se kruni i opada, pa bi se ispod kruške trava zabijeljela kao da je pao snijeg. A kada behar sasvim opadne, kruška bi počela da diše novim životom mladih plodova.

Prve opadalice, one crvljive i preplanule davao je kravi. Od njih je mlijeko bilo slatko pa nije morao da kupuje šećer. Pošto sasvim sazru i ugnjile, sjekao ih je na polovine i sušio na pušnici nedaleko od kruške. Ali, tek tada su počinjale njegove slatke muke. Trebalo je sakupiti te silne plodove, osušiti ih i spremiti za zimu. No, najteže je bilo sačuvati ih od seoske djece, posebno od đaka koji su se tuda gladni vraćali iz škole. A Ademu je svaka kruška značila mnogo. Kad mu neko uzme krušku, on to nije gledao kao zijan, nego kao da mu je neko uzeo dio tijela. Kao da mu je odsjekao prst. Dok je bio mlađi, krušku je dobro čuvao. Kada je zašao u godine pa mu popustiše vid i sluh, bilo mu je sve teže. Ti đavolasti dječaci iz sela, ti belaji, postadoše mu najveća muka. Sa njima je najteže izlazio na kraj.

Nestašni Ramiz, koji je znao da se približi Ademu više od druge djece, došao bi sa mlađim bratom pod krušku. Dok bi ga on zagovarao pričajući mu šta ima novo po selu, mlađi brat bi se popeo na krušku i odozgo ih gaćkao ugriscima. Kada bi to Adem primijetio, ne sumnjajući da pored njega živog može neko da se popne na krušku, žalio bi se Ramizu kako mu puhaći jedu kruške. Ramiz bi mu to potvrdio i tražio od njega da ga pusti da se popne i otjera puhaće. Onda bi se on i brat najeli krušaka. Brat bi se poslije izvukao da

ga Adem ne vidi, a Ramiz se hvalio kako je otjerao sve puhaće. Adem bi mu onda velikodušno dao još šaku krušaka.

Pazarnim danom, kad je odlazio u čaršiju da prodaje kruške i kupi osnovne potrepštine, krušku je zatrnjavao. Odsjekao bi nekoliko velikih, trnatih grana i zaglavio ih u onu prvu račvu na stablu, da se djeca od njih ne mogu peti.

Komšije su mu savjetovale da se ženi. Da mu žena pomogne oko krušaka i krave. Čak mu jedan seoski džambas dovede neku mlađu udovicu iz planine. Bila je dosta vrijedna, krupna i radna, ali gladna i željna voća, pa mu nagrdi kruške i on je poslije otjera. Komšije nisu posustajale u namjeri da ga usreće. Druge jeseni mu dovedoše neku usjedjelicu iz sela, sa kraćom nogom. Ona je dosta znala oko krava, ali slabo oko krušaka. Ademu je to više odgovaralo. Međutim, ona je mnogo voljela da pije jomužu. Pravdala se kako joj je to potrebno da ima lijepu i bijelu kožu. Te i nju Adem otjera, sa prvim snijegom.

Sušene kruške Adem je čuvao sve do sljedećeg roda. Najviše ih je jeo onako suhe. Često je od njih pravio i hošaf, po pun bronzin. Trajao bi mu po heftu dana. Ako bi se desilo da u hošaf upadne miš, ne bi ga prosipao. Bacao je samo onog miša koji se udavio. Kada bi se zima oteгла, od tih suhих krušaka pravio bi vodnicu i pio umjesto mlijeka, dok mu se krava ne oteli.

Adem je mislio da pod tom kruškom, gdje je najviše provodio, vrijeme uopšte ne prolazi ili prolazi sasvim sporo. Ali komšije su to vidjele drugačije. Primijetiše kako je Adem počavio i osušio se. Od kruške se i dalje nije odvajao, iako je ona sve manje imala fajde od njega. Nije se odvajao ni od stare crne kape francuzice, koju nije skidao sa glave ni ljeti ni zimi, ni danju ni noću.

Te jeseni kruška je bila rodila kao nikada. Adem je po cio dan sjedio pod njenim granama, naslonjen na debelo stablo. Sa štapom pri ruci dremkao je i između grana pogledivao u nebo prošarano oblacima. Pritisnut godinama jedva se odupirao slatkom dremežu koji mu je pritiskao teške kapke.

Jednoga predvečerja, naslonjen uz krušku, zabačene glave i poluotvorenih usta, Adem je zaspao tvrdim snom. Cijelu noć su iznad njega puhaći tutnjali i cičali po granama, ali Adem se nije probudio da ih otjera. Od njihove trke i tutnjave kruška pred zoru sva otpade.

Skamenjeni i zbunjeni čudesnom kruškom, koja preko noći bješe opala i izrasla skoro do neba, mještani su tražili Adema. Dolazili su čak i noću da vide da se neće slučajno prikazati, ali Adema nigdje nije bilo. Kraj stabla su našli samo njegov štap i staru crnu francuzicu. Kravica, koja se bila otrgla, mirno je pasla kraj starog seoskog groblja.

VODENICA NA VOTNJIČKOM POTOKU

Na ulazu u naše selo, s desne strane kada se ide odozdo od varoši, nalazi se jedan pitomi zaselak, Votnjik. Nekada je, kažu, u njemu bilo dosta svakojakog voća, koje je dobro rađalo, pa je zaselak po tome dobio ime. Podnu tog zaseoka protiče potok, zove se Votnjički potok. Potok se ulivao u Boljansku rijeku ispod Vukićeve vodenice, koja dalje teče u Lim. Preko puta ušća tog potoka, sa druge strane rijeke, nalazila se lijepa ledina sa visokim johama koje su ljeti davale debelu hladovinu. Tu smo, vraćajući se iz škole, za vrijeme velikih vrućina sjedjeli pored rijeke u hladovini i odmarali se, skupljajući snagu da izađemo uz brdo, na vrh sela.

Na utoku Votnjičkog potoka u rijeku nalazio se drveni mostić koga smo prelazili na putu za školu. Često je taj mostić bio samo jedno brvno sa koga su nevješta i nespretna djeca, kada voda nadode pa se brvno okvasi ili zaledi i postane klizavo, padala u vodu. Vukić ih je vadio iz vode i držao uz furunu dok se ne osuše. Obično tog dana ne bi stigla u školu. Neka djeca, koja nijesu voljela školu, kada ne bi naučila domaće zadatke, hrabro bi s tog brvna skliznula u potok da tog dana izbjegnu časove. Baš na tom ušću, gdje se voda malo više razliva, više puta smo nalazili mrtvu mačad, koju su neki bacali uzvodno od nas. Mi smo jadikovali za tim slijepim mačićima. Najviše ih je žalila Miluša, koja je bila nježnog zdravlja i bolećive duše, pa bi često za njima i zaplakala.

Tog ljetnjeg dana, dok smo se odmarali u hladu visokih joha sa razbacanim torbama po ledini, niko ne obrati pažnju šta radi Miško Nikolin. A on je našao jedno od tih tek bačenih mačadi, još mu oko vrata kao ogrlicu stavio jednu malu mrtvu bjeloušku, sa kojom se igrao dok smo se odozdo vraćali pored rijeke i stavio ga u Milušinu torbu kod knjiga. Kada je Miluša stigla kući i otvorila torbu, vrisnula je, onesvijestila se i sva se ukočila. Prosuše lonac vode po njoj dok je ne povратиše. Kada se sazna ko je to uradio, ni Miško ne prođe bolje. Bio je sav modar od Nikolinog kaiša.

Od tog dana Miluša se mnogo promijenila. Nije mogla da spava. I ako bi malo i zaspala, stalno je nešto buncala i skakala iz sna. Majka je noću dežurala pored nje. I jelo joj se odbi. Pila je samo pomalo mlijeka. Ubljedjela je i naprosto učiljila. Napusti školu. Roditelji se mnogo zabrinuše. Svuda su je vodili da bi joj bar malo pomogli. Prvo je odvedoše u malu crkvu u Podvrh, gore visoko ispod planine, da prođe ispod onog svetog kamena, za koga se govorilo da liječi svaku boljku. Kad to ne pomože, vodiše je i kod hodže Mula Reka da joj piše zapise, ali slabe fajde bi i od toga. Majka je obišla sve travare u okolini i uzimala čajeve. I sama je vodila Milušu sa sobom, obijala po okolnim brdima i šumskim proplancima, skupljajući ljekovite trave da njima izliječi Milušu. A Miluša je sve više venula, kao i one trave što ih je brala.

Poslije godinu dana, ne zna se od čega, Miluša počela se oporavlja. Još uvijek je u njoj bilo dosta nekog neobjašnjivog straha. Kada bi neko iznenada povisio glas ili promaha zalupila vrata, ona bi sva uzdrhtala. Obasuta velikom pažnjom roditelja, Miluša se polako oporavljala i izrastala u stasitu i lijepu djevojku. I taj strah se postepeno gubio. Ali

priča o njenom čudnom djetinjstvu i odrastanju osta da se vuče za njom kao neki taman oblak, koji ju je pritiskao. Djevojke iz sela, njene vršnjakinje, pa i one mlađe, poudavaše se. Milušu niko ne zaprosi. Priča iz njenog djetinjstava pratila je kao zli duh. Uveliko joj prođe vrijeme udaje. No, i Miško ne bješe bolje sreće i on se još ne oženi. Jedne noći, u ranu jesen, dok je pun mjesec nevoljno drijemao ispod debelih oblaka, Miluša usni ono mače, koje joj je Miško ubacio u školsku torbu. Umjesto one bjelouške mače je oko vrata imalo zlatnu ogrlicu. Milušu od tog sna orosi znoj. Nekoliko puta se prevrnu u postelji i uz pijuk ćuka, koji je parao noćnu tišinu, zaspa i zaboravi taj čudni san.

Nekoliko dana kasnije, kada se vraćao iz čaršije, Miško nađe Milušu kako sjedi ispred seoske vodenice. Čekala je da žrvanj samelje posljednja zrna u vitlo sasute pšenice. Jedno vrijeme joj je Miško pravio društvo ispred vodenice. Sigurno su i ono mače pomenuli. Onda udoše unutra da vide da li je vodenica završila. Huk vode koja je padala niz baddanj na vodenički točak bio je zaglušujući. Drugo se u vodenici, sem tog huka, nije moglo ni čuti. Poslije nekog vremena izadoše iz vodenice, oboje brašnjavi. Da ih je neko tada od seljana vidio, sigurno bi rekao: „Vi se, bogami, dobro obrašnaviste.“ I dok je žrvanj mrvio posljednja zrna Milušine pšenice, oni su rumeni i znojavi sjedjeli ispred vodenice i mirnio čekali, a tela su im bila obamrla kao pred kišu. Samo su im oči sijale kao da su zalivene čičkovim uljem.

Kako ono Miško obrašnavi Milušu, sve se promijeni. Ona hoće Miška, i nikoga drugoga. A ni Miško nije bio od raskida. Milušini roditelji se stadoše čuditi. Govorili su joj šta će joj Miško, gotovo da glavu izgubi zbog njegovih ble-

savih šala. Na kraju, potjerani vremenom, koje je sve više izmicalo, što djevojci nije išlo naruku, ipak pristadoše.

Miluša izrodi Mišku pametnu i vrijednu djecu. Ali kada bi god prošla pored seoske vodenice i pogledala preko rijeke u one visoke johe, sjetila bi se onog mrtvog mačeta. A kada bi zamakla uz rijeku, malo dalje od vodenice, uvijek se pažljivo zagledala da nije brašnjava.

Od vodenice, dolje prema Limu, i dalje teče Boljanska rijeka, valjajući preko oblutaka priču o Miluši i Mišku.

ELZANINA BAŠČA

Najbolju bašču u selu imala je starica Elzana. U njoj su rasle jabuke, kruške, šljive, šeftelije, aršlame, orasi... Orasi su bili posebni. Plodova mekih i krupnih kao manje jabuke. Zasađeni uz put po obodu bašče. Imali smo posebno merak na njih. Vrebali smo ih kao vjeverice. Ali uzalud, bašča je bila dobro ograđena i zatrnata. Majka mi je često govorila da se klonimo te bašče. Pričala je kako stara Elzana potiče iz nekada bogate i ugledne porodice, a sada je ostala samohrana. To njeno voće je haram. Ali, dječju radoznalost je teško obuzdati.

Starica je živjela za tu bašču i te mivke u njoj. Od prvog cvijeta do prvog snijega nije izlazila iz nje. Preko zime je boravila kod nekih daljih rođaka. U proljeće, kada bašča izbehara i zaodjene se listom, dovodila je hodžu da na travi popije kahvu i prouči koju dovu za berićetniji rod. Kada prvo voće počne da sazrijeva, provodila je u bašči i dan i noć. Spavala je na nekoj staroj vreći pored pušnice u kojoj je sušila voće. Krupne, rumene jabuke kupila je po travi, brisala ih, ljubila, mirisala i tepala im kao da su joj djeca. Ako bi se neko zagledao kroz ogradu njene bašče, mogao je vidjeti Elzanu kako se onako stara i pogurena po cio dan smuca po bašči i oko pušnice. U crnoj plišanoj palti pogurena, više je ličila na stogodišnju kornjaču nego na staricu. Taman što bi je ugledali na jednom kraju bašče, ona bi se već obrela na drugom kraju. Izgledalo je kao da je u toj bašči bivalo više Elzana, a ne samo ta jedna, jedva pokretna sta-

rica. Posebno je dobro motrila na orahe. Nije dala da kupimo ni one njihove plodove koji su padali po putu. Kada bi nas zatekla, vikala je na nas, cijelo selo je odlijegalo. Izlazila je povremeno kroz neku skrivenu vratnicu i kupila ih. Sa svima je u selu ratovala oko te bašče i tog voća, samo nije sa pčelama. Smatrala ih je korisnim, ali ih se malo i plašila, prisjećajući se dječjih dana.

Nemogućnost da se u tu bašču zaviri još više je podsticala našu radoznalost i podgrijevalo maštu, pa je ona za nas sve više postajala tajna. Oko te misteriozne bašče počele su da se ispredaju razne priče. Kako, na primjer, Elzana u toj bašči nije sama. Kako noću tamo dolaze vještice i igraju oko pušnice. Lože vatru, jašu na ugarcima i dim razgone visoko prema nebu, praveći od njega oblake. Stare žene su govorile: „Ako neka krava okusi travu iz njene bašče, odmah izgubi mlijeko.“ Na te priče nadovezivale su se i neke druge u koje smo i sami počinjali pomalo da vjerujemo. Kako noću u bašču dolaze neke ogromne ptice i da sve to voće, koje Elzana preko dana pokupi, one pojedu ili odnesu. Čobani su po okolnim livadama u travi nalazili ugriske tih njenih krupnih jabuka i krušaka i prosute orahe. I to baš u pravcu Grablja, tamo gdje su rasle visoke šume. Manja komšijska djeca plašila su se takvih ptica i seoskih priča. Sanjala su te ogromne ptičurine i budila se u znoju. Majke su ih poslije vodile kod Naze da im salijeva stravu i gasi ugljevlje. Naza ih je rosila vodicom po čelu kako bi im odagnala strahove.

Kada Elzana umrije, zauvijek je zakopaše u raskošnom jesenjem lišću njene bašče. Neki njeni dalji rođaci, gotovo se na smrt zavadiše dok ne razdijeliše bašču. Niko nije htio ono parče bašče u kome je ukopana Elzana. Sada su lakovjerne žene iz sela imale dobru potku za nove priče. Jedino

su ogromne crne ptice, koje se na zaprepašćenje mještana jednoga dana pojaviše na Elzaninom grobu, svjedočile da je bašcom hodala žena koja je njegovala čudesno voće i pohodila dječje snove.

ŠAROV I ŠLJEM

Kao suhi list, koga vjetar odnekud iznenada nanese, jutros rano mi pred očima sijevnu neka davna, neizbrisiva slika. Prikaza mi se Šarov, moj omiljeni pas iz djetinjstva, i njegov šljem. Možda zbog toga što sam cijele noći slušao tužno zavijanje nekog vezanog psa ili zato što se mjesec opijen tamnim plavilom neba, čitave noći nadvijao nad mojim jastukom, štiteći me od treptavih sumnjivih sjenki.

U dnu avlije, između plotu i izbe, bio je njegov kutak. Čoše natkriveno da ga štiti od kiše i sunca. Iz tog ugla on je mogao sve da vidi, njega skoro niko. Vjerovatno ga je djed tu zavezao zbog njegove nezgodne naravi. Zato je, valjda, dostojanstveno podnosio i vukao teški lanac, kojim je bio vezan. Bješe krupan i šaren, opasan torni pas, vjerni čuvar kuće. Po njegovom lavežu moglo se tačno znati da li laje na poznatog ili nepoznatog, na divljač ili lutalice. Danju ga je djed držao vezanog, a noću ga je puštao. Komšinka Stanka se često žalila kako je pred zoru budi radosna skika njene keruše i to je pripisivala našem Šarovu. Kasnije sam primijetio da u selu ima dosta štenadi koja liče na njega. Kad bih se noću vraćao iz škole, on me je sretao. Čim razminem Šćekića kuće i uputim se preko šumice našem imanju, on bi se za tren stvorio kraj mojih nogu i odagnao sve moje strahove.

Šarov vjerovatno ne bi bio dio ove priče da nije imao šljem, pravi vojnički šljem. Našao sam ga na Kukljeici, pod jednim starim hrastom prekriven mahovinom. Skoro svaka kuća u selu imala je jedan ili više ovakih šljemova u koje se

psima sipala hrana i voda. Na tom brdu koje se nalazilo iznad sela, četrdeset treće godine u zimu, vođena je bitka između partizana i Njemaca. Po kuknjavi i jaucima, koji su se te noći čuli u selu, ovo brdo nazvaše Kukljeica.

Kad minu krvava zima, neko na Kukljeici zapali šumu, pa se šuma podmladi, a na proplancima poraste gusta trava. Gdje god bismo ispod rijetkih, polusuvih, nagorjelih hrastova sjeli na meku mahovinu, našli bismo nešto što je ostalo iz te borbe. Najčešće smo nalazili gomile praznih čahura ili cijele neupotrebljene metke. Trpali smo ih u njedra, a onda bi, predveče, ložili vatru i u nju bacali metke. Uživali smo posmatrajući kako ti meci kao svjetleće rakete sijevaju u nebo. Bila je to opasana igra u kojoj su neki izgubili prst ili šaku. Poslije te nesmotrene dječje igre svi su od roditelja dobijali batine.

Šarov je tu, u svom avlijskom čošku, ljubomorno čuvao šljem, kao što ga je prije toga čuvao njemački vojnik, koji je ostao na Kukljeici. Igrao se njime, prevrtao ga, okretao, a kada bi mu se izmakao i kada vezan, nije mogao više da ga dohvati, onda bi neprestano cvilio i kevtao, dok mu ga neko ne bi primakao i sipao nešto u njega. Šarov bi se nekada toliko zaigrao tim šljemom da bi mu se on, jednostavno, našao na glavi kao onom njemačkom vojniku koji ga je prije pogibije nosio. Kada bi me sa tim šljemom na glavi pogledao žutim, vatrenim očima, ja bih osjetio kako to uopšte više nije bio naš Šarov. Izgledao je kao strašna zvijer koja može jednim pogledom da te obori. Ličio mi je više na onog, iz moje mašte, okupatorskog vojnika koji je ubio našeg rođaka na Sutjesci. Bijesan sam ga gađao kamenčićima, pri čemu je on još više zavlačio glavu ispod šljema i izgledao još strašniji.

Nikako nisam mogao da odgonetnem šta je taj okupatorski vojnik tražio na našoj Kukljeici, gdje sjeverac briše kao na vrh Bjelasice. Šta ga je dovelo tu da po surovoj zimi sluša huk izgladnjele sove. Da u toj promrzloj noći ostavi svoju mladost i svoj vojnički šljem.

Kad prodoše godine i njegove žute, krupne oči izgubiše sjaj, moj djed zamoli jednog lovca da Šarovu prekrati muke. Zakopa ga, zajedno sa šljemom, ispod jedne stare breze u šumi iznad imanja. Tu ispod te visoke breze, zauvijek osta Šarov i njegov šlem sa ukusom znoja neznanog vojnika.

Jednog predvečerja u sam sumrak, u avliji se pojavi neka krupna kuja sa gomilom štenadi. Svako štene je ličilo na Šarova, samo im je još šljem falio. Majka se prvo iznenadi, a zatim obradova, pa im napuni jednu posudu mlijeka. Kada polokaše mlijeko, kuja priđe mojoj majci onjuši joj bose noge, zavrte repom, zakoluta tužnim očima, okrenu se i sa kućićima polako zamače uz sokak. Pravo gore prema onoj brezi iznad imanja.

Na trepavicama su mi zadrhtale krupne suze i otkinule se. Ostao je samo bolni pekući šum na dječijim obrazima.

LOV

Rođak Hasko iz Šolja, bio je u najboljoj snazi kada je ostao bez žene. Dosta vremena mu je trebalo da preboli taj gubitak. Zapustio je i sebe i domaćinstvo, izgubio se. Djeca su pokušavala da ga malo podignu, osokole, ali nisu uspjevala. Sve češće je odlazio od kuće. Obilazio bliže i dalje rođake. Ipak, tako ranjene duše, najviše mu je prijalo druženje sa mojim djedom. Djed je bio vješt i poznat lovac u tom kraju. Važniji sreski i opštinski činovnici, kada bi došli da love u tim našim šumama, ne bi ni mrdnuli bez mog djede. Hasko uz njega zavoli lov. Tako je sve češće dolazio, pa su zajedno lovili.

U jesen, kada pola lišća sa grana već bješe opalo, a ona druga polovina čekala je malo jači vjetar, kasno uveče, stiže Hasko. Prije zore pokupiše kerove i odoše u lov. Najčešće su lovili zečeve, mada se i lisičije krzno moglo dobro prodati. Kerove pustiše u potoke i lugove gdje se zelenila trava i glavičio kupus, pa su zečevi noću dolazili da se najedu. Njih dvojica su držali busiju na brdu iznad sela, na jednoj goloj glavici, gdje zečevi gonjeni kerovima, izlijeću odozdo iz šume pravo pod sačmu. Na toj glavici uloviše dva - tri zeca. Ali, lovačka radoznalost tjerala ih je da uđu malo dublje u visoke hrastove gajeve. Psi su po navici već bili zašli duboko u šumu i po njihovom kevtanju moglo se zaključiti da su počeli neku ozbiljnu potjeru. Sve više su im se približavali. Davili su se lavežomi. Jedva su dolazili do vazduha. Djedi se to učini sumnjivim, pa išaretom dade znak Hasku

da zastane. Utom se ispred njih prolomi prasak suhog granja. Veliki divlji vepar bio je na korak ispred Haska. U tom strahu Hasko je već vidio svoja prosuta crijeva, ali djed, stari iskusni lovac, podiže pušku i ne promaši.

Umjesto da se raduju ulovu, tek tad ih snađe muka. Svinju kući nisu smjeli da nose. Djedina žena ,Zlata, bila je vrlo pobožna, bacila bi na njih drvlje i kamenje. A i lovostaj za divlje svinje još je trajao. Strpaše je u jednu staru vreću i poniješe je zajedno. Kad se primakoše kući, djed reče Hasku: „Znaš šta ćemo, Hasko? Sada ćeš ti ovu vreću zametnuti preko ramena i odnijeti mom pobratimu Vešu u Babače. To ti je ionako usput.“ Hasku to ne bješe baš po volji, ali nije bilo druge.

Dan bijaše već odmakao, kad se Hasko sa onom vrećom na leđima uputi niz livade prema rijeci. Stiže do jedne česme pored rijeke i sjede da se odmori. Vreću spusti na ledinu ne odvajajući je daleko od sebe. Taman što savi duhan i pripali ga, odnekud stiže Rosa. Ovoj starijoj seoskoj djevojci vrijeme udaje bješe davno prošlo. Bilo joj je svejedno kod koje će česme sjesti i sa kim će malo popričati. Da otkine još jedan dan i sazna nešto novo, što će brzo rastelaliti po selu. Hasko nije dobro poznao Rosu. Više je o njoj čuo iz priča. Ona je njega izgleda poznavala mnogo bolje. Čim Rosa sjede pored Haska, poče radoznalo da ga zapitkuje šta mu je u vreći. Hasko se dovijao da ne otkrije, ali popusti pred Rosinom upornošću. I onako iznerviran podviknu kako je u vreći divlja svinja, krmak, šta bi drugo moglo da bude. Ali Rosa mu i dalje nije vjerovala. Da bi zadovoljio njenu radoznalost, a u strahu da neko drugi ne vidi, Hasko je nagovori da uđu u jošje i da joj pokaže vepa. Da je neko tada bio kraj česme mogao je da vidi Rosu kako, smiješeći se, iz-

letje iz jošja kao ptica šarenog perja pravo u nebo. Obasjana nekim vatrenim bojama ličila je na rajsku pticu.

Odatle Hasko, sa onom vrećom na leđima, nastavi put. Tek što bahnu u Vešinu kuću, Hasko mu objasni kako je u toj vreći divlji vepar, danas ulovljen i da mu je tog vepra poslao njegov pobratim Avdaga na poklon. Vešo, mudar seljak, brzo shvati o čemu se radi i zahvali se. Dok je Hasko ispijao kahvu, Vešo se pope na tavan, skide jednu napola suhu ovčiju stelju i strpa je u neki pocijepan džak. „Neću da mi rođak moga pobratima ide praznih ruku iz kuće“, reče Hasku.

Počela je da rosi tiha jesenja kiša, kad se Hasko zaputi kući. Pošto pređe one kose iznad sela, nebo se iščisti i pojavise se prve zvijezde. Hasku se nešto put oteže, pa sjede da se malo odmori kraj jednog izvora na koji je često dolazio dok je još kao dijete čuvao goveda. A pošto bješe i ogladnio, izvadi iz džepa britvu i odsječe pogolemo parče stelje. Zamezi, a umjesto rakije, napi se hladne vode. San ga brzo prevari. Kada se probudio, nije bilo ni džaka ni stelje.

Na samom ulazu u selo čekalo ga je iznenađenje. Svi seoski psi zalajaše u jedan glas, onaj kakvim se dočekuju poznati gosti. Lavež pasa miješao se sa šumom jošja i umilnim Rosinim šapatom i Hasku nikako ne bješe jasno da li je to noćni ples grijeha ili sevapa. S tom mišlju trudio se da uroni u san koji mu nikako nije dolazio na oči. Bio je budan do pred zoru kada mu se, sva u bijelom, prikaza jedna starica koja mu reče da sevap dolazi od Boga. Hasko, zatim, zaspasnom odojčeta.

ĆORAVA NEVJESTA

Tvrda i ljuta trava, kakva je ona što raste u našim selima, najbolje se kosi po rosi. Tog jutra me probudi majka ranije nego obično pa, kada se pridigoh i umih, prinese mi safu varenike sa kajmakom i parče somuna. Uzgred mi još reče kako je daidža Zito već odvalio nekoliko otkosa; trebalo bi da požurim, a kada se naveče vratim, ispričaće mi čija je to nekada livada bila.

Ta livada je nekada pripadala daljem majčinom rođaka Huzi, koji je bio jedan od najbogatijih u selu. Huzo je imao pet sinova. Najmlađi Nasko bješe veliki belaj i kockar. Znao je da na kartama nagrdi ljude. Da ih skine do gole kože i onako ih, samo u gaćama, pošalje ženi i djeci. Kada bi ga pošlo, za jednu noć bi ukartao po tri konja. Bio je bolećiv prema komšijama. Više je drao one iz susjednih sela i one druge, koji su izigravali mangupe i velike kockare.

Nasko bješe velika očeva briga. Najviše zbog njega Huzo odseli za Tursku. Htio je da ga makne odatle, da ga spase od kocke. Drugi sinovi odoše sa njim, ali Nasko ne htjede za živu glavu. Huzo mu ostavi lijep dio imanja, on i njega prokocka. Ocu ne osta ništa drugo već da kune ženu kakvog mu je belaja rodila. Svi u porodici smatrali su ga crnom ovcom. Pored kocke, imao je i drugih poroka. Volio je da popije. Bavio se pomalo i švercom, ponajviše duhanom, jer se u to vrijeme od toga moglo zaraditi, ali lako i u zatvor dopasti.

Tada je u selu uvijek bilo djevojaka kojima je vrijeme udaje poodavno prošlo. Zvali su ih pogrđnim imenom usi-

djelice. Većina tih djevojaka imala je neku mahanu zbog koje su se teško udavale. Neke su imale kraću nogu. Neke slabije čule ili vidjele ili su pak bile bolešljive. Bilo je i onih kojima bi selo prišilo neku ružnu priču, kako je bila sa nekim pa je taj „iskoristio“ i sada, ne daj Bože, nije nizašta. A bješe i onih, što bi narod rekao, malo bogaljstih. Tu Nasko vidje neki svoj čar. Te usidjelice su često poslije smrti roditelja padale na teret braći i snahama. Nasku je to išlo na ruku, pa poče uz blagoslov rodbine da ih vodi gore u planinu i udaje za Arnautе. Oni su uvijek oskudijevali sa ženama. Neki seljani su ga zbog toga osuđivali, drugi su govorili da je to što radi sevap. I njima je, rekoše, iako su takve, milo da osjete muško pored sebe i da imaju porod. A Nasku bješe baš dobro. Čašćavala ga je i jedna i druga strana. Pričalo se da su mu neki Arnauti, kojima je našao dobru priliku, poklanjali dukate.

Dobro Nasku išlaše taj posao i dosta je takvih djevojaka poudavao, sve dok jedne jeseni neki stariji Arnaut ne vrati Sevdu, koju Nasko bješe udomio nekoliko godina ranije. Sevda je imala neku snahu, koja je bila veliki ibliz. Nikako nije podnosila Sevdu. Sevda je bila krupna i jaka, što bi rekao narod, prava krkna. Dimije na njoj izgledale su kao da si ih navukao na plast sijena. Imala je, nesrećnica, desno oko potpuno bijelo i nije njime dobro vidjela. Poslije neke svađe, Sevda dobro izmeremeti snahu. I sam brat bješe zbu-njen i začuđen, ali mu je bilo pomalo i milo, mada to nije smio pred ženom da pokaže.

Arnaut se žalio kako je Sevda lenja, mnogo jede i voli da puši. Ali, najgore bi ono što on šapnu Nasku na uho. Brzo se sazna i šta mu je šapnuo. Da ne može da rađa. Okupili se ljudi u kući kod Sevdingog brata. Svi ozbiljnih lica piju kahvu

i puše. Sevdin muž, suh i mršav, sjedi uvrh sobe kao paša. Puši čibuk. Na glavi mu velika bijela čalma. Veliki, šiljati nos ističe se na suhonjavom licu crvenobakarne boje, pri-gorjelom planinskim suncem. Povremeno se ispod zategnu-tih usana pokaže poneki žuti, dugački zub. Progovori po neku oštru, onda začuti. Svi iščekuju šta će dalje reći, naro-čito Nasko. A on se stalno nešto pomjera po sećiji, pipa rukom po onom debelom prsluku od ovčije kože. Zažagrio nemirnim očima pa sijeva sa jedne strane sobe na drugu, strah da te uhvati od tih očiju kako iskre. Svi su se plašili da ne izvadi nešto ispod tog debelog prsluka. Arnauti su prijeki i osjetljivi, posebno kada su žene u pitanju. Kad malo, kao slučajno, pomjeri prsluk, ispod njega svitnu kolaš. Svi se slediše. I onima koji dotada nisu znali bi jasno da je stvar ozbiljna i da Arnaut nije Sevdu džabe vratio.

U dnu sobe za vratima sjedjela je Sevda pognute glave, pogledom uprtim u dimije prosute po podu. Nasko se pribra, ustade i poče da šeta po sobi. Malo se nakašlja, koliko da razbije strah, pa povišenim glasom poče da savjetuje Ar-nauta kako mora ženu da izvede na čist vazduh, na sunce. Kako ni jabuke ni kruške ne bi rađale da nisu na suncu. „Bez sunca ni ovce ne rađaju. A tvoja Sevda ne vidi ni sunca ni mjeseca,“ govorio je. Nasko je namršteno ispitivački posma-trao komšije i svaki od njih klimao je glavom, potvrđujući njegove riječi. Arnaut se nađe u čudu. Čutao je. Nije znao šta da progovori, zbunjen tim Naskovim ubjedljivim govo-rom.

Čim popi kahvu, Arnaut spodbi Sevdu, dvojica pritrčase i popeše je na konja i oni pođoše put planine. Kada im vi-dješe leđa, svi odahnuše. Arnaut i Sevda išli su ćutke, svako pritisnut svojom mukom.

Kada se popeše na brdo iznad sela, tamo gdje prestaje župa a počinje planina, bilo je još sunca. Arnaut pomože Sevdi da siđe s konja. Baci na travu jednu postećiju i reče joj: „Evo ti pa sjedi na suncu. A u akšam idi dolje ili gore. Kud ti je volja.“ Za to vrijeme Nasko je bio već zamakao niz selo.

Sevda je plaćući na toj postećiji dočekala akšam. Kad su se prve zvijezde pokazale, ona je netremice gledala u njih kao da je tražila predskazanje svoje sudbine. Pošto ovlada noć i udari mjesečina, naiđe neki kiridžija sa konjima. Dok pope Sevdu na jednog od onih konja, pobijelje mu, kao i Sevdi, jedno oko. Sad su oboje bili obilježeni, možda i sudbinski.

Nasko pred smrt poželje da se vrati u zavičaj i u njemu provede ostatak života. A tada je doživio nešto nevjerovatno, nešto čemu se uopšte nije nadao. Čuvši za njegov povratak, sve one žene koje je poudavao okupiše se i napraviše Nasku domaćinski doček. Cijelo selo je mirisalo na pirijan i taze halvu. Njihova djeca su bacala na njega cvijeće i kitila ga kao da se vratio sa Čabe. Među njima moglo se vidjeti i poneko dijete sa nemirnim bjeličastim očima.

MEHLEM DUŠA

Okasnio Desto iz čaršije. Ljetna noć svojom blagom, toplom tamom zalila seoske brežuljke, a mjesec se tek ukazao. Kada se Desto približi selu, odvoji se od ravnice i rijeke i udari poprijeko, ponaviš, puteljcima između njiva. Prijao mu je miris kruški ramaganlija i zlatasti odsjaj zrelih žita pod mjesečinom. Na ulasku u selo pođe uskim putem između plotova. Prekriven sjenkama visokih krošnji drveća i sam se pretvorio u sjenku. Išao je polako prisjećajući se šta je tog pazarnog dana vidio u čaršiji. Sa još prisutnim ukusom vrućih somuna i ćevapa u ustima, sjeti se pehlivana oko koga se bješe okupilo puno radoznalog svijeta. Nije mogao da se ne sjeti i Amiragine bedevije kojoj ispod kopita izlijetaše čaršijska kaldrma i njegove prelijepo kćerke Dibe, što svojom ljepotom i mirisom zapahne pola čaršije. U polutami noći i sjenki Destu se ukaza ženska prilika. Poslije nekoliko koraka, ona kao zvijezda repatica prelete preko plotu i pođe prema velikoj, granatoj trešnji ispod koje se nejasno nazirala silueta krupnog muškarca kako sjedi na travi. Desto napravi nekoliko koraka pa zastade uz plot ne bi li razabrao ko je ispod trešnje. Malo docnije neki dječak tjerao je dva bika sa pojila. Šćućuren uz plot u sjenci jednog drveta, kao jež, Desto je mislio da ga neće primijetiti. Kad bikovi naiđoše pored njega, onaj jedan ga onjuši, potom spodbdi rogovima i prebaci ga preko plotu. Skotrlja se Desto niz sklad, pravo

dolje na onu živu gomilu ispod trešnje. Skoči ono žensko stvorenje, na mesečini se ukazaše njene obline kao od mladog sira vajane. Preplašen, Desto nastavi da se kotrlja niz strminu i potonu niz brijeg. Dugo će poslije tu noć nositi u sebi kao zaključanu kutiju. I možda će se tek u starosti, kada se obično ljudima jezik razveže a pamet smanji i sveže, sjetiti tog bijelog oblaka vilinske ljepote.

Prođe jesen a za njom i zima, duga i hladna kakva biva u tim krajevima. Kada dođe rano proljeće, ono pogano i prazno vrijeme kada zima sve isprazni i odnese, desiše se neobične stvari. U ranu zoru, jednog jutra u snu, učini se Destu da čuje dječji plač. No nije mu to bilo prvi put. Dešavalo se to njemu i ženi i ranije, jer nijesu imali poroda pa su ga često sanjali. Dok je žena još spavala, Desto lagano izađe da je ne probudi i stade na prag. Dvije velike svrake, sasvim mirne, što je za njih neuobičajeno, stajale su na avlijskom plotu. Desto se začudi odakle svrake tako rano, a već ih odatavno nije vidio. Istog trenutka privuče mu pogled i presiječe dah crni zamotuljak spušten ispod strehe. Desto zadrhta kao prut i umalo vrisnu: „Novorođenče! Odakle ovaj jetim jutros u zoru pod mojom strehom?“ Kad se nadvi nad tim zamotuljkom, Desto primijeti dva crna oka kao dve zrele borovnice kako vire iz starog ženskog vunenog kušaka obojenog karabojom. On ga uze u ruke i blago prisloni na grudi. Osjeti nešto čudno u tijelu što prije toga nikada nije osjetio. Široko otvori oči i pogleda u nebo. Vijugajući, čađavi oblaci dima izvlačili su se iz mokrog slamenog krova i uvrtali prema nebu. Destu se učini da se u tim oblačićima dima vijuju blaženi likovi melajćeta. On isturi polugole, mršave grudi kao da je htio da svoje srce pošalje gore onim anđelima. Gotovo

mu ona makanja ispade iz ruku. Kroz glavu su mu promicale sve sadake koje je u životu učinio, i poče ih se pojedinačno prisjećati s blagim osmijehom na licu. Tek kad one dvije svrake zaklepetaše krilima i odletješe, on izroni u stvarnost hladnog jutra, i dođe sebi, pomalo uplašen. Onda unese dijete, koje je još mirisalo na prvi podoj, i spusti ga na sećiju blizu šporeta. Utom uđe žena iz susjedne sobe. A to šta bi jedna sredovječna žena, koja godinama sanja da joj narasta stomak, mogla reći, vidjevši u svojoj kući nekog gosta, to se samo moglo nagađati.

Sakupiše se komšije. Svaki od njih, za to što se desilo Destu, imao je svoje objašnjenje. A teško bi mogla bar dvojica da se slože. Pozvaše i hodžu. Pošto blago prstima do-dirnu djetetu čelo, hodža sjede, mudro baci pogled na prisutne i reče: „Svaki insan je božji i od boga poslat na ovaj svijet. Ako se ne zna čiji je neka ovaj jetim, uz božju pomoć, ostane u ovoj kući.“ Svi uglas izgovoriše:“ Hairli! Amin! „

Još hodža i komšije ne ispiše ni kahvu, odozgo sa brda razliježe se vesela svadbarska muzika i preli cijelo selo, kao da je u svakoj kući svadba. Seoskim porodiljama nabrekoše grudi. Utrkivale su se koja će prva da podoji dijete. Sunce tek bješe prosulo nekoliko zraka kroz tijesni prozor. Jedan zrak pao je na lice onog djeteta, pa je dukat koji je Destovica stavila djetetu na čelo, sijao da se u njega nije moglo gledati.

Komšije su sa zadovoljstvom pratile kako to nahoče iz-rasta u lijepu i zdravu djevojku. Neki su je i posjećivali. Naj-češće je to činila komšinica Zepa, koja je bila opčinjena njenom ljepotom.

Mnogo godina kasnije, kada se Desto i Destovica pre-seliše na onaj svijet a djevojka stasa, njoj se prikaza čudan

san. Usnu ga baš u ono doba godine kad se pod mjesečinom zlate žita. Da sva znojjava ne skoči, možda bi usnila i čula ono što joj je Desto pod starost često govorio, da pripazi na komšinicu Zepu, jer je samohrana i stara a ima mehlem dušu kao što je ima i ona.

A Zepa je u dnu duše tajila svoje sunce, očekujući da će jednog dana zasijati i usrećiti je kad joj bude najteže.

POGOVOR

UKUS PRAZNIH RUKU I PUNOG SRCA

Pesnik suptilne i izgrađene lirike i pripovedač tradicionalnog kova, Bešir Ljušković, sa knjigom *Vjetar i raž* je otvorio, namerno ili intuitivno, nekoliko važnih pitanja na koja teorija nesklona tradiciji i tradicija koja ne želi da se odmakne od anegdotskog, još nije dala validne odgovore. Da li je narodna priča samo jedna od južnoslovenskih varijanti ruskog „skaza“ ili je samo anegdota, često sa poetičkim i metaforičkim uporištem u mitu, ispričana na razne načine sa istom poentom, od generacije do generacije, od ognjišta do ognjišta, sa kolena na koleno, uz huk vetrova, tišinu slušača ili kafansku vrevu? Nije previše bitno? Nikada način iskaza nije konačno određivao poetičku osobenost ili suštinu i intenzitet pripovedačkog poentiranja. Možda je suštinsko pitanje da li je pripovedač autor ili samo interpretator i da li se originalnost krije u ličnom doživljaju, u opštosti i univerzalnosti priče ili njenoj ukorenjenosti u narodnoj baštini. Mera individulanosti nije samo učešće u intetpretaciji već i pečat ličnog doživljaja pripovedača. Totalitet onih osećanja koje priča indukuje u slušaocu ili pripovedaču. Zašto baš ta priča? To pitanje retko ko postavlja. Odgovor je više nego jednostavan; zato što upravo ona priča ono što pripovedač oseća a ne ono što drugi žele da čuju, iako se na prvi pogled čini da je upravo tako. Kroz večnost pripovedanja i narodno anegdotsko znanje i ponavljanje pripovedač ispričava i opričava sebe, tajnu kojoj je u zajedničkim sećanjima našao

pravi akord i meru. Njegova sloboda je da je ispriča iz vlastite intime, to je istovremeno i njegova pobuna, a slušaocima ostaje da prihvate interpretaciju misleći da je to upravo ona priča koju su želeli da čuju i da je otrgnu od zajedničkog sećanja i zajedničkog zaborava.

Bešir Ljušković se drži upravo takvog „skaza“, zajedničke slike i predanja ali i sopstvene emocije kojom pripoveda i određuje prioritete. Ako bismo se za potrebe nekog hipotetičkog istraživanja originalnosti zaputili ka istraživanju originalnosti priča pisaca takozvanog „realističkog korpusa,“ shvatili bismo da su mnoge davnašnje priče našle konačnost u antologijskim pričama mnogih pisaca od Milovana Glišića do Ćamila Sijarića. Ovog poslednjeg posebno jer zajedno sa Ljuškovićem deli zavičajni prostor i jezički registar i idiom. Dakle sve ono što je deo zajedničkog iskustva, porodice ili šire zajednice u istorijskom ili sudbinskom usudu predmet je pripovedačevog interesovanja i njegove empatije prema bivšim vremenima uz čiju pomoć želi da objasni i ponovo opriča sadašnje nespokoje.

Iako je ova knjiga proza koju piše jedan pesnik, ona je i tumač poezije, iako nije pesma ili je pesma koju nije u potpunosti „otesao“ pesnik jer mu se nija dala. Prevelika je i previše je izvan kanona. Ona se ne piše i ne peva, ona samo traje. U njegovom iskazu i narodnom pamćenju, u sudbini i njenoj nepromenljivosti bez obzira na protok vremena. U osećanjima na osnovu kojih možemo da rekonstruišemo slike, u slikama koje dozivaju osećanja...

Naporedo sa tim i početnim dilemama sasvim je sigurno da Bešir Ljušković uspeva da stvori jedan pre svega književni prostor koji se može podudariti sa prostorom njegovog detinjstva, zajednički u zajedničkom doživljaju ali zaseban

u autonomiji ličnih emocija piščevih. Širok spektar tema u vremenskom diskontinuitetu sećanja inicirao je Ljuškovićevu spisateljsku radoznalost i tradicionalnu i lirsku emotivnost. Od davnašnjeg predanja do mikro sveta duše on uspeva da postvari priču koja kao da je sada nastala i kao da sada iz našeg iskustva tumači prošlo vreme, ljude, naravi, događaje. Stiče se utisak da je ovog trenutka smislio da bi objasnio nešto što je u narodu zagubljeno, zaboravljeno, i još jedino postoji u materijalnom artefaktu ili anegdotskom, gnomskom iskazu.

Dve su dominantne perspektive ovih priča; široka panorama zajednice ili vremena i originalni splet čudnih i neobično uvezanih detalja. To su oni mali proplamsaji u funkciji glavnog pripovedačkog toka koji nadrastaju sliku, (golubica, golub koji u nebeske visine odnosi zrelu trešnju, zvuk sa prometne ulice, pita za iftar, brkovi „žuti od duvana“ koje grize jare, tišina šume, romor i oticanje vode, belina neba, dedine priče, devojački uzdasi, kiše, beli konji i žute kruške.) Ti detalji pouzdani su jemci pamćenja jer priča bude i prođe, ista u motivu, pohranjena u mitu zajedničkom raznim narodima, opričana i preprana u književnosti sa autorским predznakom ali detalj, samo je onaj zaboravljen biser iz koga se razvija pamćenje. Nije li davno Ćamil Sijarić napisao: „Kada devojka spava, to je kao da mirišu jabeke.“ Nisu li mirisi oni koji nas uvode u sliku i nije li slika ono što nas vraća zaboravljenoj taktilnosti dodira oporog hleba i mekog obraza?

Da li su nas svi oni čudni ljudi, njihove sudbine i ludila i fantazije, podučili slobodi koju nismo sebi hteli da priznamo? Verujući da je sloboda nešto više od ozbiljnosti. I jeste, ali na način istinske ozbiljnosti života, surovosti šale,

važnosti slike koja nas pobeđuje i usisava u sebe jer je neuklopiva u vrednosni sistem života kome smo naučeni i kompromisa na koje smo pristali. Ne možemo da ih izbacimo iz sećanja jer znamo duboko u sebi da ćemo tako i sami prestati da postojimo. Pišući o jednom od najvećih romana svetske književnosti *Braći Karamazov* – F. M. Dostojevskog, Lajoš Sabo kaže: „Aljoša Karamazov je neprimetan lik, opis njegove pojave i lica je tek ovlašan... Ali kada se pojavi u romanu, on u sebe usisa sve likove, izvan njegove harizme ne postoji ništa.” Upravo na isti način Ljuškovićeви likovi u sebe usisaju sve naučeno, sve društvene norme, razlike i navike. Postoje samo oni, samo ona osećanja što se pretvaraju u ogledala u kojima ogledamo život, pamćenje, sebe davnog i njih večne.

Prećutano je veće nego rečeno, ono što nije razrešeno u rečima, prećutano je i razrešeno u duhu. Tako je u krajevima gde se ljudi razumeju bez reči i u tuzi i u sreći. Reči su samo okruženje njihove tišine, zgrade koje razdvajaju svetove gde glas nije reč već posledica onoga što se već dogodilo u misli i tišini.

Da je pokušao da napiše biografiju svog detinjstva ili topografiju i istoriografiju svoga zavičaja, Bešir Ljušković bi zasigurno sakupio važne podatke za opštu sliku koja traje u istoriji ali ne i u pamćenju. U pamćenju traju samo ljudi i osećanja koja pamćenje i uspomene čine ontologijom naših života. Oni koje smo zaboravili nas pamte, oni koje mi pamtimo nikada neće umreti. Iako ih retko pamtimo na krilatim konjima, ovenčane slavom ili bogatstvom. Pamtimo ih onakve kakvi su bili u našem doživljaju, u onim dodirima kojima se njihova duša doticala naše. To je jedina uzvišenost, izvan nje postoje samo laži, preuveličavanja i umanjenja

zvaničnih istorija. Večni život i sudbina „male braće naše“ početak su i kraj naših uzleta, padova i pamćenja. Jer sve je u sudbini i sve je sudbina. Istočni narodi veruju u sudbinu kao u fatumsku predestinaciju, sve je već zapisano i rečeno. Ali ova knjiga nas podseća da sve nije baš tako, ništa nas ne određuje unapred osim naše ljudskosti i pamćenja. Ali ne običnog pamćenja. Samo je važno ono koje nosi „groznu lepotu“ života, nespokoj zaborava i sećanja, ono „nešto“ što nam ne dozvoljava da odrastemo ali nas čini naprasno odraslim, u seti kojom se sećamo i sebe iz tog vremena, kada je priča nastajala ili kada se zakačila za maštu ili strepnju, kada je donela strahove ili odnela ljubav, kada nas je objasnila i oslikala a da toga nismo bili ni svesni. Da li smo sada, saznajući davno izrečene poente, spašeni i napokon odrasli. Ne, priča traje večno, mi smo deo njene večnosti. Onaj deo koji je Bešir Ljušković uspeo da zarobi u svom sećanju i napiše svojom etičkom i književnom odgovornošću, da dočara svojom maštom. To je trenutak u kome stanuje večnost svih onih života koji su oživelili u piscu i svih onih koji su umrli da zauvek traju.

Ako se ne bismo setili njih, onako kako ih se pričom seća Bešir Ljušković, kako bismo se sada ili negde u vremenu budućem setili sebe.

Petar V. Arbutina

Rječnik manje poznatih riječi i izraza

Akšam – prvi mrak, sumrak, suton, predvečerje

amanet – nešto što se daje na čuvanje, na povjerenje; zavjet, preporuka, svetinja

asker – vojnik, vojska

azgin – pun snage, pomaman, nasilan

Babovina – nasljedstvo od oca, očevina

bedevija – kobila dobre pasmine

belenzuci – narukvica od više zlatnih i srebrnih lančića

beričet – obilan rod, letina, izobilje; fig. uspjeh, sreća, napredak

bota – busen, grumen zemlje

brašnjjenik – hljeb, pogača spremljena za put

bronzin – nevelik lonac sa proširenjem po sredini, sa poklopcem i drškom od žice

bujrum – izvolite; poziv, ponuda onome ko je došao da uđe, da sjedne, da jede i sl.

busika – busen zemlje sa travom

Cipun – urezan čep na fruli kroz koji prolazi vazduh

Čalma – vrsta kape oko koje se obavija bijelo platno

čatma – tanja motka koja se ukiva za direke

čatmara – kuća od direka i čatme

čokanj – manja staklena boca za rakiju sa posebno izduženim grlom

Ćaba – muslimansko svetište; hodočašće (do Ćabe)

ćulaf, ćulah – muška kapa od bijele presovane vune

Daidža – majčin brat

davranisati se – snaći se, izvući se iz nevolje

dert – jad, briga, ljubavni bol

dova – molitva

Džada – put, cesta, drum

džambas – fig. prevejanac, prepredenjak

dženaza – sprovod (sahrana)

Hairli – sa srećom, srećno

halva – vrsta slatkog jela

haram – ono što je zabranjeno, što je grijешno

harug(a) – nabacane stare stvari

hošaf – skuhanu suho voće, kompot

Ibliz – đavo, sotona, vrag

iftar – večera sa kojom se zavr-

šava dnevni post za vrijeme mjeseca Ramazana

insan – čovjek, osoba

išaret – govor mimikom, znak, mig

izba – prizemni deo kuće od kamena, obično se u njoj sijmešta stoka ili ostavlja zimnica

izmeremetiti – izmlatiti

Jantar – ćilibar

jetim – siročić

jomuža – tek pomuženo mlijeko

jošje – mjesto obraslo johama

Kačara – zgrada gdje stoje kace i gdje se peče rakija

kiridžija – najamni vozar, kirijaš

kolaš – pištolj kolt

kotara – korpa

kovrljati – prevrtati, kotrljati

krbulja – kotarica napravljena od kore drveta za prikupljanje šumskog voća

krkna – debela, krupna žena

kušak – pleteni ženski šal od vune

Lejlek – roda, sveta ptica

lemezde – oblice, motke i sl. koje se stavljaju preko stoga sijena ili slamenog krova da štite od vjetra

lubina – dio tijela oko trbuha i grudi; trup, tijelo

Mahala – dio varoši, kvart

mahluk – stvorenje, živo biće; životinja

makanja – odojčće, nejak o dijete

melajće, melek – anđeo

mivka – voćka

mlatač – motka ili jak štap kojim se mlati žito na gumnu, pasulj ili voće

Naćve – drvena posuda u kojoj se mijesi hljeb, čuva brašno, kvasac
nafaka – ono što je čovjeku od Boga predodređeno da pojede, popije i izivi za života

nahoće – dijete koje je nađeno i kojem se ne znaju roditelji

nana – baka, majka

Obramnica, obramenica – malo povijena motka s udešenim kukama na oba kraja, koja služi za nošenje tereta o ramenu

odiva – udata sestra ili rođaka

Palta – sako, kratki kaput od pliša

pehlivan – akrobata na sajli ili konopcu

perper – novčana jedinica Crne Gore do 1918. godine; novac uopće, pare

pirjan – vrsta jela

počaviti – potamniti

porov – vododerina

postecija – osušena neostrižena ovčija koža

pušnica – koliba za sušenje voća ili mesa dimom

Rihnuti – grubo gumuti

rosopas(t) – vrsta biljke, cvijeta

Sadaka – pomoć koja se daje siromašnim, milostinja

safa – emajlirano ili metalno lonče

sav(a)rdak – kućica kružnog ili kupastog oblika opletena prućem

sećija – uzdignuto zastrto sjedište u starim muslimanskim kućama

sedlanik – osedlan konj obučen za jahanje

sepe(t) – kotarica od pruća, košara, korpa

sevap – dobro djelo, dobročinstvo, plemenit postupak

skomliti, skomljeti – svrbiti

srča – staklo

srčevi direci – hrastovi direci

stelja – suho ovčije meso

saliti stravu – baciti stopljeno olovo u vodu nad nečijom glavom, da bi se oslobodio strahova

supraga – žar izmiješan s pepelom

Šadrvan – vodoskok sa bazenom, od mramora ili betona

šamija – marama od tanke tkanine

štruglja(ča) – drvena posuda za mlijeko

šurup – sok od ružinog cvijeća

šusta – žičana mreža na krevetu na kojoj leži dušek

Tarkati – džarati vatru

tespih – brojanica kod muslimana

testija – posuda od pečene gline u kojoj se nosi voda; vrč

turban – povež od lake tkanine koji se obavlja oko glave

Uljanik – pčelinjak

uprta, uprtača – torba sa uprtačima za ramena

Vodnica – vodnjika, napitak od suhog voća

verige – lanac nad ognjištem (u seoskim kućama) o kojem visi kotao

vlačeg – deblji lanac za zaprežnu vuču balvana, greda i sl.

Zakavijati – zanemoći

zapis – amajlija (protiv uroka, bolesti i sl.)

zijan – šteta, gubitak

Žaravica – varnica, iskra

Beleška o piscu

Bešir Ljušković (1943, Boljanina, Bijelo Polje) gimnaziju je završio u Bijelom Polju, a Stomatološki fakultet u Beogradu. Doktorirao je na Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu, odakle je, u zvanju profesora i načelnika Klinike za stomatologiju, otišao u penziju.

Tokom svoje naučne karijere objavio je mnogobrojne stručne i naučne radove, udžbenik *Parodontologija i oralna medicina* i knjigu iz oblasti popularne literature *Kako sačuvati zdrave zube i usta*.

Objavio je pet knjige pjesama (*U tišini duše*, 2002, *Zaleđena mjesečina*, 2006, *Pesme za Elu*, 2010, *Kosa puna sunca*, 2011, *Berači Mesečine* 2013) i dvije knjige aforizama (*Zini da ti kažem*, 2008, i *O(t)pušteno*, 2011.)

Bavio se novinarstvom i publicistikom i objavio monografiju *Ljuškovići – bratstvo sa područja Bijelog Polja*, 2005.

Pjesme su mu prevedene na ruski jezik.

Živi i radu u Beogradu.

SADRŽAJ

Kadin vir

KADIN VIR	9
ĆORILO	10
BABOVINA	11
EKSKURZIJA	12
RASCVJETALI DRIJEN	13
MJESEC NAD GOROM	15
UKUS PRAZNINE	16
MURAT I NEDA	18
GLAS	20
STARAC I GOLUBOVI	21
PJESMA IZ MILET BAŠČE	23
PLESAČICA	25
SJENKE	27
KRIN	29
FOTOGRAFIJA	31
STARAC I GOLUBICA	33
MJESEČAR	35
SKITNICA	37
STUDEN U LUBINI.....	39

Slavuji i kiša

ŠEMSOVA ČESMA.....	43
NEJAKI VOLOVI	45
AGO I NJEGOVI KONJI	47

MARA I KRILATI OBLAK	50
BAJRAMOVE ŽENIDBE	52
ZEKAN	54
PROSIDBA	56
SLAVUJI I KIŠA	59
RUŽIN GRAB	62
SREĆA NIJE PTICA	65
ZARUKA	68
VJETAR I RAŽ	71
OPROŠTAJ	76
ŽETVA	79
SUDBINA	82
JABUKA KRAJ PUTA	84
LALA	86
GANO FIFIN	89
FRULA BEZ CIPUNA	92
VESELIŠTE	97
NOĆ KOJA NEMA IME	100
OLUJA	104
ZLATNA ČESMA	108
UKUS RANOG HLJEBA	111
DVA POBRATIMA	114
KAČMORKA	116
VODENICA NA VOTNJIČKOM POTOKU	120
ELZANIŃA BAŠĆA	124
ŠAROV I ŠLJEM	127
LOV	130
ĆORAVA NEVJESTA	133
MEHLEM DUŠA	137
POGOVOR: UKUS PRAZNIH RUKU I PUNOG SRCA	141
RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI I IZRAZA	147
SADRŽAJ	151

CIP

